

יצחק ארד

מפרשת חיים אחת

תת־אלוף יצחק ארד רשם את זכרונותיו מיד עם הגיעו ארצה, בשנת 1945, תחשלוט נעשו על־ידי עובדי מדור עדויות של ירושם בתל־אביב בשנת 1968.

בוקר 1 בספטמבר 1939, התעוררתי מוקדם מאוד. בעוד יומיים תיפתח שנת הלימודים, וכקוצר־רוח הנני מחכה לרגע, בו אשוב לכיתה שלי, אפגוש את החברים, שממפט כל החופש לא ראיתם. רק אחמול חזרתי עם הורי ואחותי מהגכול הציכי. בילינו את החופש בהרי הקארפאטים. ההרים הגבוהים והיפים הרשימו אותי מאוד, וכעת אני שוכב במיטה ומעלה בעונג את זכר הימים הנפלאים. ולקני עכשיו — שנת־לימודים שלימה.

מהרצוב מגיע אלי השאון של העיר הגדולה, שכבר איני רגיל אליה. הורי מתעוררים. אבי מבקש שארד ואקנה עתון, כי בימים האחרונים מרבים לדבר על מלחמה המתקרבת ואולי יש בעתון אילו חדשות.

אני יורד לרחוב, ומה זה? אנשים רצים הנה והנה, חלקם עם מזוודות בידיהם. ליד חנות־המכולת עומד תור גדול, שכמוהו עוד לא ראיתי בחיי, אני שואל איש אחד: „מה קרה?“ הוא מסתכל בי ואומר: „מה, אתה עוד לא ידע?“ והלך לו. אני שואל שני, שלישי, וסוף כל סוף אחד פונה לי: „מלחמה“.

תמיד קינאתי באבי שראה מלחמה, חזית, שמע יריות כעת מלחמת־העולם הקודמת, שעליה הירבת לספר לי. עכשיו כששמעתי שפרצה מלחמה, רצתי הביתה מלא־שמחה להודיע להורי, שסוף־סוף הגה גם אני אראה מלחמה. הורי לא שמחו כלל לכשורה, כי היטב ידעו מנסיונם מה זאת מלחמה ואמרו שהמלחמה הזאת תהיה יותר גרועה מהקודמת. לא התרשמתי מדבריהם וכעבור שעה כאשר צפירות האזעקה הודיעו על אווירוני האוייב המתקרבים לווארשה, במקום לרוץ למחבוא, רצתי אני אל הגג לראות, איך האווירונים זורקים פצצות.

לפנות־ערב חדרו האווירונים הגרמניים למרכז העיר, החלו להפציץ אותו ואת השכונות הסמוכות. עם רעם ההפצצות עברה שמחת החידוש עד־מהרה ובמקומה בא הפחד.

מאז, יום יום באו עלינו תאוורונגים והטילו את מטענם. התרגלתי לשריקת הפצצות הנופלות ולמדתי לקבוע את הכיוון בו נפלו. התגברתי קצת על הפחד ועוררתי לפעמים אנשים אחרים, ובעיקר את אמי, שפחדה מן הפצצות מאוד.

ביום השביעי למלחמה כבר הצליחו הגרמנים לשים מצור על וארשה. אז רק החלו הצרות האמיתיות. כרגע שהאוירונגים סיימו את פעולתם פתחו התותחים בהפגזות. וכך היה ללא הפוגה בשלושת השבועות הבאים של המצור.

למך היום הראשון של המצור, נותרה העיר בלי מים לשתיה. הדליקות אחוז בשכונות שלימות והלכו והתפשטו לעיר כולה. המאפיזת הפסיקו את אספקת הלחם, והאנשים החלו לסבול מרעב. חלק מהבניין בו גרנו נשרף, אבל דירתנו נשארה שלימה. נמצאנו בה כל הזמן והיה זה מחבוא טוב כל עוד לא נפגע עלידי פצצה. אילו נפלה עליו פצצה קטנה ביותר הייתה קוטלת את כולנו במקום.

היום הקשה ביותר במצור היה ה-25 בספטמבר. מעל לעיר טסו מאות אווירונגים גרמניים, שהטילו פצצות בלי הפוגה, מן הבוקר עד הערב. בחצרנו נפלו 13 פצצות, נהרגו שמונה אנשים ושנים עשר נפצעו. שאר הדיירים ברחו מן המקום. נשארת יחיד. היכן הורי ואחותי לא ידעתי. חשבתי שהם בין ההרוגים או הפצועים. לשמחתי הגדולה מצאתי אותם בריאים אחרי ההפצצה. עוד יומיים חיינו תחת אש האווירונגים והתותחים הגרמניים. ב-27 בספטמבר נפסקו היריות. בעיר נשתרר שקט, שכבר לא חיינו רגילים לו. פשטו שמועות שהעיר נכנעה, אבל לא ידעו למי, כי לפי השמועות נמצאים רוסים ממזרח לעיר ויחידות התלוח שלהם נכנסו לפראגה (חלק העיר בצד מזרח של נהר הוויסלה). השמועות נפוצו במהירות בכל העיר, והאנשים יצאו בהמוניהם לרחובות. היה זה מראה מרהיב, כיצד לאחר כמה שמועות של פחדמוות, אנשים יכולים לצאת לרחוב מבלי לסכן את חייהם.

לפנות ערב הרדבנו מרדעות, שהעיר נכנעה לגרמנים. שמחת היהודים חלפה מהר. התקווה שהרוסים יכבשו את העיר נגזזה, וידענו למה עלינו לצפות מהגרמנים. יצאתי עם כמה מתכרי לראות את פני העיר. לא היה אף רחוב אחד, שבו נשארו כל הבתים על תילם. היו שכונות שלימות שלא נשאר מהן זכר. פגרי טוסים רבים התגוללו ברחובות. אנשים הורידו מהם את תבשר ועל היתר התגודדו ציפורים וזבובים. הגעתי לכיכר קראשינסקי. היה זה אחד ממקומות ריכוז הנשק של הצבא הפולני. חיילים וקצינים כמו שעה שנפרדו מגשקם. אבל ראיתי גם סטודנטים ופרעלים שבאו וגטלו משם נשק. בשביל הצבא המלחמה נגמרה, אבל העם התכוונן להמשיך המלחמה במחתרת. הייתי נער בן שלוש עשרה ולא הבנתי כראוי את אשר עיני ראו, אך דבר אחד נחרת במחשבותי, שאכן הגנרלים והמיניסטרים כבר אמרו את דברם, אך העם זהו דבר אחר והוא עדיין לא אמר את המלה האחרונה.

יומיים לאחר מכן נכנסו הגרמנים לעיר ומיד החלו בפרעות ביהודים. ראיתי איך שני קצינים גרמניים יוצאים מתוך מונית, ניגשו ליהודי זקן, גזזו את זקנו מצד אחד וצילמו אותו. נתנו לו מכות אחדות בראש וגסעו. ראיתי איך תפסו כמה יהודים זקנים, רתמו אותם לעגלה, הגרמנים התיישבו בה וציפו על הזקנים לסחוב את העגלה. ראיתי כיצד נכנסו לבית כנסת, הוציאו משם את המתפללים העטופים בטליתות ובתפילין וציפו עליהם לרקוד באמצע הרחוב. היה זה בשבילנו מראה

איום, לא העלינו על דעתנו שדברים כאלה יכולים להיעשות (על סאידאנק, אושוויץ, טרבלינקה, לא חשבו אז היהודים בכלל).

בטרם אמשיך זכרונותי מן המלחמה, אחזור אחורנית כי הזכרונות מתקשרים לעיר-הולדתי.

נולדתי בשנת 1926 בעיירה סווינציאן (Świeclany), הנמצאת כ-100 ק"מ צפונה מוילנה. בעיירה זו היו כ-3 אלפים יהודים. בסך-הכול היו בעיירה כ-6—7 אלפים תושבים, — ליטאים, פולנים, רוסים וביילורוסים.

כל המשפחה שלי, גם מצד אמי וגם מצד אבי, התגוררה בעיירה הזאת. היתה לי אחות, מבוגרת ממני בשנתיים. כשהייתי בן 5 עברנו לעיר זאמאשץ (Zamość) שבפולין. אבי היה שם חזן. בעיר זו גרנו כ-5—6 שנים.

נולדתי וחונכתי באווירה מסורתית, אפשר לומר דתית, ואני עצמי שרתי במקהלה של בית-הכנסת, בו אבי היה חזן. למדתי בבית-ספר עברי „תרבות“. לאחר שאבי קיבל תפקיד של חזן ראשי בבית-הכנסת עלישם המהרש"ל בעיר לובלין, עברנו לגור בעיר זו. כאן המשכתי את לימודי בבית-ספר עברי — „יבנה“. בשנת 1936 עבר אבי להיות חזן בווארשה, בבית-הכנסת „טורית“. בווארשה סיימתי בית-ספר יסודי ועברתי ללמוד בבית-ספר תיכון עברי „החכמאני“. הספקתי ללמוד בו שנה אחת בלבד ופרצת מלחמת-העולם השנייה.

כמעט מדי קיץ ביקרתי בעיירתי סווינציאן. היו לי שם חברים וקרובים, ולמרות שנעדרתי ממנה שנים הייתי מאוד קשור לעיירה זו וליהודיה.

כשפרצה המלחמה היינו, כאמור, בווארשה.

בעת כניסת הגרמנים לווארשה הייתי בדיוק בשלב ההכנות לטקס בר-מצווה שלי. זכור לי יום-הבר-מצווה שלי, נובמבר 1939 בווארשה. עליתי לתורה, כשבבית-הכנסת היה קומץ יהודים בלבד. פחדנו מהתפרצות הגרמנים וממעשי לינץ' שלהם. אידייתור על הנכס של בר-מצווה, על אירוע זה באווירת הפחד הכללית היה סמלי לרגש היהודי העמוק.

אנשים רבים החלו לברוח אל שטחי מזרח-פולין, שם שלטו הרוסים. הורי החליטו שאחותי רחל, בת 15, תיסע לעיירת-מולדתנו סווינציאן על-יד וילנה, אחר-כך גם אני והורי ניסע לשם. אחותי הגיעה בשלום לסווינציאן וכעבור חודשיים עברה בחזרה את הגבול. היא באה אלינו לווארשה ודרשה שנעזוב את הכול וניסע אתה בחזרה. היא סיפרה על החיים הטובים והעליונים שהתחילו בעיירת-מולדתנו מרגע שהרוסים באו לשם. סיפרה שבמשרדים ובשאר מקומות ציבוריים עובדים יהודים ועל זהם הטוב של הצבא האדום כלפי יהודים. הורי החליטו שאני ואחותי נחזור מייד, ובינתיים הם ימכרו את חפצי הבית, וכעבור שבוע-שבועיים יעברו גם הם את הגבול ויבואו אלינו.

הגעתי עם אחותי אל הגבול באיזור ביאליסטוק, ובלילה חצינו אותו בעזרת מובילי-דרך, אשר לקחו מאתנו את כל כספנו וגם גנבו את כל החפצים שלנו. הגענו חסרי כל וולת הבגדים שעלינו לעיירה סווינציאן. נתקבלנו בשמחה גדולה עלידי כל משפחתנו העניפה בעיירה זו. לאחר התלאות המרובות מאז התחלת המלחמה, ולאחר יארש, מצאנו עיירה שקטה, סביבה משפחתית חמה, דודים ודודות, סבא וסבתא גם מצד אמא וגם מצד אבא, המון בני-דודים, והעיקר — שבמקום

הפרצופים הגולגניים של הגרמנים אני רואה ויילים מהצבא האדום, שיחסם אלינו ידידותי מאוד. המלה „טובארישץ“ (חבר), בה השתמשו החיילים תכופות, מצאה מאוד חן בעיני. לפתים קרובות הופיעו החיילים בפני הציבור בהצגות ובמקהלות, ואני מהר מאוד שכחתי כל מה שעבר עלי. נתקבלתי לבית-ספר והתחלתי ללמוד. היה זה בית-ספר תיכון, ששפת-הלימודים בו רוסית — „דְּסֵטִילְטְקָה“ (בית-ספר ל־10 שנות-לימוד).

הרגשתי היתה מצוינת, ורק העובדה שהורי נשארו עדיין בווארשה העיקה עלי, אך קיוויתי שתוך ימים מעטים יגיעו. תקוותי היתה לשווא, כי תוך זמן קצר תוגברו המשמרות על הגבול והיה קשה מאוד לעבור לצד הסובייטי. כעבור זמן ממושך של ציפייה קיבלנו מהם מכתב מווארשה, שאִיראפֶּשר לעבור עכשיו את הגבול באורח בלתי־ליגאלי, אך הושבים שכעבור זמן־מה יוכלו לנסוע באורח ליגאלי, כיון שהיחסים בין הגרמנים והרוסים טובים מאוד. פעם כתבו לי כי בווארשה פשטה שמועה, שיינתן ליהודים לצאת לארץ־ישראל ואף ביקשו שאני ואחותי נחזור אליהם כדי לצאת ביחד לארץ־ישראל. יתכן שיד הגרמנים בשמועות אלה כחלק מפעולתם להתזיק את היהודים בתקופת־שווא. קיבלתי מכתבים מהורי כמעט עד פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה.

כך עברו כמה חודשים. מרוסיה החלו להגיע הרבה פקידים אזרחיים ובתוכם יהודים רבים, אבל למעשה אלה לא היו יהודים. רוב־רובם לא ידעו ולא רצו לשמוע על יהדותם. הם נשאלו לפעמים, מדוע אינם אוטרים שהם יהודים ומדוע אינם מחנכים את ילדיהם בתור יהודים. הם ענו שברוסיה זה אותו דבר — יהודי או לא יהודי. אין להם שום צורך להופיע כיהודים. אני, שקיבלתי בביתי חינוך ציוני, הבנתי מייד שיהודים אין לנו ברוסיה עתיד. ראיתי את הנוער היהודי שגולד אחרי המהפכה. 90% מהם לא ידעו אידיש, לא היו אוטרים שהם יהודים ואפילו לא רצו לשמוע על כך. ראיתי שהיהדות הזאת, שנתנה לנו את שלוש העליות הראשונות לארץ, יהדות זו שראשונה הריטה את הדגל הציוני, שנתנה לנו את הסופרים הגדולים שלנו, — יהדות זו מבחינתנו כבר איננה קיימת. ההתבוללות החריבה אותה.

גיליתי דעתי זו לדודי הצעיר חיים־נחמן, שהיה מדריך ב„החלוץ הצעיר“ לפני המלחמה בעירנו ומחילוף־הדברים הסתבר שיש קבוצת בחורים ובחורות, שלא שינו דעתם עם בוא הרוסים וממשיכים לפעול במחתרת. ביסוד פעולתם היה לא לתת לנוער העברי לשכוח מה זאת ציונות, לא לשכוח את ארץ־ישראל, ולצפות ליום בו נוכל לנסוע מרוסיה לארץ־ישראל. חוץ מזה עסקו בחברות אנשים לליטא, משם היתה עוד אפשרות להגיע לארץ. כעבור זמן־מה הצטרפתי לחברה זו. הייתי צעיר מכולם והתייחסו אלי בחיבה גדולה. לפעמים היינו מתאספים בבית אחד החברים עלי־יד הראדיו ומנסים לקלוט את הקול הרחוק והקרוב ללבנו מירושלים. ערב אחד, ביום שישי, הצלחנו לשמוע את קריאת התורה. בעיני כולנו היו דמעות. שמענו את הקול שעורר תקווה בלבנו. הקול כבר מזמן גמר לקרוא את התורה וכולנו עוד יושבו ושתקנו, כל אחד שקוע במחשבותיו. אז קם אחד ואמר: „מי יתן וגזכה עוד להיות שם זו“, ובחורה אחת דיקלמה קטע מ„אל הציפור“ של ביאליק: „מי יתן לי אבר ועפתי אל ארץ...“ אני רציתי להגיד דבר־מה אך לא יכולתי, כי לו התחלתי

לדבר, הייתי סורץ בבכי. רגעי ההתרגשות עברו והתחלנו לנהל שיחה חברתית. כל אחד קיווה להגיע לארץ ואף אחד מאלה שישבו אתי או עליי הרדיו לא נשאר בחיים.

קיימנו הרבה מאוד פגישות מסוג זה. כעבור שנה, כשליטא צורפה לבריה"מ, הגיעו שליחים מווילנה, ממרכז „החלוץ“, שאף הוא פעל במחתרת. ידענו שעבודתנו מסוכנת מאוד, ובמקרה של גילוי, צפוי לקבוצתנו שילוח לסיביר. ידענו שרבים העסקנים הציוניים במחנות עבודה בסיביר הצפונית על חטא ציונותם. אבל גם ידענו והרגשנו שחובתנו הכלת-רצינות לעידוד היא להתמיד ברעיון הציוני, ולא לתת שהמוני הנוצר היהודי ישכחו את ארץ-ישראל.

סכנה חמורה נשקפה לנו מצד הקומוניסטים היהודים, אשר ידעו שכולנו חברי תנועה ציונית. הם חשדו שגם עכשיו מאורגנים אננו, אבל לא היו להם הוכחות. היה עלינו להיזהר בכל מלה שיצאה מפינו. לרבים מחברינו המבוגרים היה קשה להשיג עבודה בגלל עברם ה„פאשיסטי“ (הציוני).

בבית-הספר הצלחתי, לאחר כמה חודשים של מאמץ רוחני, באמצעות שיחות פרטיות, להחדיר בקרב חברי היהודים את האמונה בציונות, שעדיין לא הכול אבוד, ואם נרצה, עוד יבוא יום ונגיע לארץ-ישראל. הייתי בן 14 וחצי ומן הצעירים בכיתה, אבל היתה לי חשפעה גדולה על החברים המבוגרים ממני. לפעמים נפגשתי „במקרה“ עם חברי-הכיתה היהודיים בעת רחצה באגם, במרחק 4 ק"מ מעצירתנו, וחבר מבוגר יותר היה בא לשם ומנהל שיחה.

הצלחנו להשיג ספרים רבים מספריית „תרבות“ לשעבר, וביניהם ספרים מארץ-ישראל מתקופת „חומה ומגדל“ („תניתות“, „תגודרים בצפון“, „רמת הכובש“ ועוד הרבה). בקראי ספרים אלה הייתי שוכח היכן אני נמצא. הייתי רואה עצמי כאחד מעולי תנית, או אחד מתגודרים בצפון. במשך שעות הייתי מסתכל בתמונות שבספרים האלה: על הנקודות המבוצרות, על הכחורים העומדים בשמירה, הוי, כמה רציתי להיות אחם!

הספרים העבריים לא הורגנו בנקל. לפעמים הצטרכנו אפילו לגנוב אותם. למשל, החלטנו להוציא ויהימה ספרים עבריים, שנמצאו במרתף בית-הספר העברי לשעבר. לילה אחד הלכנו שלושתנו לבגין תוה שכעת היה בו משרד ממשלתי, — הוצאנו את החלון, חדרנו למרתף ולקחנו את כל הספרים בשקים, שהכנו מראש. ואת היתה הפעולה הפארטיזאנית הראשונה שלי. הספרים עברו אחרי-כך מיד ליד, הגיעו כמעט לכל הבתים העבריים, ונקראו בצמאון עליידי הנוער. בעיקר אהבנו לקרוא ספרים מתולדות עם ישראל, בהם מסופר על גבורת אבותינו, על מרידותיהם נגד הרומאים. רשם עצום עשה עלי, „אהבת ציון“ של מאפן, שבו הוא מתאר לפי דרכו את חיי עמנו, כאשר ישבו על אדמתם, את מנהגיהם, את גבורתם. הריני יכול להגיד, שהספרות העברית היא הנשק החזק ביותר בידינו, באיוה מצב שלא נתיי: בתקופת היאוש הגדול ביותר, במצב שכל רגע מחכים למוות.

מצב זה נמשך עד 22 ביולי 1941, יום ההתקפה הגרמנית על ברית-המועצות. אני זוכר היטב את היום הזה. היה זה יום ראשון בשבוע ואני עם חברי החלטנו ללכת לרחוץ באגם. עם בוקר התאספנו ויצאנו לאגם. על כך שהצבא הגרמני תקף בלילה את משמרות הגבול ושבעשרות הראשונות של המלחמה כבר הצליחו הגרמנים

לשבור את כוחו של הצבא האדום שעל הגבול, על כך שכבר חדרו בעומק 50 קילומטרים לשטח הסובייטי — על כל אלה לא ידענו עדיין. צעדנו עליונים בין השדות הירוקים, שרגו שירים והעלינו תכניות, אך לבלות את היום החופשי. דבר שעורר את תשומת-לבנו, היה המיספר הגדול של אוזיונים, שעבר גבוה מאוד, אבל עד מהרה שכחנו גם את זה. הגענו לאגם, רחצנו, גם שטנו בסירה, וכעבור כמה שעות חזרנו לעיירה. כשהתקרבו העירה ראינו שדורחבות מלאים אנשים, העומדים קבוצות-קבוצות ומתווכחים. התחלנו לרוץ, וכשהגענו לרחוב, שמענו ברמקול: „האזינו, האזינו, בעוד כמה דקות ידבר ברדיו הקומיסאר לענייני-חוץ מולוטוב“. כל תושבי העירה, מטף ועד זקן, היו עכשיו ברחוב וחיכו. פתאום כמה דממה. שמענו את המלים הראשונות של מולוטוב: „אזרחים ואזרחיות של ברית-המועצות! הלילה, מבלי להודיע מראש, האויב התמיד שלנו התגנף על מולדתנו“, וכי' וכי'. קולו היה שקט, עצוב, אבל מלא בטחון בנצחון. וכאשר גמר במלים: „העניין שלנו צודק, האויב יושמד, והנצחון אתנו“, האמנו שהפעם היטלר מצא את קברו.

בערב היתה הודעה רשמית, שנכסמה מקומות הצליה האויב לפרוץ את קווי ההגנה של הגבול, ולהתקדם בכמה עשרות קילומטרים. היינו בטוחים שזהו הוצאה של החקפת פתע וחיכו שבועד יום-יומיים יעברו את עיירתנו הדיוריות המשוריינות של הצבא האדום וישברו את כוחה הצבאי של גרמניה ועד מהרה יתקדמו ויכבשו את ברלין. אבל במקום הדיוריות המשוריינות שינועו ממזרח למערב, התחילו כעבור כמה ימים לעבור את עיירתנו כלירכב צבאיים, טאנקים ותותחים סובייטיים, לכיוון המזרח. ואחריהם — חיל רגלי, בהתחלה עדיין מאורגן, על נשק וקציניו, — לאחר מכן באו קבוצות בלי קצינים, מי עם נשק ומי בלי, ללא משמעת. הם רק היו שואלים איפה הדרך לפולוצק. עברו מכוניות ובהן משפחות הקצינים החוזרות לרוסיה, ויחד עם כל השיירות האלה — יהודים פליטים, שהביאו לנו את הידיעה, שהצבאות הגרמניים הצליחו לשבור את הכוח הרוסי, וכעת הם מתקדמים ממש בלי התנגדות; שהיתה בגידה גדולה בכל הארצות הבאלטיות, ושהצבא הליטאי עבר לצד הגרמנים. לא רצינו עדיין להאמין, קיוונו, שעוד יום-יומיים, ויבואו היחידות הצבאיות, שראינו אותן שעה שנכנסו לפולין המזרחית, ושאחרי כך שלחו אותן לחזית הפינית. לא האמנו שכוח כזה אפשר לשבור. גם הצבא הנסוג היה מנחם אותנו, כי הם רק הולכים לנוח, ובמקומם תבואנה דיוויות חדשות, שישברו את הגרמנים.

הגיעו שמעו שגורמנים כבר כבשו את וילנה, — 80 ק"מ דרומית מעיירתנו. אותו לילה עזבו את העיר כל הפקידים הרוסיים עם משפחותיהם, המיליציה והב.ק.ו.ד. נשארו בלי שלטון. עתה נגוזה כל תקווה. כל זמן שחיל-האוויר הגרמני הפציץ את סביבות עיירתנו. ידענו שזה עדיין שטח סובייטי, אך ביום שהפסיקו להפציץ ורק עברו מעלינו, ידענו כבר, שהגרמנים נמצאים ממזרח לעיירתנו. דרך העיר היו עוברות עדיין קבוצות של הצבא האדום הנסוג. אני וכמה מחברי החלטנו לברוח עם הצבא האדום. הצטרפנו לקבוצה של חיילים ובלילה יצאנו אחר. עברנו בערך 8 ק"מ מעיירתנו, ופתאום, מצד היער, נפתחה עלינו אש חזקה מאוד. היו אלה פארשיזאנים ליטאים, שסייעו לגרמנים בכיבוש ליטא. חיילים

אחדים מן הראשונים בקבוצה נהרגו ונפצעו, ואנו הנותרים נסוגנו אל דרך אחרת. אבל גם שם התקיסו אותנו ליטאים. הליטאים ידעו שהגרמנים כבר נמצאים באיזור וגם ידעו, שאחרוני החיילים הנסוגים הם כמעט חסרי נשק ושום סכנה לא צפויה מהם. הם שמו מארבים רבים ולא נתנו לאף חייל אדום לעבור. מאות ואלפי חיילים של הצבא האדום, בלתי מזוינים, נפלו מידי הליטאים האלה. הרבה חיילים היו נכנסים עייפים לבתי איכרים ליטאיים, ואלה היו הורגים אותם ומורידים מהם את בגדיהם. ובמיוחד יהודים, שהלכו בלי נשק כלל, נפלו קרבנות מידי הליטאים האלה. החיילים, שהלכנו אתם, החליטו להתפזר לקבוצות קטנות מאוד, וכל אחת לאחד תנסה לעבור. אנחנו, היהודים, נשארו לבד, והחלטנו לנסות את מזלנו ולעבור בדרך אחרת. הגענו להצטלבות דרכים, ועמדנו רגע, כדי לקבוע באיזו דרך נלך, והנה אנו רואים, מטרים אחדים מן הדרך כמה גבעות. התקרבנו לשם ועל גבעות אלה מצאנו גוויות חמישה בחורים מעיירתנו שנרצחו ודאי לפני שעות אחדות בידי הליטאים. המראה חשפיע עלינו כליכך, שהחלטנו ויהרסנו לחזור לעיירתנו, ומה שיהיה עם כל היהודים יקרה גם אתנו.

כעבור יומיים נכנסו הגרמנים לעיירתנו. היה זה לפנות ערב, כולנו ישבנו בבתים, ואיש לא יצא החוצה. אלה היו רק קבוצת סיירים, והצבא הגרמני נכנס למחרת. הם באו מכיוון וילנה, ונעו אל פולוצק, כ־120 ק"מ מזרחית לעיירתנו. הצבא עבר ברחוב הראשי, ואני יצאתי לראות את הנעשה בעיר. הלכתי ברחוב המוביל לרחוב הראשי, ומרחוק ראיתי טאנקים שעברו דרך העיר. בו כרגע הייתי עד לדבר מסקרן ואכזרי מאוד. מצד הדרך המובילה לעיירתנו הופיע אופנוע ובו שלושה אנשים. מי היו הנוסעים לא הבחנתי מרחוק, אבל האופנוע התקרב במהירות עצומה לעיירה ונסע ישר לרחוב הראשי. האנשים שנסעו באופנוע לא יכלו עדיין לראות את המתרחש ברחוב הראשי, כי לא היה בקו ישר מולם. האופנוע התקרב אלי וכבר יכולתי לראות את הנוסעים. עלייד התנה ישב גרמני, ואלה שישבו מאחוריו ובסירה שבבד, שניהם רוסים. התחלתי לצעוק אליהם ולהזהירם בתנועות ידיים, שיחזרו. שכחתי בכלל שבוה אני מסכן את עצמי, כל מחשבותי היתה נתונה רק להחזיר אותם. אך כנראה שלא הבינו אותי, או לא הספיקו לעצור את האופנוע. הם חלפו עליידי וכבר ראו שהעיר מלאה גרמנים. אחד הקצינים הרוסיים שלף אקדה וירה בגרמני שנהג באופנוע. בין רגע הבינו הגרמנים את הנעשה והתחילו לרוץ אל האופנוע. הקצינים הרוסיים קפצו סמוך, ירו כמה צרורות מתת־מקלע לכיוון הגרמנים והתחילו לברוח, — והגרמנים אחריהם. רק הגרמני ההרוג והאופנוע השבור נשארו באמצע הרחוב. ממרכז העיירה הגיעו הרבה גרמנים והתחילו להפש את הרוסים בבתים הקרובים. מרחוב השני הופיעו חמישה חיילים רוסיים, ובראותם את הגרמנים הרימו את ידיהם לכניעה. הם היו בלי נשק. הגרמנים, הזועמים בגלל הערוג שלהם, ניגשו מיד אל השכויים, העמידו אותם עלייד הקיר והתכוונו לירות בהם. עמדתי כ־50 מטרים מהמקום, בחצר שמאחורי גדר, וראיתי איך חייל רוסי אחד כבן 17, ופניו הילדותיים העידו, שרק לפני כמה חודשים יצא מן הבית, — התחיל לבכות ולבקש רחמים, שלא יהרגו אותו. צעק שהוא שבוי, ואין רשות לירות בו. הגרמנים לא נתנו לו אפילו לסיים את דבריו. הקצין נתן פקודה — החיילים ירו כמה צרורות, וכל החמישה נפלו ארצה. זמן רב עוד עמדתי והסתכלתי

דרך הסדק של גדר־העץ על הגוויזות, שעוד לפני רגע היו אנשים חיים. לא הרגשתי, איך דמעות החלו לנוול מעיני. זו הפעם הראשונה בחיי שראיתי איך הורגים אנשים.

אחר־כך נודע לי מה היה צניין הקצינים. כשישה ק"מ מעירותנו לקחו בשבי גרמני עם אופנוע. הם לא ידעו לנהוג באופנוע, וציוו על הגרמני לנהוג בו, כפי שיכולנו אותו. הם החליטו לנסוע דרך העיירה, כי זאת היתה הדרך הקרובה והטובה ביותר, מבלי לדעת שהגרמנים כבר שם. הדברים שקרו אחר־כך — כבר הייתי עד להם. שני הקצינים הצליחו לברוח ליציאת הסמוך לעיירה והגרמנים איבדו שם את עקבותיהם.

מן היום הראשון לכניסתם אירגנו הגרמנים במקום משטרה ליטאית, אליה הצטרף כל הנער הליטאי בעיר ומן הכפרים הסמוכים — ואלה פתחו מיד בפרעות ביהודים. כל יום היו תופסים יהודים לעבודה, שהיתה מלווה מכות. הקרבן היהודי הראשון בעיירתנו היה הרופא קוברסקי, שבזמן הכיבוש הרוסי היה מנהל בית־החולים. עינו אותו על־ידי שציוו עליו לקפוץ בבגדים לאגם, ולצאת, ושוב לקפוץ, — וכך עד שאזלו כוחותיו. הרופא קוברסקי היה מנכבדי העיירה והיו לו הרבה ידידים, גם בקרב הנוצרים. רציחתו השאירה רושם קשה בכל הסביבה.

למחרת באו שוטרים רבים לרחובות היהודיים וחיפשו אנשים לעבודה. נמצאתי אז בבית דודי, ולשם נכנסו שוטרים והוציאו אותי לרחוב, שבו ריכזו את האנשים החסופים. כאשר מספרנו הגיע ל־50, הביאו אותנו למשטרה המחוזית. ראינו מיד, שלא הביאו אותנו לעבודה, ולא ידענו מה רוצים לעשות עמנו. כעבור חצי שעה בא קצין ליטאי וביקש מהשוטרים, שיתנו לו שני יהודים לעבודה. השוטרים הוציאו אותי ויהודי זקן אחד, והלכנו יחד עם הקצין לביתו. הוא ציווה עלינו לנקות לו את החצר. עבדנו אצלו כמה שעות, ובסוף „כיבד“ אותנו בכמה מכות הגונות והביאו אותנו לביתנו. האנשים שנחטפו יחד אתי, עדיין לא חזרו. הם לא באו גם בערב, וגם לא למחרת בבוקר. החמישים האלה כבר לא יבואו לעולם. למחרת נודע, כי בלילה לקחו אותם לכיוון בלתי־ידוע וכנראה הרגו את כולם. זה היה הריצח ההמוני הראשון בעיירתנו.

כעבור זמן הגיעו שמועות ממרכז ליטא, ששם הרגו את כל היהודים ביום הראשון לכניסת הגרמנים, ושבמקומות רבים הרגו אותם הליטאים עוד לפני שהגרמנים נכנסו. אבל איש מאתנו לא האמין לשמועות אלה, כי איך זה יתכן שיהרגו אנשים סתם בלי כל סיבה? האנשים גם לא האמינו שהרגו את חמישים היהודים האלה, והיו שמועות, שהגרמנים לקחו אותם לעבודה בשדה־התעופה הסמוך לשולוצק. מזמן לזמן היו באים איכרים, שגשלו בכוונה על־ידי הגרמנים ואמרו שראו את הנעצרים, ושחם חיים ועובדים אצל הצבא הגרמני. הגרמנים היו מעוניינים שעד הרגע בו הם הורגים את היהודים איש לא ידע על כך.

עברו כמה שבועות, ופשטו שמועות, שהגרמנים יקיסו גיטו ליהודים, מסביבו תוקם גדר, ויום יום יוציאו משם אנשים לעבודה.

עבדתי כמה שבועות בתיוקן הכביש, קילומטרים אחדים מעיירתנו. העבודה היתה קשה מאוד. כל הזמן שמרו עלינו שוטרים ליטאים, שבעד כל דבר קטן חלקו מכות.

בוקר אחד כאשר קמתי לעבודה, ראיתי הרבה שוטרים וחילים בשכונה היהודית, שהתחילו להוציא מן הבתים את כל הגברים מגיל 18 עד 35. אני וכמה אנשים נוספים, שעברנו יחד בכביש, הראינו להם את תעודותינו ושוחזרנו. הלכנו לעבודה. כעבור שעה עברו בכביש על־ידנו שבע מכונות מלאות יהודים. על כל מכונת משמר חזק של שוטרים ליטאים וחילים גרמנים. כאשר חזרנו מן העבודה נדע לנו, שמספר היהודים שנלקחו, הוא למעלה ממאה. זה היה רובו של הנער היהודי בעיירתנו. הגרמנים אמרו, שלקחו אותם לעבודה, וכעבור חודש יחזרו, ובמקומם יקחו אחרים. רוב היהודים שוב האמינו להם וחזרו ליום שהעצירים יחזרו מעבודתם.

עבר חודש ימים. פתאום פשטו שמועות, שיעבירו את כל יהודי המחוז למקום ריכוז אחד, במרחק 12 ק"מ מעיירתנו, על־יד העיר גובליטווייגצאן, מקום של חולות נרחבים ובו הרבה צריפים של תצבא הפולני לימי התמרונים. אמרו, ששם יהיה הגיטו היהודי. בהתחלה היהודים לא האמינו לשמועות, אבל כעבור מיספר ימים החברר שאין אלו סתם שמועות, והגרמנים מתכוננים לבצע את הדבר. למחרת באו כמה קציני גיסטאפו לוועד הקהילה והודיעו, שהיהודים יתכוננו למחר בבוקר, כי יביאו את כולם לפוליוגני (זה שם המקום). האנשים יכולים לקחת הכול, מה שיוכלו לשאת בידים. הם גם הבטיחו עגלות לוקנים ולחולים, וגם אמרו שאין מה לחשוש, כי יהיה להם שם לא רע.

לפנות־ערב התברר, שהגרמנים משאירים כמה עשרות בעלי־מקצוע יהודים, שיטפנו את צרכיהם. גם משפחותיהם נשארות אצלם. כל אחד רצה להישאר בין בעלי־המקצוע, והתחילו לרוץ לשחד, מי את הקצין הגרמני, שהיה ראש הוועד־מריה, ומי את הקצין הליטאי, שהיה ראש המשטרה. התחילו לריב וכל אחד צעק, שהזולת נשאר במקומו. סוף כל סוף עשו הגרמנים רשימה של כמה עשרות בעלי־מקצוע, שנשארים יחד עם משפחותיהם. מספרם הגיע ל־300, כי בין־לילה אצל כל אחד מהנשארים גדלה המשפחה כפליים או פי שלושה.

אני עם כמה מתבני החלטנו שלא נלך יחד עם כולם לפוליוגני, אלא נברח לרוסיה הלבנה, ששם היהודים ישבו עדיון בשקט בבתיהם והשילטון המקומי שם היה בידי פולנים או ביילורוסים. אבל הדבר לא היה פשוט. ראשית־כל, בלילה שלפני גירוש היהודים, המשטרה שמרה בכל הרחובות היהודיים וגם מסביב לעיירה. בכל הכפרים הסמוכים הודיעו שאם יתפסו יהודי בורח, יש להביאו למשטרה תמורת תשלום. למזלנו היה הלילה קר מאוד וגשם ירד לפרקים. השוטרים חיפשו להם מחסה כלשהו, ואנחנו הצלחנו לצאת מהעיר מבלי שירגישו בנו. הגענו דרך השדות לכביש שמוביל לעיירה לינטופי, 12 ק"מ דרומית־מזרחית לעיירתנו, — בתחום רוסיה הלבנה.

לא היה לנו קל להיפרד ממשפחותינו. כל אחד סבר, שהוא רואה בפעם האחרונה את משפחתו. אחותי בכתה מאוד כאשר ניגשתי אליה להיפרד, אבל לא אמרה לי שלא אלך. היא רק אמרה: „לך ותצליח בדרכך“.

את העיירה לינטופי החלטנו לעקוף, פן ניתפס ונחזור לידי המשטרה הליטאית בעיירתנו. במשך הלילה הצלחנו לעבור לצד השני של לינטופי והלכנו לכיוון העיר קונסטאנטינובה, שבה היו כמה משפחות יהודיות. החלטנו לא ללכת בכביש הראשי,

השתדלנו גם לא לעבור דרך כפרים, אלא מסביב להם. לפעמים היינו פוגשים איכר בשדה. הלה היה מסתכל בנו וממשיך בעבודתו ללא אומר. חלכנו, כל אחד שקוע במחשבותיו, וחיה על מה לחשוב. יצאנו לדרך באין מטרה, כי בכל אשר נלך נמצאים הגרמנים. החזית היתה רחוקה מאוד והגרמנים התקרבו למסקנה, ולא יכולנו אפילו לחלום להגיע לחזית. היינו מלאי דאגה למשפחותינו: אם העבירו אותם לפוליוגני או לא, ומה יהיה גורלם במקום החדש.

בצהרים הגענו ליער גדול, בו עובר הכביש הראשי מווילנה לפולוצק והחלטנו לנח בן כמה שעות, ואחר-כך להמשיך ללכת כדי להגיע לפנות-ערב לעיירה קונסטאנטינובה.

כל זמן הליכתנו לא הסתכלנו בנוף היפה, כי מחשבותינו היו רחוקות מזה. אבל עכשיו, כשעלינו על עץ ביער, ראינו את הנוף הנהדר שמסביבנו. מצד אחד שדות ירוקים, מצד שני – יער גדול, לאורך עשרות קילומטרים. בין השדות עבר נהר. משני צידי הנהר – עצים. העולם נראה לנו ברגע זה כל כך יפה וגדול, ורק בשבילנו, קומץ הבחורים שישבו על סף היער, אין בו מקום.

מרב עייפותי נרדמתי. והנה אני רואה את עצמי הולך יחידי ביער הזה בין העצים הגבוהים, אני נכנס יותר ויותר עמוק ליער ומתחיל כבר לחפש את הדרך חזרה. אבל אינני יכול למצוא אותה. אני צועק, אך אין איש שומע אותי, ורק החד עונה לי. פתאום אני רואה מרחוק קבוצת אנשים לבושים מדי הצבא האדום, מזוינים. התחלתי לרוץ אליהם ולצעק ו...התעוררתי.

החברים שלי ישנים, רק אחד שומר. כן, זה היה חלום. אבל החלום עורר אותי לחשוב, אולי באמת מצויים פארטיזאנים ביערות האלה? לא, אלה רק מחשבות. אמנם שמענו שאי-שם, ביערות סמולנסק, קרוב לחזית, ישנם פארטיזאנים, והם לוחמים בגבורה נגד הגרמנים, אבל פה, אלף קילומטרים מהחזית, אפשר רק לפגוש חיילים רוסיים בודדים, שלא הספיקו לסגת יחד עם כל הצבא האדום, ועכשיו מסתתרים הם אצל איכרים. הם עצמם מחכים ליום שיוכלו לפגוש קבוצה פארטיזאנית.

סיפרתי לחברים את החלום שלי וכולם הסכימו, שאילו פגשנו פארטיזאנים, היינו מצטרפים אליהם. לפנות-ערב הגענו לקונסטאנטינובה ונכנסנו לכמה משפחות יהודיות גרות שם. ויהודים קיבלו אותנו יפה מאוד, נתנו לנו לאכול ולנוח, וסיפרו לנו, ששמעו על כך, שהעבירו את משפחותינו לפוליוגני ובעיר נשארו רק כמה עשרות משפחות בעל-ידיהם. הם גם סיפרו לנו שמכל הסביבה באו האיכרים, ומיד אחרי שהוציאו את היהודים מבתיהם, פרצו לתוך הבתים והתחילו לשדוד את החפצים שנותרו. רבים מהם באו בעגלות והוציאו את הרהיטים מהבתים. המשטרה הליטאית והגרמנים נתנו להמון האיכרים לעשות מה שהם רצו. אחרי שהוציאו את כל הדברים מהבתים, התחילו גם לקחת את הדלתות והחלונות.

הדברים האלה לא עשו עלינו רושם, כי היינו מוכנים לכל זה; דאגנו רק לשלומם של היהודים. התייעצנו עם היהודים המקומיים מה לעשות. הם אמרו שאצלם להישאר אי-אפשר, כי הם נמצאים בעיירה זו במספר קטן מאוד, והמשטרה מיד תרגיש בנו. הם הציעו לנו, שנלך ליער גלובוק, הנמצאת כ-80 ק"מ מזרחה, שם

גרים כמה אלפי יהודים, ושם נוכל לשהות בלי שהמטרה תרגיש בנו. מה שיהיה עם שאר היהודים — יהיה גם אתנו.

החלטנו לצאת לדרך בלילה. נפרדנו מהיהודים המקומיים והלכנו. הפרידה היתה לבבית מאוד ובעיני האנשים עמדו דמעות, וכמה מהם פרצו בבכי. הם סיפקו לנו צידה לדרך ורעצו לנו באילו מקומות לעבור כדי לא להיתקל במשטרה. החלטנו מעתה לא ללכת ביחד, אלא להתחלק לארבע קבוצות של שלושה אנשים. כל קבוצה תלך בדרך אחרת, וכולנו ניפגש בגלובוק. החלטנו גבעה מכך שהדרך מסוכנת מאוד; עלינו לעבור כמה ערים ועיירות, וקבוצה של 12 איש אינה יכולה לעבור מבלי שירגישו בה. היה עלינו גם להיכנס לבתי איכרים לבקש אוכל, ויותר קל להשיג אוכל בשביל שלושה מאשר בשביל שנים־עשר. סיבה שלישית — פחדנו, שאם נלך יחד ויתפסו אותנו — כולנו אבודים, וכך — אולי קבוצה אחת תיתפס והשניה תעבור.

נפרדנו איש מרעהו בלי לומר מלה. כל אחד חשב בלבו שמא הוא רואה את חבריו בפעם האחרונה. הגענו לפרשת־דרכים, וכל אחד הלך לדרכו. אני נשאיתי עם ראובן ל. ואפרים מ. החלטנו לא ללכת בכביש הראשי אלא בכביש צדדי. מדי פעם היה עובר על־פנינו איכר, היינו מברכים אותו לשלום והולכים הלאה.

אחר־הצהריים ראינו בית בודד באמצע שדה וגננסנו לבקש מעט אוכל. בבית היו רק ילדים אחדים קטנים והם נבהלו מאוד כאשר נכנסנו. אחד מהם רץ להודיע לאביו שעבד בגורן. כעבור רגעים מספר נכנס בעל־הבית. הוא היה בחור גבוה, בריא, איכר טיפוסי של רוסיה הלבנה. הבית לא היה נקי ביותר ומיד ראינו שחטרה פה יד אשה. האיכר בירך אותנו לשלום ושאל מה רצוננו. אמרנו לו שאנחנו פולנים מסביבות גלובוק, לפני שנה גייסו אותנו הרוסים ליחידת בינוי מכצרים על־יד הגבול הגרמני. ביום הראשון של המלחמה לקחו אותנו הגרמנים בשבי, ולפני שבועיים שוחררנו. כעת אנחנו הולכים לבתינו, לכפר שלנו. לפנינו עוד הליכה של כמה ימים, אנו רעבים ומבקשים, אם יכול לתת לנו משהו לאכול.

האיכר שמע את כל הסיפור שלנו בסבלנות, אבל אני מפקפק מאוד אם תאמין בו. בכל־זאת העמיד על השולחן כד מלא חלב וכיכר לחם גדולה של כמה קילוגרמים, שהאיכרים עצמם אופים אותו. התחלתי לנהל אתו שיחה על המשק. איך השנה היבול, כמה אדמת יש לו וכמה סוסים, פרות. הוא סיפר שהכול היה טוב, אבל לפני שנה מתה אשתו, והוא נשאר יחיד עם הילדים, ואין לו זמן מספיק לעבוד ולעבד את כל האדמה. הגרמנים לקחו אצלו לפני זמן קצר את הסוס הטוב ביותר, והוא נשאר רק עם סוס זקן וחלש. הוא גם סיפר לי שלפני כמה שבועות עברו פה שלושה חיילים רוסיים שברחו מהשבי ושהו אצלו כמה ימים. לאחר שנחו, הלכו לכיוון מזרח. שאלתי את האיכר כיצד חיו בזמן הסובייטים, והוא ענה שהיה לו טוב מאד; הוא קיבל תוספת אדמה מהאחווה הגדולה שבקירבת מקום, והעיקר שהיה מקבל עורה כספית בעד שבעת הילדים שלו. הילדים כולם למדו והיה להם טוב מאוד. ומה יש לו עכשיו? כאשר באו הגרמנים, חזר גם בעל־האחווה ונטל מכל האיכרים את האדמה בחזרה. הוא איים עליהם, כי בגלל זה שקיבלו את אדמתו מידי הרוסים הוא ינקום בהם עכשיו, ודרש מהם תשלום בעד היבול שהורידו במשך שנתיים מאדמתו. ואם לא יתנו מרצונם הטוב, יפנה לגרמנים, והם יקחו מהם את הכול.

האיכר פתח לפני את לבו. הוא גם סבור שהכל אבוד, שהגרמנים יכבשו את מוסקבה וישלטו על כל העולם. גם הוכיח את „היהודים המסכנים“ שהגרמנים משמידים אותם, ושיערתו שהוא יודע היטב מי אנחנו. אמרתי לו שהגרמנים אף־פעם לא יכבשו את מוסקבה ושהם אינם מוכנים למלחמה בחורף. הגרמנים חשבו שיגמרו את המלחמה עד החורף, ועכשיו כבר ברור שלא יגמרו אותה, ובחורף יקה הצבא האדום את היוזמה לידי ויעבור להתקפה, והגרמנים לא יוכלו בשום אופן לעמוד נגד הדיוויזיות הסיביריות הרגילות לקור. אמרתי לו גם, שהאנגלים יכצעו בקרוב נחיתה באירופה, ואז, כשלגרמנים תהיה מלחמה בשתי חזיתות, יהיה קל לגמור אתם. כנראה שה„הרצאה“ שלי השפיעה מאוד על האיכר, כי הוא העמיד על השולחן

קערה מלאה בשר חזיר, ואני שכחתי במהרה על העוינות והתחלתי למלא את בטני. בינתיים ירדת השמש ואני שאלתי את האיכר אם לא יתנגד שנישאר ללון פה. הוא אמר שהמשטרה הודיעה שאין בשום אופן להכניס ללינה אנשים בלתי־מוזמנים, אבל במקרה זה הוא מוכן לסכן את עצמו. הוא מרשה לנו להישאר ללון, אבל בתנאי שלפנות־בוקר נצא לדרך, ושאר אחד לא יראה כשאנו יוצאים מביתו, כי עלולים למסור אותו למשטרה. הוא גם אמר, שעלידו גר איכר, שצריך להיוותר מפניו, כי הוא, אם רואה אנשים לא־מוכרים, מוסר אותם מייד למשטרה.

תחילה חשבנו ללכת לישון בגורן. אחר־כך החלטנו שמוטב להישאר בבית ולראות מה עושים בעלי־הבית וילדיו. כי למרות הדיבורים, לא בטחנו בו. האיכר הכניס לבית כמה חבילות קש וכולנו שכבנו לישון. אני התעוררתי ראשון. השמש עוד לא יצאה וכולם בבית ישנו, פרט לבעלי־הבית, שאותו ראיתי דרך החלון בחצר. הוא הלך כנראה לחלוב.

הערתי את חברי. רחצנו ידיים ופנים והתכוננו לצאת. בינתיים נכנס האיכר. שאל אם קשנו טוב. אני שאלתי אותו על הדרך להרכבה כיוונים, וגם לכיוון הנכון. בו הצטרכנו ללכת. כוונתי היתה להטעות אותו בדבר היעד שלנו — העיר גלובוק. הוא הסביר לנו כיצד ללכת לכל הערים ולעקוף משטרות, ואני רשמתי הכול בפנקסי. קפח לא היתה לנו, ולעבור 80 ק"מ מבלי לדעת את הדרך — אין הדבר פשוט. לאחר ארוחת־הבוקר, שהאיכר הכין בשבילנו, יצאנו לדרך. לפי הבחיות האיכר הלכנו רק בשבילים, בשדה, דרך יערות, ועד הצהריים לא עברנו אף כפר, ואף בן־אדם לא ניקרה בדרכנו.

מטרתנו היתה להגיע עד הערב לעיירה דנילוביץ', שבה ישבו כאלף יהודים. כעצם לא היינו מעוניינים לעבור עיירה זו, כי שמענו שיש בה הרבה שוטרים וגרמנים, אבל לא היתה לנו ברירה, כי בכדי להגיע לגלובוק עלינו לעבור נהר גדול ועמוק, והגשר היחידי הוא בעיירה דנילוביץ'. לפנות ערב הגענו לדנילוביץ'. נכנסנו לבית הראשון, שהיה במקרה יהודי.

היהודים קיבלו אותנו בפהד גדול וסיפרו לנו, כי בבוקר נעצרו בעיירה כמה בחורים יהודים ושצפויה סכנה לחייהם. המשטרה הודיעה לכל התושבים היהודים, כי מי שיסתיר בביתו יהודי מעיירה אחרת — יקבל עונש מוות. המשפחה, שנכנסנו אליה, ביקשה שנעזוב את ביתם ושלא נביא עליהם צרת. הם רק הצביעו לנו על גישה יותר טובה לגשר, מבלי לפגוש בשוטרים. הם גם הזהירו אותנו, שעל הגשר עומד דרך־קבע שוטר.

נפרדנו מן היהודים שנשארו בפחד והלכנו לדרכנו. הבנתי מייד שהבחורים שנתפסו הם אחת הקבוצות שלנו, שהלכה לגלובוק. התקרבונו עד הגשר בלי שהשוטר יראה אותנו והחלטנו שאת הגשר יעבור כל אחד לחוד.

אני הלכתי הראשון. התקרבותי לגשר, המשתני ישר, בלי להראות סימן של פחד. ידעתי, שאם השוטר יראה בי רק אות כלשהו לפחד, מייד יעצור אותי. עברתי על־ידו, הסתכלתי ישר לעיניו, שרקתי איזו מנגינה פולנית, ועברתי את הגשר. אחרי עברו גם שני חברי. יצאנו מהר מן העיירה.

כשהעיירה היתה מאחורינו, הרגשתי טעם של נצחון; הנה עברנו את המקום המסוכן ביותר בדרכנו! עד החושך הגענו ליער, והחלטנו ללון בו הלילה.

כאשר התעוררנו בבוקר היה לנו קר מאוד, והיינו רעבים. חשבנו לעבור במשך היום את 40 הקילומטרים עד גלובוק, וכשיחשיך היום, להיכנס לעיר ולמצוא איזה בית יהודי.

לאחר שעות אחדות של הליכה פגשנו קבוצה גדולה של איכרים שעבדו בשדה. אלה, בראותם אותנו, פתחו בצעקות: „דידי! דידי!“ והחלו לרדוף אחרינו. ברחנו לכיוון היער, שנמצא כחצי קילומטר מאתנו. איכר אחד שרץ בראש צעק: „לתפוס את הידיים ולמסור למשטרה!“ לרודפים הצטרפו עוד אחדים משדה סמוך, וכיחד מנו כ־10 אנשים. למזלנו, בריצה היינו קצת יותר מוצלחים מהם. עד מהרה הגענו ליער, ושם, בין העצים, יכלו כבר לשכוח לתפוס אותנו. עדיין שמענו את קולם המתרחק וכעבור זמן־מה הוא נדם. ישבנו קצת לנח.

המשך הדרך עבר עלינו בשקט. עם חושך הגענו למטרטנו, לגלובוק. עקפנו את הכניסה הראשית, והלכנו דרך הגנים, עד שהגענו לרחוב צדדי. לפי הבתים הכרנו, שכאן גרים יהודים.

נכנסנו לבית קטן. גרה בו משפחה יהודית ענית. קיבלו אותנו בסבר פנים יפות. הם כבר שמעו שכל יהודי אזורנו הועברו לפולגונג. אבל יש גם ידיעות שחלק מהם חזר לסווייציאן. החוזרים שילכו בתמורה הרבה כסף וזהב. אבל יש לקוות שבקרוב יחזרו כולם לבתיהם. הכוונה היתה — כפי שסבורים — רק להוציא את כל הדברים מהבתים היהודיים, וכאשר היהודים יועברו לגיטו, ייאלצו להתקיים רק מהאוכל שיתלקו הגרמנים, כלומר — ממאה גרם לחם ליום.

חשבנו כי אולי יש אמת בשמועה, ואם כל יהודי עירנו יחזרו לסווייציאן, נחזור גם אנחנו. שאלנו אם תגיעו כבר יהודים שברחו ממחוזנו. הם ענו שלפנות־ערב הגיעה קבוצה של שלושה אנשים והם נמצאים אצל הרב. היתה זו אחת משלוש הקבוצות שהצטרפו, נוסף עלינו, להגיע לגלובוק. החלטנו להתקשר אתם מייד בבוקר.

בינתיים סיפרו לנו היהודים שמצב יהודי רוסיה הלבנה נעשה גרוע מיום ליום. מדברים על גיטו שיוקם ושאלו יעבירו את כל יהודי הסביבה. ומה יהיה סופו של הגיטו, מי יודע?

בעיר רווחות שמועות שכרוסיה הלבנה המזרחית כבר לא נשאר אף יהודי אחד; שבערים פולוצק, ויטבסק ומינסק הרגו את היהודים ביום הראשון לכניסת הגרמנים. והגרוע ביותר, שאת היהודים הרגו לא רק הגרמנים, אלא גם הרוסים הלבנים בעצמם. וגם פה, בגלובוק, היחס של המשטרה, בה משרתים בעיקר תושבי המקום, רוסים לבנים

ופולנים, הוא גרוע מיתוס הגרמנים, והתושבים הלא־יהודים מחכים רק לרגע, שירשו להם להשמיד את היהודים ולרשת את רכושם. הם גם סיפרו לנו שהגרמנים בחרו ביוֹדגראט ומינו כבר עשרות שוטרים יהודיים, שמתפקידם לשמור על הסדר הפנימי בקרב היהודים, ולשמור שהיהודים יצאו כל יום לעבודה. מתפקידי היוֹדגראט והמשטרה היהודית היה גם לאסוף בשביל הגרמנים את כל הדברים שידרשו, כגון סחורות, רהיטים יפים, כסף, זהב ועוד. ומן הרגע שהיהודים יכנסו לגיטו, — השלטון הפנימי יתרכז בידי היוֹדגראט והמשטרה היהודית. לאנשי היוֹדגראט תהיה רשות להסתובב בעיר מתי שירצו, וגם להיכנס ולצאת מהגיטו, — כפי רצונם. המשפחה הזאת היתה עניה מאוד, ובעצמם לא אכלו שום דבר בערב, כך גם אנו נשארו רעבים. בעלת־הבית סידרה אותנו לישון על הרצפה שלא היתה נקיה ביותר, היינו עייפים ונרדמנו מיד.

בבוקר הלכנו ליוֹדגראט ושם פגשנו שלושה חברים שלנו. על גורל שתי הקבוצות האחרות לא שמעו דבר. סיפרתי להם שקבוצה אחת שלנו נפלה בידי הגרמנים והיא כלואה בדזילוביץ'. מה עם הקבוצה הרביעית — עוד לא ידענו. פנינו לראש היוֹדגראט, שיעזור לנו להסתדר באופן זמני, עד שיתברר מצב משפחותינו. יושב־ראש היוֹדגראט ענה לנו, שאינו יכול לעזור לנו ושנסתדר לבדנו. לשבת במשרד היוֹדגראט היה מסוכן למדי, מכיון שגרמנים ושוטרים באו מדי־פעם לקחת אנשים לעבודה, והשוטרים המקומיים הכירו את כל יהודי המקום, ויכלו להבחין מייד שאנחנו פליטים.

להסתובב בעיר היה מסוכן יותר, כי ליהודי גלובוק היו תעודות שקיבלו מהגרמנים, ואנו היינו מחוסרי תעודות. החלטנו איפוא שכל אחד ילך לחדר ויהפש לו מקום אצל איזשהי משפחה יהודית, ובערב ניפגש כולנו ביוֹדגראט. יצאתי לי לרחוב. הלכתי לאט־לאט ולא ידעתי מה לעשות. הייתי נער בן 15, אמנם עם קצת נסיון־חיים, אך לא תיארתי לעצמי, איך אכנס לבית, שבו אין מכירים אותי ואבקש רשות להישאר אצלם, שעה שאף משפחה יהודית אינה משתכרת למחייתה, וחיים רק מן המלאי הקודם.

עברתי ליד בית אחד, שני, שלישי; נכנסתי לרחוב אחד ולא היה בי האומץ להיכנס לאף בית. פתאום אני רואה מרחוק שני שוטרים, המתקרבים לכיוון שלי. כעת לא ניתן לי לחשוב הרבה. אני מסתכל מסביב, אני עומד ליד בית בן קומה אחת. אני ניגש לדלת, דופק, לא מחכה לתשובה — ונכנס. החדר שנכנסתי אליו — היה מטבח. לפני התנור הגדול עמדה בעלת־הבית ובישלה ארוחת־צהריים. נשארתי עומד ליד הדלת ולא יכולתי להוציא הגה מן הפה. הגברת מסתכלת בי ומחכה שאניד משהו. סוף־סוף התגברתי על הבושה ואמרתי בנשימה אחת: „גברת, אני פליט, ברחתי מסווייצרלאנד. האם אני יכול להיות לעת־עתה אצלכם?". רגע אחד שתק, ואחר־כך אמרה מלה אחת: „כן", וכעבור רגע הוסיפה: „הסר את המעיל ושב לנח, בעוד חצי שעה יבואו בעלי ובני מהעבודה, ונאכל ארוחת־צהריים".

נכנסתי לחדר השני והתיישבתי על הספה. היה זה חדר יפה ומסודר היטב. הוצאתי מסקנה שבעלת־הבית כנראה כן־אדם אמיד. על הקיר תמונה גדולה של ד"ר הרצל ועל שולחן קטן בפינה ראיתי ספרים עבריים. ניגשתי לשולחן ונטלתי ממנו את הספר הראשון. זה היה „מלחמות היהודים נגד הרומאים" מאת יוסף

פלאוויוס. מייד התיישבתי לקרוא בו. בדרגע שכחתי את המציאות, והייתי שקוע בקריאת הספר, עד שלא הרגשתי שהדלת נפתחה ונכנס מישהו. רק כששמעתי את הברכה „גוט־מאָרגן“ הרמתי את ראשי וראיתי שעליידי עומד אדם כבן ארבעים. הוא שאל אותי בעברית רהוטה: „מה, אתה יודע עברית?“ עניתי לו בעברית, שגמרתי בית־ספר עברי והייתי חבר בתנועת־נוער ציונית.

אותו רגע נכנסו לחדר שני בחורים, אחד בן גילי, והשני — מבוגר בכמה שנים. אלה בניו של בעל־הבית. הגברת כבר סיפרה להם עלי, והם ביקשו שאספר להם כיצד ברחתי מעיירתי ואיך עברה עלי הדרך, עד שהגעתי אליהם. התחלתי לספר, אך בעלת־הבית נכנסה והזמינה את כולנו לארוחת־צהריים. האווירה עלייך השולחן היתה ידידותית מאוד וכולם השתדלו שלא ארגיש עצמי זר. השתדלתי לאכול כך, שבני הבית לא ירגישו ולא יכירו בי שלא אכלתי מזה שלושים שעות. בוסן הארוחה דיברו מעט מאוד. ורק אחרי האוכל סימתי את סיפור קורותי בדרך עד שהגעתי לגלובוק.

בעל־הבית עם בניו הלכו אחרי האוכל לעבודה. הם עבדו במחסן גרמני ולפעמים הצליחו להביא משם מזון. אני נשארתי עם הגברת בבית. היא שאלה אותי על משפחתי. סיפרתי לה על הורי שנשארו בווארשה, ועל אחותי בסוויינצ'אן ועל כל שאר משפחתי. מי יודע מה אתם עכשיו? ראיתי, שכל זמן סיפורי נוצצו דמעות בעיני האשה. לב של אם יהודית המרגיש את כל עומק הטרגדיה של הורים שנשארו בלי ילדים, וילדים בלי הורים.

לפנות ערב עמדתי לצאת מהבית וללכת ליודנראט כדי להיפגש עם חברי ולשמוע מהם איך הסתדרו. בעלת־הבית אמרה שמוטב לי לשבת בבית ולא לצאת החוצה, כי שוטרי יכול לעצור אותי והכול יהיה אבוד. אבל אני אמרתי שלא נורא, והלכתי.

ביודנראט נפגשתי עם החברים שלי. כולם מצאו להם בתים וסיפרו על היחס הטוב מצד יהודי המקום, וכיצד כל אחד נתקבל בידידות גדולה במקום בו הוא נמצא כעת. בינתיים נודע לנו, שגם הקבוצה השלישית הגיעה ונמצאת בבית יהודי בקצה העיר. כן, אגתנו כבר יחד ורק הקבוצה הרביעית לא הגיעה. ביודנראט סיפרו לנו שמיספר משפחות חזרו מפולין לעיירתנו, ויש לקוות שבקרוב יחזרו כולם, ולחיהם לא צפויה כל סכנה.

בחזרה הלכתי עם חברי ירחמיאל ש., שמצא לו בית, במרחק מספר בתים משלי. ירחמיאל ש. היה בחור גבוה ויפה תואר. בחברתנו אהבנו אותו מאוד והחשבנו את דעתו. בעיירתנו פחדו ממנו השקצים והיו בורחים מפניו.

בכניסה לבית מארחי נפרדתי מירחמיאל ונדברנו להיפגש מחר ביודנראט, אולי יהיו ידיעות מעיירתנו או מהקבוצה הרביעית שלנו; כי סיפרו לנו שהיהודים בדנילוביץ משתדלים להוציא את חברינו מבית־הסוהר תמורת כסף. כאשר נכנסתי אל הבית ראיתי שבעלת־הבית מסתכלת מבעד לחלון לרחוב. בראותה אותי קראתני לגשת לחלון. ניגשתי מחר והנה אני רואה שני שוטרים מובילים את חברי ירחמיאל, שרק לפני רגע נפרדתי ממנו. הוא עבר עוד כעשרים מטר וזמן הבית השני יצאו שני שוטרים, עצרו אותו ושאלו לתעודתו. לירחמיאל לא היתה תעודה, והשוטרים לקחו אותו למשטרה. עמדתי ליד החלון והסתכלתי איך השוטרים מובילים את

ירחמיאל, ולא ידעתי שזו הפעם האחרונה שאני רואה אותו. הוא הלך עם שני השוטרים ויותר לא חזר. באותו לילה הביאו אותו לברזוביצה, מרחק 3 ק"מ מהעיר, שם היה מחנה שבויים רוסיים, ובמקום זה הרגו אותו. הו, ירחמיאל, מה על התכניות שערכנו, שאירעם עוד נהיה פארטיזאנים ונקום בגרמנים בעד כל הרע שעשו לפם ישראל? עכשיו אני צריך לנקום בעדך, את נקמת דמד הצעיר שנשפך על לא חטא. ירחמיאל היה לי יותר מתבר, הוא היה לי גם אח וגם ידיד. ימים אחדים לא מצאתי את מקומי. כל הזמן עמדה לפני דמותו של ירחמיאל. ראיתי אותו בכל אשר פניתי: ראיתי יושב על ידי כאשר קראתי ספר, ראיתי מסתכל בי כאשר אכלתי ליד השולחן, ראיתי בחלום עומד על ידי וחורר על מלה אחת: נקמה! נקמה!

כך עברו ימים אחדים, ופתאום הגיעה אלינו ידיעה כזו, שהשכיחה את ירחמיאל מידי. מעירתנו הגיעה בשורה גוראה, שאת כל היהודים שהיו בפולין, שמספרם הגיע ליד אלפים, רצחו. בתחילה לא רצינו להאמין בכך בשום אופן. אמרנו שהאיכר שהביא את הידיעה רצה רק להפחיד את היהודים. הייתכן שהרגו את כולם? את הילדים, את הנשים, את הזקנים? זה דבר בלתי אפשרי.

אבל למחרת הגיעה בחורה יהודיה מעירנו, שהסתתרה אצל פולני אחד, והיא אישרה שהכול נכון. היא גם סיפרה לנו איד התרחש הדבר: ב-27 בספטמבר 1941 התחיל הגירוש. בבוקר הובאו כל השוטרים הליטאים מהסביבה. גייסו גם מן הנוער הליטאי, ונתנו בידם נשק. התחילו להוציא את היהודים מבתיים וריכוז אותם בכיכר הגדולה הסמוכה לעיר. הם הורשו לקחת עמם קצת מצרכי מזון בלבד. בשביל חולים וזקנים הביאו עגלות. בעת ההובלה לכיכר הריכוז חיכו הליטאים ברוביהם כל מי שפיגר בהליכתו. עברו חמש שעות עד שריכוזו את שלושת אלפי היהודים בכיכר הגדולה. מסביב לכיכר עמדו משטרות חזקים עם מכונות ירייה, כדי להכשיל כל נסיון של התנגדות או בריחה.

עם השקמת הבוקר הגיעו העירה המוני איכרים על נשיהם וילדיהם, צפו במחנה הזה בשמחה גדולה וצעקו: „חוי, היה לכם טוב בזמן הבולשביקים, עכשיו יהיה לכם עוד יותר טוב“. אחרים צחקו ואמרו: „רציתם בחלה לבנה לשבת — שם בפוליצוני יהיה לכם הכל“.

היהודים עוברים בשקט, מסתכלים ישר בפרצופים השיכורים משמחה, שעוד לפני זמן קצר היו באים ומבקשים עזרה מהיהודים, אם כהלוואה ואם בעזרה רפואית לילדם החולה. ועכשיו הכול שכחו — מחכים רק לרגע שיוכלו לפרוץ אל בתי היהודים ולגזול את רכושם. ברגע שהעבירו את היהודים לכיכר הריכוז והשוטרים עזבו את הרחובות, פרץ ההמון לבתי היהודים והשוד התחיל. על-פירוב, האיכרים באו עם עגלות, מילאו אותן, חזרו הביתה, פרקו ובאו שוב. בערב היו בתי היהודים ריקים. האיכרים הורידו אפילו את החלונות והדלתות ולקחו גם את הרצפות.

אחרי הצהריים הגיע מפקד הגיסטאפו המחוזי לערוך מפקד של היהודים. כל היהודים היו בכיכר, ורק אחד נשאר בביתו. היה זה יהודי בן חמישים, שאמר: „בבית הזה נולדתי ובבית הזה אמות“. הוא נטל חבל ותלה את עצמו.

מפקד הגיסטאפו קרא רשימה של בעלי-מקצוע שישארו ואמר להם לצאת עם משפחותיהם. מהשורה יצאו כמה מאות איש. לכולם היו משפחות גדולות, כי כל

אחד צירף למשפחתו ילדים של קרוביו ומכריו, מחוסרי-הורים לקחו זוג זקנים אחר במקומם. רווקים לקחו עמם איזו בוערה וילדים בתור בני משפחתם. כך הגיע מספר הנשואים לשלוש מאות. את אלה הנשואים ריכזו בבתים אחדים ליד בית-הכנסת, שהוקפו בגדר-תיל, ושוטרים הופקדו לשמירה, שאף יהודי לא ייצא משם.

את היהודים הנותרים העמידו בשורות של ארבעה על הכביש וציוו עליהם ללכת. סביבם צעדו המון שוטרים ומתנדבים ליטאיים, וניתנה אזהרה שמי שיסטה צעד אחד מן השורה — יָוֶרֶה. בקילומטר הראשון כולם הלכו עדיין יחד, אבל כבר בקילומטר השני החלו נשים רבות וילדים לפגור. אחדים יצאו מן השורה, אחדים התעלפו. השוטרים הליטאים החלו להראות את יכולתם. מי שפיגר בכמה מטרים — היכו אותו בקת הרובה. רבים השליכו את הבילותיהם רק כדי להקל על הליכתם. אנשים עברו עוד קילומטרים אחדים ולא יכלו לתמוך ללכת. כבר לא התעילו מכות הרובים, והשוטרים הודיעו, כי יירו בכל מי שיפגור בשורה. האיום הזה עזר לכמה קילומטרים נוספים. איש סייע לרעהו בהליכה. היו כמה פצועים ממכות הרובים וגם אותם היו צריכים לסחוב, אחרת, הודיעו השוטרים, יתרגו אותם. סוף כל סוף נגמר כוח הסבל ופסו הכוחות של האנשים ורבים התיישבו על הכביש ואמרו, שאינם יכולים יותר ללכת. השוטרים, בראותם שמכות אינן מועילות עוד, לקחו שלושה אנשים שישבו הראשונים, ולעיני הקהל ירו בהם. שלוש הגויות נשארו על הכביש והשורות הלכו הלאה.

כך הגיעה השירה לנוברסוויינציאן, שני ק"מ מפוליוגני. העיר נוברסוויינציאן כבר היתה ריקה מיהודים. את אלה היהודים שגרו פה העבירו הבוקר לפוליוגני. השירה עברה את מסלול-הברזל והגיעה אל החולות, שמהן כבר נראה המחנה המיועד להם. המתנה היה מלא מדורות, ששוטרי המחנה הדליקו כדי שיהיה אור, שימנע מהיהודים את תאפשרות לברוח. המחנה נראה מרחוק כמדורה אחת גדולה ולאנשים נדמה היה שרודפים אותם לתוך האש. רבים כבר ביקשו שיתרגו אותם, כי טוב המוות מעיניים כאלה. אך זה עדיין לא היה הכול. השער למחנה היה קטן מאוד ורק שני אנשים יכלו לעבור בו בבת אחת. לפני השער עמדו בשתי שורות שוטרים ליטאים וגיסטאפו גרמני, ועל כל תאנשים שהיו נאלצים לעבור עליהם ירד ברד של מכות במקלות וברובים. עד שהגיעו לתוך המחנה, עברו האנשים שבועה מדורי גיהנום. יהודי עיירתו הגיעו לכאן האחרונים. היהודים סבלו הסביבה היו שם: יהודי תודוצישקי, סטריצישקי, איגנילינה, דוגלישקי, פודברודזה, מיליגאני, שכרצי, נוברסוויינציאן. יחד עם יהודי סווינציאן הגיע מספרם ליותר משבעת אלפים. במקומות אלה לא השאירו אף יהודי אחד, פרט לעיירתו שהיתה עיר-מחוז. בתוך המחנה היו צריפים גדולים, אליהם הכניסו את היהודים בלילה ונעלו אותם, ועד הבוקר לא נתנו לאיש לצאת החוצה. הצפיפות היתה כל כך גדולה שעל ישיבה אי-אפשר היה לחשוב. אפילו לעמוד לא היה די מקום. אנשים עמדו ממש אחד על רגלי זולתו וכל הלילה רק נשמעו צעקות: „רד לי מהרגל!" או „עמוד ישר!" או „אל תשכב עלי!". תריח היה נורא, כי לא היה אף חלון או כל סידור שהוא לחילוף אוויר. לא היה ממש מה לנשום, ובבוקר כשפתחו את הדלתות והירשו להם לצאת, סברו ששהו בצריף לא לילה אחד, אלא שנים.

בבוקר, כאשר יצאו האנשים מהצריפים, ראו את מקומם החדש, את גדרות התיל מסביב, את המשמרות החזקים בתוך המחנה ומסביבו, קראו את ההודעה שמו שיתקרב לגדר התיל ויהרג ללא אזהרה, — רק אז הבינו מה קשה מצבם. אנשים מכל האזור נפגשו פה. רבים פגשו קרובים ומכרים. סיפרו זה לזה על מהלך הגירוש אצלם. כמעט בכל מקום המאורעות היו דומים: ריכוז במקום אחד, ומיצעד תחת מכות הרובים והיריות, וכלב כל אחד אותו הפחד לעתיד. לפני הצהריים נשמעו במחנה מיספר יריות; זקנה בת שבעים ניגשה לגדר לעשות את צרכיה, שוטר ירה בה והרג אותה. זה היה הקרבן הראשון במחנה פוליוגני. בינתיים כמה יהודים מהנשארים בסוויינצ'אן הצליחו, תמורת כסף, להוציא מספר משפחות יהודיות מפוליוגני, והגרמנים הודיעו שהם מוכנים לשתור משפחות נוספות תמורת כסף רב. כך חזרו ממחנה פוליוגני לסוויינצ'אן למעלה מעשר משפחות. מצב־הרוח אצל היהודים במחנה השתפר, כי סברו שמתכוונים אך ורק להוציא מהיהודים את הכסף, ואחר־כך ישחררו את כולם.

מצב כזה נמשך עד ל־7 באוקטובר. אותו יום נערך מיפקד והגברים הועמדו לחוד, הנשים ותילדים — לחוד. ללילה הופרדו הגברים מהנשים ותילדים וריכוזו בצריפים נפרדים. האנשים הרגישו שמשוהו לא בסדר, אבל לא ידעו מהו הדבר. כאשר הגיעה השעה 6 בבוקר, זמן פתיחת הצריפים, — ולא פתחו אותם, הבינו האנשים שמשוהו עומד להתרחש. האנשים לא ידעו שעוד אתמול הביאו השוטרים את האיכרים מכל הסביבה למקום הנמצא 4 ק"מ מהמחנה, ושכל הלילה חפרו בורות ברוחב 2 מטרים, עומק — 3 מטרים ואורך — 25 מטר. עד הבוקר סיימו את החפירה. גם לא ידעו שהגיעה מכונת מלאה יי"ש בשביל השוטרים, וכבר מהשכמת הבוקר הם שותים ללא הרף. האנשים הכלואים בצריפים לא ידעו ולא יידעו אף פעם.

ב־7 בבוקר פתחו את דלת צריף הגברים, נכנס קצין הגיסטאפו והודיע שמעבירים את המחנה למקום אחר, לא רחוק מפוליוגני. בגלל מיצוט המכונות, יסעו תאנשים קבוצות־קבוצות, בנות חמישים איש. מיד הוציאו את חמישים הראשונים מתוך הצריף ונעלו אותו בחזרה. המחנה היה מלא שוטרים ומתנדבים ליטאים. מיספר הגרמנים היה קטן. את חמישים היהודים העלו על שתי מכונות, ובליווי משמר חזק העבירו אותם דרך החורשה הקטנה. עד שלא עברו את החורשה, לא יכלו האנשים לראות את הבורות, אבל ברגע שעברו אותה — הבינו מייד את הצפוי להם. מסביב בורדים של מספר קילומטרים, ניצבו משמרות חזקים מאוד, שלא הניחו כל אפשרות לברוח. השוטרים כולם, בלי יוצא מן הכלל, היו שיכורים, פרט לאחד — קצין גרמני שעמד ליד מצלמת הסרטת וצילם את הטבת היהודים שהוכרחו לרדת מן המכונות תובאו עד לבור והועמדו עם הפנים לבור. היהודים עמדו שקטים, איש לא צעק, איש לא בכה. שמו רצו לקבל את גורלם בכבוד ולא להראות לליטאים ולגרמנים שהם מפחדים. בעוד רגע, נתן הקצין הגרמני אות בידו, והליטאים פתחו באש ממכונות־יריה. היהודים כולם נפלו לתוך הבור, מי הרג, מי פצוע. המכונות חזרו להביא אנשים נוספים. עד הצהריים גמרו להרוג את הגברים, ואז התחילו להביא את הנשים. האנשים בתוך המחנה לא שמעו את היריות, אבל כולם הבינו את האמת, ובשקט חיכו לתורם. האנשים היו מיואשים עד תום, ולא היה איכפת להם מה עושים אתם. הרוב הלך לבור כמו בחלום ולא ידע מה נעשה עמו. עם הנשים נהגו

כמו עם הגברים. נורא מכול היה בשעה שהוציאו מידי הנשים את הילדים הקטנים והתינוקות. את הילדים היו צריכים להוציא מידי האמהות בכוח, כי כולן רצו למות יחד עם ילדיהן. האמהות הגבו על ילדיהן בכוח מפליא והליטאים השתמשו מאין ליהודיות כוח רב כל-כך. לא שוטר אחד, סימני צפורניים נשארו בפניו, או סימן של מכה שקיבל מאם. אבל סוף כל סוף הצליחו להוציא את הילדים מידיהן של האמהות. התינוקות, כאילו הבינו מה רוצים לעולל להם, החזיקו בכל כוחם בצוואר אמם, אבל גם עליהם התגברו השוטרים השיכורים ואספו כמה מאות ילדים קטנים. את כל הילדים והתינוקות השליכו חיים לבור. כאשר התמלא הבור בילדים, זרקו השוטרים פנימה כמה רימונים; רק אחדים מן הילדים נהרגו או נפצעו. השוטרים לקחו מעדרים וכיסו את הבור באדמה. כמה נקברו ילדי ישראל חיים. כל הדבר הוה התרחש לעיני האמהות שעמדו במרחק של כמה מטרים ממקום המעשה. אחרי זה העבירו השוטרים את הנשים קבוצות-קבוצות אל הבור, והרגו אותן. עד הערב לא נשאר בחיים אף יהודי במחנה פולינובי. זה היה ב־8 באוקטובר 1941.

באותו ערב דיווח מפקד הגיסטאפו של מחוז סווינצ'אן למפקדו בברלין: „מחוז סווינצ'אן נקי מיהודים“. היה זה היום האחרון ליהדות מחוזו. השוטרים, אחרי גמר הפעולה, כיסו את כל הבורות באדמה, אבל למחרת בבוקר ניבעו סדקים באדמה רוויית הדם. המשטרה הביאה איכרים עם עגלות, שהובילו אדמה ממקום אחר וכיסו את הבורות בשכבה נוספת, אבל האדמה רוויית הדם המשיכה להתרומם. במשך שבועות הובילו אדמה והמשיכו במלאכת הכיסוי עד שהדם לא נראה עוד. כאשר גמרת הבחורה לספר, נשארו יושבים דמומים. כל אחד חשב באותו רגע על משפחתו, על הרגעים האחרונים שלהם. ראיתי בעיני-רחי את אחותי כשהיא הולכת אל הבור בשקט. ראיתי את שתי הסבתות הסבא שלי, הזקנים, שרצו עוד לחיות. לעיני עמד המראה כיצד סותבים אותם אל הבור ואיך הם גופלים מכדורי האויב, ובאותו רגע חשתי בלבי והצטערתי על כי לעתים היו ניגודים בינינו. בדמיוני ראיתי איך משליכים את בן-דודי הקטן, בן הארבע, לבור, ובלבי רק זעקה אחת: נקמה!

הידיעה על הטבח בעירנו עברה במהירות את כל בתי היהודים ומילאה את הלבבות פחד. היה זה הטבח הגדול הראשון שנודע ברבים. כי עד עתה היו הגרמנים תופסים יהודים, מובילים לארשם והורגים אותם. אחר-כך היו מפוצים שמועות שהאנשים חיים ועובדים. עכשיו כבר ידענו ברור איפה חמישים היהודים הראשונים שנחפסו בעירנו, ואיפה 100 הצעירים שנקלחו „רק לחודש“ כדי לחזור. עכשיו נתבררו דברים רבים שקודם לא הבנו. היהודים הבינו שהמטרה היא להשמיד את כל היהודים, מי במקדם ומי במאוחר. אלה שקיוו שאם יעבדו בשביל הגרמנים ישארו בחיים — גם הם איבדו את תקוותם. ואנחנו, הנער, ידענו ברור, כי במחיר עבודה וכניעה לא נקנה חופש וחיים. התחלנו לחפש דרכים אחרות.

הדרכים החדשות היו: מלחמה באויב. ידענו ברור שהגרמנים החליטו לעקור את עם ישראל מן השורש, לתשמידו מטף ועד זקן, להשמיד אותו בכל מקום שבו ימצאנו. ידענו ברור שההשמדה איננה פעולה ספונטאנית, מאולתרת, כי אם תכנית מדויקת של הגיסטאפו, בה נקבע תאריך לטבח בכל מקום המיועד לכך. ולפי התכנית הזאת, במשך זמן מסוים צריך לגמור עם כל היהודים.

תוך זמן קצר הספקתי להכיר את רוב תנועת היהודי בגלובוק. בפגישות שוחחנו על הצורך להתארגן, לרכוש נשק ולצאת ליערות ללחימה פארטיזאנית. הביצוע נראה כדבר בלתי ריאלי, התושבים הלא-יהודים, שמהם ניתן להשיג נשק, רובם ככולם קיבלו את פני הגרמנים בשמחה. חלק גדול מהתנועה הנוצרי התגייס למשטרה, או התנדב לצבא הגרמני. הם כולם חיכו לרגע, בו יוכלו לשדוד את רכושם של היהודים. מאלה לקבל נשק נראה כדבר בלתי אפשרי. אמנם, חלק קטן מהתושבים לא שמח עם בוא הגרמנים וציפה לכך שהסובייטים יבואו בחזרה, אבל אלה מעטים מאוד ופחדו בעצמם שמא הגרמנים יאסרו אותם, כך שגם הללו לא אבו לפתוח במסחר בנשק עם יהודים; והיה זה בזמן שהדיוויזיות המשוריינות של הגרמנים התקרבו למוסקבה, ומועטים בלבד האמינו שהסובייטים יחזרו.

בינתיים ניתנה על יהודי גלובוק מכה חדשה. עד עכשיו התגוררו היהודים בבתייהם והיה יותר קל להשיג אוכל. הניחו גם שבמקרה של טבח אפשר יהיה לברוח. אבל יום אחד הודיעו הגרמנים ליודנראט שעל היהודים לעבור לגיטו. הגיטו יהיה במספר רחובות, שיגורו בהם רק יהודים. הגרמנים אינם רוצים שהיהודים יפחדו, והם מוסיפים למשטרה היהודית את התפקיד לשמור על הסדר בעת ההעברה לגיטו. את התושבים הלא-יהודים הוציאו בו ביום מהרחובות המיועדים לגיטו, ומסרו להם דירות בבתיים היפים ביותר, שפינו היהודים. למחרת, השכם בבוקר, התחילו היהודים לעבור לגיטו. הרוב הלך לדירות של קרובים או מכרים שהיו להם באזור הגיטו. אלה שלא היו להם מכרים, מצאה להם המשטרה היהודית מקום בדירה של אחרים. עד הערב עברו כל היהודים לגיטו. האנשים לא הורשו לקחת עמם את רהיטיהם היפים; את אלה שלחו הגרמנים למשפחותיהם בגרמניה.

הצפיפות בגיטו היתה גדולה מאד. בחדר קטן התגוררו כמה משפחות, וכבר מן היום הראשון בגיטו, הרגישו הרבה משפחות מחסור באוכל. על הסדר בתוך הגיטו שמרה המשטרה היהודית, ומיום שהגיטו הוקם בגדר תיל, וליציאה היה רק שער אחד, — ניצב שוטרי גרמני ליד השער בחוץ, ובצד הפנימי עמד שומר יהודי. נאסר להכניס מיצרכי-מזון לתוך הגיטו, מעל לזה שהגרמנים בעצמם הקציבו. אצל האנשים החוזרים לגיטו היו בודקים לפני השער אם לא הסתירו מיצרכי-מזון. בתחילה ביצע את הבדיקה שוטר גרמני שעמד מחוץ לשער, אבל אחר-כך עבר תפקיד זה לשוטר היהודי. לפעמים היה השוטר היהודי מראה את גבורתו לעיני הגרמני ומוציא מתיקו של יהודי את המזון שניסה להכניס לגיטו בשביל משפחתו הרעבה. „גבורות“ כאלה היו השוטרים היהודים מראים לעתים קרובות, ואפילו לא היו נמנעים מלהכות, לעיני השוטר הגרמני, את היהודי האומלל. הגרמני היה שבע-רצון מאוד מהשוטר היהודי העוזר לו בתפקידו... היו גם שוטרים יהודים רבים שהיו עוזרים ליהודים, בכל אשר יכלו. לעיני השוטר הגרמני היה מחפש וגם צדק על היהודי. אבל כאשר הבחין שלגבדק מיצרכי-מזון, עשה עצמו כלא מוצא דבר ושולח את היהודי לתוך הגיטו. במקרה כזה היה השוטר היהודי מסכן את עורו, כי הגרמני היה כל הזמן מסתכל בו. לשוטר נוצרי נאסרה הכניסה לגיטו בלי רשות מהמפקדה של הגיסטאפו.

מן התחלה השתדלו אנשי היודנראט והמשטרה היהודית לעשות רושם שכל מעשיהם הם לטובת היהודים. הם משגיחים שכל היהודים ייצאו ימים לעבודה,

ומי שלא יוצא לעבודה — מכים אותו ; בכניסה לשער לוקחים הם מאחיזהם היהודים את מיצרי־המזון — זה הכל געשה לטובת היהודים. הללו שכחו מהר על הכליון של יהודי העיירות האחרות, וטענו שבעבודה מסורה ובגילוי משמעת כלפי הגרמנים אולי נישאר בחיים. כי הרי הגרמנים זקוקים לאנשים שיעבדו! הם צריכים את בעלי־המקצוע היהודים, את הפרעלים הפשוטים היהודים, שאינם עולים בכסף; וכך אולי בכל־זאת נצליח זמן מסוים להמשיך במצב זה ובינתיים אפשר שתמלחמה תסתים, ואחרי המלחמה בוודאי לא יהיו הורגים אנשים.

בדברים כאלה היו פונים אנשי היודנראט והמשטרה היהודית לאחיזהם היהודים. אנשי היודנראט היו לוקחים מן היהודים זהב, שעונים טובים, יהלומים, ומביאים לאנשי הגיסטאפו במטרה לשחד אותם. הגרמנים קיבלו את הכול ברצון רב והיו מבטיחים ליודנראט ששום סכנה אינה צפויה ליהודים. והעובדה שהורגים יהודים בערים אחרות, — ליהודי גלובוק אינה נוגעת. היהודים יכולים בשקט להמשיך בעבודתם ולא לחשוש לפתידם. אנשי היודנראט היו תוהרים לגיטו ומספרים בשמחה גדולה שהגרמנים הבטיחו, כי יהודי גלובוק ישארו בחיים. הידיעה היתה עוברת במהירות את כל הגיטו והיהודים נתפסו לאמונה זו, כי הגרמני שאמר כל זאת — הריהו גרמני טוב, ואם הוא מבטיח, בלי־ספק יקים את הבטחתו. מקרב הגווער היו שטענו כי אלה רק הבטחות־שוא, והגרמנים רק מתכוונים להוציא מהיהודים את כספם, וביום שתגיע הפקודה לטבח את היהודים, גם הכסף לא יעזור, והגרמני הטוב הזה בעצמו יצמוד עם תת־מקלע ויירה ביהודים. הבחורים האלה אמרו שבכסף הזה מוטב לרכוש נשק ולארגן קבוצות פארטיזאנים שייצאו ליערות ויכינו מקומות ליהודים נוספים, ולהוציא מהגיטו יהודים רבים ככל האפשר. על הבחורים הללו היו אנשי היודנראט צועקים, כי רעיונות כאלה יביאו להשמדת הגיטו. ואם מי מבגידהנוער ינסה לעשות דבר על דעת עצמו, הם יטורו אותו לידי הגרמנים. הם קוממו את דעת־הקהל בגיטו נגד הרעיון הזה. הם היו אומרים שבו בזמן שהגרמנים עומדים על־יד מוסקבה וכל רגע עלולים לכבושה, בו בזמן שאין כוח בעולם שיכול לעמוד נגד הגרמנים, רוצים אלה ה„חיץ־קעף“ (חמומי־המוח) לצאת למלחמה נגדם. הציבור בגיטו האמין לדיבורים היפים של המנהיגים, אפילו שראו בבחירות שהדרך, בה מוליכים אותם המנהיגים, מובילה ישר לאבדון.

אני וכל החברים שלי היינו קשורים לאותו חלק של הנוער שקרא להתקוממות, ליציאה ליערות, ולהתארגנות פארטיזאנית נגד הגרמנים. חשנו שיחס יהודי־הגיטו אלינו השתנה לרעה. היהודים ראו בנו אלה שהכניסו את הרעיון הזה אליהם ו„הרעילו“ גם חלק גדול מן הנוער המקומי. רצו להיפטר מאתנו, והיודנראט התחיל לחפש דרכים לכך.

בינתיים הגיע אל קרובי בגלובוק בחור אחד מעיירתנו, וממנו נודע לי שאחותי רחל נשארה בחיים. היא נשארה כבתו של אחד מבעלי־המקצוע. אחותי גם הצליחה להוציא מפוליוני חלק מהמשפחה שלנו ולהביא אותם לסוויינציאן. בפוליוני נחרגו שתי סבתות שלי, סבא, כמה דודים ודודות, ובן־דוד שלי, גוסקה, בן 17. הבחור סיפר לי שבן־דודי יוסף ברח, כמוני, שעות ספורות לפני שהוחל בהובלת האנשים, ונמצא עתה בעיירה קובילניק. היהודים שבסוויינציאן מתגוררים בגיטו הקטן ומספרם כבר מגיע לארבע מאות, כי רבים מתגוררים והמסתתרים חזרו.

בתוך הגיטו יש יודנראט, והיהודים יוצאים כל יום לעבודה. כן גודע לי שאחותי רחל יודעת היכן אני נמצא והיא חושבת לבוא הנה בעגלה ולקחת אותי בחזרה לסוויינציאן. נשארו גם בגיטו שפחה לכמה מחברי בגלובוק. כולנו התחלנו לחשוב באיזה אופן לחזור לסוויינציאן, כי כאן רצה היודנראט מזמן להיפטר מאתנו.

באחד הימים פגש אותי חבר ברחוב בגיטו ואמר לי שאיוו בחזרה מחפשת אותי והיא כעת ביודנראט. בנשימה אחת הגעתי ליודנראט, פתחתי את הדלת וראיתי את אחותי. אחותי התחילה לבכות מרוב שמחה. היא סיפרה שמהבוקר היא מחפשת אותי. היא הגיעה מסוויינציאן עם עגלון פולני, והעגלה מחכה לנו עלייד העיר. שוטר יהודי אחד, ידיד שלי, הוציא אותנו מהגיטו עד לעגלה. אחותי נתנה לי מעיל גדול ולבשתיו מעל לראש, שאם יפגוש אותי שוטר, לא יכיר שאני יהודי.

הימים ימי דצמבר וכבר היה קר מאוד. מדי פעם ירדתי מן העגלה וחייתי רץ מעט. אחותי סיפרה על הכל שעבר עליה מאז נפרדנו, וכיצד הצליחה להיכנס לגיטו בגלובוק, שלא היה מן הדברים הקלים. עברנו כמה עיירות ובכל מקום היו שוטרים רבים, אבל באף מקום לא הכירו שאנו יהודים. ללינה הביא אותנו העגלון הפולני לקרוביו באחד הכפרים בדרך. רק למחרת לפנות ערב הגענו לסוויינציאן. עברנו בכמה עיירות נוספות, שקודם גרו בהן הרבה יהודים, ועכשיו היו שם רק בתים ריקים. התושבים סמוגים ארשם בפוליוני. בעיירות אלה היו קודם קהילות פורחות, שבהן אנשים חי ועמלו מאות בשנים. עתה הן עומדות ריקות. באחדים מהבתים נכנסו לגור איכרים מהכפרים הסמוכים, ומשאר הבתים בזזו את הכול, ורק הקירות נשארו עומדים. בין קירות אלה מצאו להם מקלט המוני כלבים וחתולים, שבמשך הזמן געשו כמעט פראיים. מראה דומה לזה נתגלה לנו כשנכנסנו לסוויינציאן. עברתי עלייד הבתים המוכרים לי היטב, זכרתי את המשפחות שגרו בבתים אלה, ועכשיו — רק הקירות יכולים להעיד מה שקרה פה.

לגיטו נכנסנו בלי קושי, כי השוטרים ששמרו עלייד השער התייחסו ליהודים הנשארים לא רע. אחותי הביאה אותי לבית שבו גרה משפחתי. כבר לא היתה זו משפחה שלמה. אלה היו רק שרידים מן המשפחה הגדולה שלנו. אבל גם בהם שמחת, כי לפנינו חשבתי שנשאיתי יחידי מכל המשפחה. הבית שבו גרה המשפחה היה שייד לדודי. גרנו בצפיפות גדולה, ובליילה היו כל החדרים מלאים מיטות, שבבוקר היינו מוציאים אותן. בכל הבתים בגיטו היתה צפיפות גדולה, כי מיספר היהודים הגיע בינתיים ל-500, ומיספר הבתים היה מועט מאוד. בסך-הכל היו בגיטו כמה עשרות בתים קטנים, ובכל בית רק 2-3 חדרים. בגלל הצפיפות הגדולה היה הכרח לשמור על הנקיון מחשש מגיפה; ולשמור על הנקיון היה לא קל בגיטו, כי סבון כמעט ולא קיבלנו, ולפעמים היה גם חוסר מים.

רוב האנשים התרגלו כבר לחיים האלה ולא חשבו כלל על העתיד. בימים הראשונים לא יכולתי להבין האיד יכולים הם עכשיו לחיות ולעבוד בשקט, כשלפני מיספר חודשים הרגו את יהודי העיר והסביבה. לכל אחד מן הנשארים היו בגיטו משפחה שנורגו, וכעת הם ממשיכים לחיות, וכל העניין כאילו לא איכפת להם. אבל כעבור זמן-מה הבנתי אותם. מצבי-הדברים היה שונה בתכלית. כולם חשבו שאותו גורל שפקד את כולם יפקוד גם אותם. זוהי רק שאלה של זמן: מי קודם, ומי אחר-כך. האנשים היו מיואשים, אף אחד לא חשב כי ישאר אסמג בחיים. רבים

קינאו באלה שכבר שוכבים בפוליגוני, כי להם אין כבר ממה לפחד. האנשים קיבלו את גורלם בשקט וחיכו לרגע שייעשה בהם מה שנעשה בקדמיהם היהודים. בגיטו פגשתי כמה חברים שלי, שנמלטו אף הם לפני הטבח, והיו עד עתה ברוסיה הלבנה. עבר עליהם רבות בדרכי רוסיה הלבנה. מהם נסלו לאיפעם לידי המשטרה ונמלטו והיו זמן־מה ביערות. הם שמעו על קבוצות אגדתיות של פארטיזאנים, הפועלים אישם ביערות רוסיה הלבנה. בשיחותינו היינו נוגעים תדיר בשאלת הפארטיזאנים. היינו רוקמים תכניות איך להגיע אליהם, ולנקום נקמת הדם היהודי הנשפך. כל אחד אמר ששואף הוא להרוג כמה גרמנים, ואחר־כך טוכן הוא ליפול בקרב סכדור גרמני; אבל קודם לכן הוא רוצה לזכות להרוג גרמני. אבל אלה היו רק תכניות... ידענו שעד שנגיע לפארטיזאנים, צריך במשך חודשים להיות ביערות, ואז ניתן יהיה בהודמנות לפגוש אותם. באותו זמן היו עדיין קבוצות קטנות של פארטיזאנים נודדות ממקום למקום. וכדי להיות זמן ממושך ביערות, אנו הצטרכנו לנשק. בלי נשק אף איכר לא יתן לנו אוכל ויסגיר אותנו מייד לגרמנים. כשהוא רואה נשק, הוא מופחד ונותן לאכול, ואינו מוסר לגרמנים. היד הנוקמת של הפארטיזאנים היתה ארוכה מאוד, והגיעה עד למאות קילומטרים. אבל להשיג נשק בגיטו השמור יומם ולילה — היה דבר בלתי אפשרי. בכל זאת החלטנו אני וחברי להתקשר עם נוצרים מחוץ לגיטו בניסיון להשיג נשק. בינתיים עברו כמה שבועות מאז שחזרנו לגיטו.

יום אחד פרצו לגיטו כמה עשרות שוטרים ליטאים והתחילו לחפש אנשים שאינם עובדים. הם הצליחו לתפוס כ־15 איש ובתוכם גם אותי ושני חברי — גרשון ב. ומשה ש. בגיטו כמה בהלה. כולם היו בטוחים שיצאיאו אותנו להרוג. גם אנחנו היינו בטוחים שזה יהיה גורלנו, כי עדיין לא קרה, מאז הקמת הגיטו, כי שוטרים יקחו ממנו אנשים.

כולנו היינו שקטים וכל אחד חשב שהגיעה שעתו. אני התחלתי לחפש דרך לבריחה, כי עדיין לא התייאשתי, רציתי עוד לחיות. — אבל הכל היה לשווא. שטרו עלינו עשרות שוטרים מוזיינים בתת־מקלעים. חשבתי שאולי בדרך אנסה לברוח. הוציאו אותנו מהגיטו בליווי משמר חזק והעבירו אותנו דרך מרכז העיירה לכיוון בית־הקברות היהודי. היינו בטוחים ששם יהיה מקום ההריגה. כולם הלכו שקטים ומהורהרים. אני הצלחתי לזרוק כמה מלים לשני חברי, שברגע שניכנס לבית־הקברות אני אתחיל לרוץ והם אחרי, ושכל אחד ירוץ לכיוון אחר. כך אולי מישור מאתנו יצליח להימלט בין העצים של בית־הקברות, ומשם — ליער הסמוך. בו ניפגש במקרה של הצלה.

אבל, הנה עברנו עלייד בית־הקברות, והשוטרים הוליכו אותנו הלאה. התגנבה תקווה לליבנו שאולי סובילים אותנו לעבודה, וכל הפחד היה לשווא. ואכן כך היה. בקצה העיירה היו מחסנים גדולים ואליהם הביאו אותנו לעבוד. המחסנים היו בצריפים גדולים שרוחבם כ־15 מ' ואורכם כ־50 מ'. כאשר הביאו אותנו אל הצריפים, ראינו שם קבוצת חיילים וקצינים גרמנים. השוטרים מסרו אותנו לידי החיילים הגרמנים והם עצמם חזרו לעיירה.

הגרמנים לא שטרו עלינו בקפדנות והירשו לנו לשוחח. הגרמנים היו בגיל למעלה משלושים, ואחדים למעלה מארבעים. ידענו שעם חיילים בגיל מבוגר טוב

לעבוד מאשר עם צעירים, שהם כולם נאצים. הגרמנים לא נתנו לנו לחכות הרבה זמן והוליכו אותנו לעבודה במחסנים. עמדנו בשקט שעה שהקורפורל הוריד את המנעולים ופתח את הדלת וציווה עלינו להיכנס. עמדתי הראשון ונכנסתי. לפני בתגלה מחסן ענק מלא... נשק. נשק מכל הסוגים: רובים, מכונות-ירייה קלות וכבדות, תותחים בקוטרים שונים. המחסן היה בחצי מלא פצצות ותותחים. הרגשתי כי לבי הולם בעוז למראה הנשק הזה. החלפתי מבט עם שני חברי משה וגרשון. הייתי בטוח שמהשבותיהם הזאת למחשבותי. השתדלתי להמתיך את הרושם, שעשה עלי הנשק, מעיני הגרמנים וגם מעיני היהודים; ידעתי שבדברים שסכנת-מוות ברוכה בהם צריך להיזהר גם מיהודים.

הקורפורל הביא אותנו לערימה גדולה של רובים רוסיים, הראה לנו איך צריך לנקות אותם והיכן להעמידם לאחר הניקוי. במחסן נמצא רק נשק רוסי, שנפל לידי הגרמנים בעת נסיגת הרוסים. ברובים רבים חסרו חלקים, שהחיילים הרוסיים השבויים הוציאו מהם, כדי שלא יפלו שלמים לידי הגרמנים. את הרובים הפגומים ציווה הקורפורל הגרמני לשים במקום נפרד. הוא הראה לנו איך לנקות את הרובה, וגם הסביר לנו את מקומו של כל חלק. על כך הייתי אסירתודה לו, כי לא הכרתי היטב את הרובה הרוסי. בתירוצים שונים, על שאני מחפש סמרטוטים לניקוי הרובים, עברתי את כל המחסן. הייתי בכל הפינות. בזנתי הייתה לראות, אולי ישנם אקדחים. לצערי הרב לא ראיתי בשום מקום אקדחים.

הגרמני שיסמר עלינו לא הסיר מבטו ממני. החלטתי לפי-שעה לשבת במקום אחד ולעבוד, שאם הגרמני יחשוד במשהו, הכל יהיה אבוד. התיישבתי איפוא עליידי שני חברי והמשכנו בניקוי הרובים. במשך מיספר שעות למדנו היטב את התורה החדשה, ועד שאחרים ניקו רובה אחד, אני והכרי ניקינו שלושה רובים כל אחד.

נכנס הקצין הגרמני והסתכל מרחוק על עבודתנו. כנראה שעבודתי ועבודת שני חברי מצאה חן בעיניו, כי הוא ניגש ישר אלינו וציווה עלינו ללכת אחריו. יצאנו אחריו החוצה והובאנו למחסן שני, שדמה במראהו לראשון. הדבר הראשון שראיתי עם כניסתנו לתוכו, היו ארגונים מלאים כדורי רובה רוסיים, שבמחסן הראשון לא נמצאו כלל. הקצין הביא אותנו לערימה גדולה של נשק באחת מפינות המחסן. היה בה נשק מכל הסוגים, והקצין צידה עלינו לנקות את הנשק ולשים כל סוג לחוד. נכנס חייל גרמני, הקצין ציווה עליו לשמור עלינו, ובעצמו יצא מן המחסן. החלטנו למיין תחילה את הנשק ואחר-כך להתחיל בניקוי. הוצאנו מן הערימה רובים רוסיים, פולניים, צ'כיים וליטאיים. חלק גדול מהם לא היה ראוי לשימוש. אחר-כך הוצאנו מכונות-ירייה של טאנקים, אווירונים, וגם נגד טאנקים ואווירונים. מצאנו גם כמה אקדחים, אך בלתי-ראויים לשימוש וורקנו אותם הצידה. את תשומת לבי עורר סוג נשק ששום צבא בעולם איננו משתמש בו, ולגשק הזה קוראים האיכרים אצלנו, "אוטרזנקה". מהו סוג נשק זה המתקרא "אוטרזנקה"? — בכל נסיגה של אחד הצבאות, — כגון הפולנים ב-1939 והרוסים ב-1941, — נופלת לידי האיכרים כמות גדולה של נשק, ובעיקר רובים. את הנשק היו מסתירים ושומרים לעצמם. רבים מהאיכרים, ובעיקר צעירי הכפר, אהבו להשתמש בנשק; למשל, בלכתם ליער ובפוגשם חיה כלשהי; או, למשל, בלכתם ביום ראשון לרקוד בכפר שכן, איד זה לא ליטול שום נשק ולירות קצת אחרי שמשתכרים?

או, לפעמים, אם איזה בחור מכפר אחר רוקד עם הבחורה שלו, במקרה כזה צריך לתת לו מכות. חבריו של הלה מהבפר השני היו עומדים לצידו, וככה היה יוצא שכפר אחד נלחם נגד הכפר השני. בהתחלה רק מכות ידיים, אחר־כך מיישחו מוציא סכין ומתחילים עם סכינים, ויש כבר פצועים, ובמקרה שישנם פצועים, אז כבר לא נורא אם יהיו גם הרונים — כך שכדאי לצאת לריקודים עם נשק. אבל אף אחד לא יסחוב עמו רובה גדול. ראשית, מתשש להלשנה למשטרה; שנית, הרי לא יחזיק כל הזמן את הרובה על כתפו וירקוד. האיכרים מצאו איפוא דרך להקטנת ממדיו של הרובה: הסירו ממנו את הקת וקיצרו את הקנה בהשאירם רק בחמישה ס"מ ממנו. הרכיבו לרובה זה ידית עץ, כך שדמה לאקדח גדול. קול היריה של רובה זה היה דומה ליריית מרגמה. נשק כזה היו תוחבים מתחת להגדרה, ומעליו לבשו חולצה, ולא הכירו דבר. לנשק זה היו קוראים „אוטרונקה“. האיכרים העדיפו נשק זה על־פני אקדח, כי לאקדח היה קשה להשיג כדורים, ול„אוטרונקה“ יש כדורים כמה שרוצים. כדורי רובה נמצאו בכל מקום ולכל איכר היו אלפים מהם. ושנית, כל יריה מנשק זה הרי זאת יריה כהלכה, בעוד שלאקדח קול יריה חלש. כל־נשק כזה מצאתי בערימה גדולה של נשק, אליה הביא אותנו הקצין. העפתי מבט בחייל הגרמני ששמר עלינו. הוא לא גרע עין מאתנו. עכשיו אין כל אפשרות ליטול אותו ולשיטו בחגורה וללבוש את המעיל. כדי לא לעורר חשד זרקתי את האוטרונקה הצידה, אבל היטב זכרתי את מקומה. חברי הבינו יפה את כוונתי, אבל מפניהם לא חששתי, כי ידעתי שגם הם חושבים כמוני. המשכנו עבודתנו בשקט. בערימה גיליתי עוד כמה אוטרונקות ושטנו את כולן ביחד. סידרנו את הנשק כך, שהגרמני שעמד מטרים ספורים מאתנו, בשום אופן לא יכול לספור כמה כלים יש מכל סוג, ובעיקר שלא ידע כמה אוטרונקות יש. הספקנו כבר למיין חלק גדול מהערימה. פתאום נכנס הקצין. רגע אחד עמד על־ידנו וראה איך אנהנו עובדים, אמר כמה מלים לחייל ששמר עלינו ויצא לחצר. החייל יצא אחריו. שמעתי את קולו של הקצין מאחורי הדלת; כנראה הסביר משהו לחייל. העפתי מבט מסביב; חוץ מחברי לא היה במחסן איש. כן, עכשיו יש אפשרות. תפסתי את האוטרונקה הראשונה, שזאתה חדשה יותר, שמתי אותה במהירות מתחת להגדרה, ולבשתי מחר את מעילי. כל זה לקח רגע אחד. כשהגרמני נכנס חזרה למחסן, ישבתי לי במקום בין שני חברי ועבדתי בשקט. הגרמני זרק מבט קפדני אלינו, אך לא אמר דבר. הגרמני גם לא הבחין שקדם ישבתי בלי מעיל — וכעת אני לבוש בו. ומכך חששתי במיוחד. וכן פחדתי שמא בסיום עבודתנו יערכו אצלנו חיפוש וימצאו את האוטרונקה. בעד דבר כזה, יכולים אני וכל הקבוצה העובדת פה לשלם בחיים. אבל גם ידעתי, שצריך לנצל כל הזדמנות להשגת נשק, ומי יודע אם תהיה לי עוד הזדמנות כזאת. האוטרונקה שמתחת לחגורתי לא הניחה לי להתכופף כראוי. הייתי מאוד צריך להיזהר, שכרגע שאתכופף לא תיפול ארצה. חברי השתדלו להרים דברים במקומי, כדי שלא אצטרך להתכופף. אבל גם אני התכופפתי כמה פעמים, כדי שלא לעורר את חשדו של הגרמני, שכל הזמן לא גרע מאתנו עין. כך עבדנו עוד שעות אחדות והתקרב הערב. נכנס הקצין וציווה עלינו לצאת לחצר. שם כבר עמדו שאר האנשים.

הקורפורל ציווה עלינו לעמוד בשתי שורות. אותו רגע הרגשתי שהדם ירד

מפני ונעשיתי חיוור. הבנתי שאם לא אחגבר על עצמי, אני אבוד. הייתי בטוח שיערכו אצלנו חיפוש. כעבור רגע התגברתי על עצמי ועמדתי רגוע כמו כולם, ורק מחשבה אחת במוחי: חבל שאין לי כדורים באוטרוזקה. הייתי לפחות תורג כמה גרמנים לפני שיהרגו אותי.

כעבור כמה רגעים חזר הקצין. הוא עבר לאורך השורה לאט-לאט, והסתכל ישר לעיני כל אחד מאתנו. אני עמדתי באמצע השורה בין שני חברי. ברגע שהקצין עבר עליי, התרגשותי כבר עברה לגמרי, ועל מבטו של הקצין הגרמני, שרצה להדור ללבו של כל אחד, עניתי במבט ישר לעיניו. רק רציתי להעלים מעיני את השנאה אליו, אבל אני חושב שהגרמני הבין היטב את מבטי. הקצין עבר את כל השורה, אחרי כך חזר ועמד באמצע השורה, כמה מטרים מולי, והתחיל לדבר. כל מי שהיה מסתכל היטב על בטני, בלי ספק היה מכיר שהוא גדלה במשך היום. למולי, אף אחד מהיהודים ומהגרמנים לא הסתכל על בטני.

הקצין הגרמני הסביר לנו, שהוא שבע-רצון מעבודתנו, והוא רוצה שנעבוד פה גם מחר. הוא אמר שיש עבודה לחדש שלם, ומחר בבוקר יהיה בידוראט ויבקש שיתנו לו אותנו כקבוצים לכל החדש. אחרי דיבור הקורפורל ואמר: שהוא ועוד כמה חיילים יבואו כל בוקר לקחת אותנו מהגיסו ובערב יחזירו אותנו.

עמדתי כל הזמן כעל סיכות וחייתי לרגע שיצאו עלינו ללכת. סוף-סוף שמענו גם את הפקודה הזאת. יצאנו לכביש, ומשם ישר לעיירה, אל הגיסו. ארבעה חיילים עם הקורפורל ליוו אותנו. הדרך נמשכה אצלי ללא קץ. כל פעם שהייתי בא מן החוץ אל הגיסו חיתה לי הרגשה שאני נכנס לבית-סוחר, אבל הפעם חייתי לרגע שאכנס לגיסו — כלישועה. כל הדרך פחדתי שהאוטרזקה עלולה ליפול מתגנורה וכל רגע חיקנתי את מצבה ביד, אבל הצטרכתי להיזהר שלא היהודים ולא הגרמנים ירגישו בכך. סוף-סוף הגענו לגיסו. עלייד השער עמד שוטר ליטאי, שהיה מחפש אצל כל הנכנס לגיסו אם אין עמו מצרכי מזון. פחדתי שגם עכשיו יחפש אצלנו. אך, למזלנו, כאשר השוטר ראה כי ישנם גרמנים אתנו — נתן לנו להיכנס מבלי לחפש.

ברגע שעברתי את השער לתוך הגיסו, הרגשתי את עצמי כמנצח שחזר משדה הקרב. הייתי הראשון בגיסו שיש לו נשק. בדמיוני כבר ראיתי את עצמי יוצא ליערות כפארטיזאן, הורג גרמנים. כל המחשבות האלה עברו במוחי ברגע שנכנסתי לגיסו. הלכתי יחד עם חברי, והם רצו שמייד אראה להם מה שסחבתי משם. אבל אני חיפשתי מקום שאיש לא יראה אותנו כשאוציא את האוטרוזקה מתחת למעילי. והנה גם מצאנו מקום כזה: נכנסנו לבית-השימוש של הגיסו, געלנו את הדלת ואז הוצאתי את האוטרוזקה והראיתיה לחברי. עיניהם נוצצו מרוב שמחה. הסתכלנו בכלי הזה כעל גואל. ראינו בו את כל תקוותנו, את נקמתנו. ראינו בכלי הזה את הדבר שיתן לנו למות כאנשים בני-חורין ולא כעבדים. לקחתי מחברי את האוטרוזקה ושמתי בחזרה מתחת לתגורה. הבטחנו איש לרעהו לא לספר עדיין לאיש על הדבר. נדברנו להיפגש אחרי ארוחת-הערב, ואז נחליט מה לעשות להבא.

החברים שלי כבר מזמן הלכו לבתיהם, ואני עדיין עומד בחוץ וחושב: איך להיכנס עם האוטרוזקה הביתה, מבלי שאף אחד מבני משפחתי יבחין בה, ואיפה להסתיר אותה.

כאן בחשבון שני מקומות-מחבוא: (א) עליית הגג; (ב) הבניין הקטן והישן שפעם גר בו סבי ושהכניסה אליו הייתה משוחפת עם ביתנו, בו היה חדר ששימש לנו עכשיו כמחסן אספקה, והיו בו עצירה-סקה שדודי הכין לחורף. החלטתי להיכנס לחדר הזה מבלי שבני משפחתי ירגישו בכך.

פתחתי בזהירות את הדלת, אך מולי לא שיחק לי הפעם והדלת נפתחה בחריקה. נעמדתי בלי לזוז מהמקום. דודתי פתחה את הדלת ושאלה: „מי מסתובב שם?". בפרוודור הקטן היה חושך, ודודתי לא יכלה לראותני, אף שעמדתי רק כמה צעדים ממנה. מתוך הבית הגיע קולו של דודי פסח: „אוי, הגיה, סגרי את הדלת. בוזדאי נדמה לך שמישהו פותח את דלת המחסן".

הדודה הגיה אמרה אילו מלים שלא הבנתי וסגרה את הדלת. עוד רגע עמדתי בשקט ואחרי-כך נכנסתי לחדר הקטן. החדר היה מלא כל מיני שקים, רהיטים שבורים, קרשים, ועוד הרבה דברים. חצי מהחדר תפס התנור הגדול, שעליו היו סבא וסבתא שלי, חייד, ישנים.

עמדתי בתוך החדר ובעיני חיפשתי מקום להסתיר בו את האוטרוזקה. בחדר הזה כבר לא הייתי מזמן, ולא ראיתי אותו במצבו הנוכחי. זכרתי אותו גר ויפה, וזוג זקנים נחמדים שהיו חיים בו; זכרתי את החתול הגדול הלבן שהיה מסתובב פה כבעלי-בית; ועכשיו — חורבה. כל הבית הקטן עמד כפוף לצד אחד, בלי חלונות ורוח מטילת בין כתליו. בגג נראו חורים שעשו האיכרים בעת שהיפסו את הזהב שהיהודים, לפי דעתם, התביאו לפני שהועברו לפולין.

החלטתי להסתיר זמנית את האוטרוזקה בין התנור ובין הקיר, שם שרר חמיד חושך. עטפתי את האוטרוזקה בשק, הרמתי קרש אחד, כמה שפעם קראו ריצפה, שמתי שם את חשק, החזרתי את הקרש למקומו, ועליו העמדתי רהיטים שבורים, ויצאתי מהחדר וסגרתי אחרי בשקט את הדלת. עמדתי רגע אחד בפרוודור.

מביתנו הגיעו קולות של מדברים. הכרתי את קולו של דודי פסח שאמר: „צי מיר וועלן יע ארבעטן פאר די דייטשן, צי ניש — זיי וועלן אונדז סיי ווי אויסהרגענען". (בין אם נעבוד בשביל הגרמנים, בין אם לא — הם בין מה וכה יתרגו אותנו!). רגע שרר שקט בבית, אחרי-כך הגיע אלי קולה של דודתי לאה: „אבער, פסח, דער שעף פון זשאנדארמערע האט דאך געזאגט, אז מיר זיינען נוציקע יידן און די דייטשן דארפן אונדז האבן צו דער ארבעט און זיי וועלן אונדז לאזן אפשר לעבן". (אבל, פסח, ראש הדיאנדארמריה אטר, שאנו יהודים מועילים והגרמנים צריכים אותנו לעבודה, ואפשר יניחו לנו לחיות!).

כאלה היו השיחות היומיומיות בגיטו. עם דיבורים אלה היו קמים בבוקר ובאותה שיחה היו מסיימים את היום. עמדתי עדיין בפרוודור ולא ידעתי מה לעשות: האם להיכנס מייד, או קודם לצאת החוצה ואחרי-כך להיכנס כדי שלא לעורר חשד. לאוזני הגיע קולה של הדודה תגית, שפנתה לבן-דודי משה בשאלה, מדוע אני עדיין לא חוזרת. הלא כל הבחורים שנתפסו יחד אתי לעבודה כבר חזרו. יצאתי בשקט מהפרוודור החוצה, עברתי מסביב לבית מן הצד שאין בו חלונות והתחלתי לצעוד בצעדים חזקים לכיוון הדלת. נכנסתי הביתה. כמעט כל בני משפחתי היו בבית. כולם שמחו מאוד בראותם אותי, כי נבדלו מאוד בבוקר כאשר לקחו אותנו מן הגיטו. סיפרתי להם איך עבר יום העבודה, ושגם מחר אני צריך ללכת לעבוד שם. על

השאלה, מדוע חזרתי כל־כך מאוחר, עניתי שסרתי לכמה רגעים לחברים שלי וישוחחנו.

ארוחת־הערב עברה בשקט. בינתיים באה אחותי רחל ולה הצטרפתי לספר שוב את הסיפור מן ההתחלה. אחותי מסרה לנו שזו עכשיו היתה לידנראט ולשם בא סגן־קצין מן המקום שעבדתי בו היום. הוא ביקש שלמחרת ישלחו לעבודה את אותם האנשים שעבדו היום. הוא גם הבטיח לאנשי הלידנראט שיתייחסו אלינו יפה, ושכל בוקר יבואו חיילים ויקחו אותנו מהגינו ובערב יחזירו אותנו.

אחרי ארוחת־הערב הלכתי לחברי להתייעצות שקבענו. אמרתי להם, שגם בעבודתנו מחר, עלינו להשתדל לסחוב עוד אוטרונקות וכדורים. משה ש. סיפר לי שלאחד מחברינו, ישיקה ג., ישנם כדורים, וכדאי לצרף אותו כרביעי לקבוצתנו, בכדי שיהיה בידינו כבר נשק מוכן לפעולה. הסכמתי מייד להצעה, כי הכרתי היטב את ישיקה ג., וידעתי שהוא בחור אמין־לב ושהוא כבר מזמן מבקש להשיג נשק בכל הדרכים כדי לצאת ולהצטרף לפארטיזאנים. את כל משפחתו, כלומר את הוריו ואת שבעת אחיו ואחיותיו רצחו הגרמנים, והוא יחידי הצליח להימלט. עכשיו כל חייו, כל מחשבותיו, הן רק למצוא דרך לנקמה.

מצאנו אותו אצל קרוביו הרחוקים, שאצלם התגורר. קראנו לו החוצה וסיפרנו לו את כל העניין. הבחור ממש קפץ משמחה, וכבר רצה לרוץ ללידנראט לבקש שישלחו גם אותו מחר לעבוד אתנו, והוא בטוח שגם הוא יביא איזה כלי ממקום זה. הסברתי לו שלא כדאי לרוץ ולבקש, לבל יתעורר חשד, וגם כך יהיה בסדר שמחר יצטרף אלינו בלכתנו לעבוד, אבל לעת־עתה שיתן לי את הכדורים. אבל הכדורים לא היו בתוך הגיטו. הם היו בבית, בו גר ישיקה ג. מקודם. הבית נמצא סול הגינו ואיש אינו גר בו עתה. הכדורים חבויים שם בתוך הגג. החלטנו שבעבור שעה נצא אני וישיקה ג. מהגיטו דרך גדר התיל, נעבור את הרחוב באין רואים, נגיע לביתו הקודם ונוציא משם את הכדורים.

בינתיים ניגשנו כולנו ללידנראט, שם התאספו כל האנשים שעבדו אתי היום. יושב־ראש הלידנראט הודיע לנו שמחר צריכים כולנו ללכת שוב לאותה עבודה. אחדים ביקשו שישלחו אותם לעבודה אחרת, כי זאת קשה להם מדי ושהדרך ארוכה מדי. באופן כזה הצליח חברנו הרביעי להצטרף לקבוצתנו ולצאת אתנו למחרת לעבודה.

יצאנו מהלידנראט, נפרדנו מחברינו משה וגרשקה, ואני וישיקה בחרנו לנו מקום שממנו נוכל ביתר קלות לעבור דרך גדר־התיל, מבלי שאחד השומרים סביב הגיטו ירגיש בנו. יצאנו מהצד המערבי של הגיטו. כי הוא גבל עם השדה. עברנו את גדר התיל והנה אנחנו מחוץ לגיטו. הגענו עד לרחוב והצטרפנו לחצות אותו. ברחוב לא נראה איש; והיו מודעות שמ־10 כלילה עד 5 בבוקר נאסר על התושבים להימצא ברחובות, ומי שייראה באותן שעות ברחוב — מותר לירות בו ללא אזהרה. אחד־אחד חצינו את הרחוב. עברנו עוד מיספר גנים וגדרות, הגענו לביתו הקודם של ישיקה. הבית עמד ריק, בלי חלונות ובלי דלתות. האיכרים לקחו גם את לוחות הריצפה. נשארו רק הקירות והגג. עלינו לעליית הגג ומשם ראינו את כל הגיטו. ראינו את השער היחידי של הגיטו ואת השוטרים השומרים עליו. הגיטו

היה עטוף דממה, כי כל תושביו כבר ישנו, לאחר יום־עבודה קשה, תחת מקלות הגרמנים והליטאים.

„אתה רואה את הפינה הזאת?“ — אמר לי ישיקה, — „פה עמד הרדיו הבלתי־חוקי שהיה אצלי, עד שגירשו את היהודים מעיירתנו והסמירו אותם בפוליגוניי“. ביום הראשון לכניסת הגרמנים לעיירתנו הם הדביקו שתי מודעות: אחת — שתמורת כל חייל גרמני שייהרג — יוצאו להורג 100 תושבים מהעיר והסביבה. המודעה השנייה היתה, שאת הנשק החם והקר וכל כלי הקשר והרדיו — צריך למסור למפקדה הצבאית הגרמנית הנמצאת בפיר. מי שדברים אלה ימצאו בביתו — דינו יהיה מוות. הכוונה היתה ברורה: התושבים אינם צריכים לדעת על הנעשה בעולם ובחזיתות המלחמה, מחוץ להודעות הרשמיות הגרמניות. רשיונות לרדיו ניתנו רק למיספר מצומצם של פאשיסטים ליטאים. היהודים כולם מסרו את מקלט־הרדיו שלהם. למרות הכל הגיעונו כל יום ידיעות על הנעשה בחזית. היהודים ידעו שהגרמנים נעצרו על־יד סמולנסק; ובכל החזית, סמולנסק עד אוקראינה, גוברת התנגדות הצבא האדום. ידענו יום־יום בדיוק כמה דיוויזיות גרמניות הושמדו, כמה מטוסים וטאנקים הושמדו. הידיעות הללו עוררו בלבות האנשים תקווה שעוד יבוא יום והכוח הצבאי של גרמניה יישבר. אבל מאין מגיעות כל הידיעות האלה — איש לא ידע. את האמת ידענו רק אנחנו — מיספר אנשים מצומצם, מחבריו של ישיקה. כאשר כולם מסרו את מקלט־הרדיו — ישיקה ג. וחברו משה ש., שגר אף הוא באותו הבית, הפלו את הרדיו לעליית הגג — ושם האזינו כל יום להודעות ממסוקבה ומלונדון. הם היו מספרים לנו את החדשות ואנחנו הפענו אותן בין שאר היהודים. כאשר גירשו את כל היהודים מבתיהם והמונים של איכרים נכנסו לבתים והתחילו לשדוד — מצאו גם את המקלט הבלתי־חוקי שלנו, ובזה נסתיימה פרשת הרדיו.

ישיקה אמר לי לעמוד רגע במקום, והוא עצמו ספר כמה צעדים מקצה הגג וגשאר עומד ליד אחד הקרשים של הגג; „פה צריכים להיות הכדורים?“ ישיקה ניסה להזיז את הקרש, ולא הצליח. כאשר משכנו ביחד, זו הקרש ממקומו. ישיקה הכניס את ידו והוציא שקיק מלא כדורים. ירדנו בשקט מהגג. עברנו את הרחוב, ובאותו מקום שיצאנו — נכנסנו בחזרה לגיטו. שני חברינו — משה ש. וגרשקה ג. — עמדו וחכו עד שנתזזו. פעם שניה באותו יום הרגשתי שמחת נצחון; בראשונה — כאשר הצלחתי להשיג את האוטרוזקה ולהכניסה לגיטו, וכעת בפעם השנייה — כאשר הכנסנו את הכדורים.

החלטנו שישיקה יקח את שקיק הכדורים לכיתו ויצפינם עד מחר. מהשקיק נטלתי ארבעה כדורים, כי לא יכולתי כבר לתאר את האוטרוזקה שלי אפילו לילה אחד בלי כדורים. נפרדנו זה מזה ונדברנו להיפגש בבוקר על־יד היוזגראט ומשם — לעבודה.

והנה אנו צועדים שוב שניים־שניים דרך שער הגיטו, בליווי חיילים מזוינים למקום־עבודתנו. אנחנו הולכים באמצע הכביש, כי נאסר עלינו לעלות על המדרכה. ההליכה על הכביש הסלול באבנים לא חלקה היתה קשה למדי. החיילים ששטרו עלינו הלכו משני הצדדים על המדרכה, וכל רגע היה מגיע אלינו קולם: „שנעלער, יידן, שנעלער?“ („יותר מהר, יותר מהר, יותר מהר?“).

השעה עדיין מוקדמת, אבל רחובות העיר כבר מלאים אנשים. המוני איכרים באו לשוק. שהיה מתחיל בשעה מוקדמת מאוד. כל הדרך ליוז אותנו מבטים סקרניים של איכרים, שהסתכלו בנו כשנאה ובכזו. אני וחברי ישיקה צעדנו בראש ואחרינו חוג השני — גרשקה ב. ומשה ש. הלכנו כל הדרך בשקט ואיש מאתנו לא הוציא תנה מפיו. ידענו היטב שהאיכרים מחכים לרגע שיחסלו את שאר היהודים, — ואז יפול בחלקם הרכוש היהודי. אף אחד מאתנו לא הוריד את הראש, הסתכלנו ישר לפנים של האספסוף הזה. בכל זאת נשמנו לרווחת, כאשר הגענו למקום עבודתנו, ולא ראינו עוד את האספסוף הזה.

חילקו אותנו לשתי קבוצות: האחת — במחסן אחד, ואני וחברי ושניים נוספים — לעבודה במחסן בו עבדנו אתמול. התחלנו בעבודה. כל הזמן עמד עלידינו חייל גרמני. התקרבה שעת הצהריים ואף הזדמנות לקחת דבר-מה לא היתה. עבדנו בשקט. איש מאתנו לא דיבר. חלפה עוד כחצי שעה והנה נכנס הקצין והודיע ששני אנשים מאתנו ילכו אחר. רמזתי לשלושת חברי שימשיכו לעבוד, ואז שני האנשים שעבדו אתנו הלכו עם הקצין ויצאו החוצה. אני וישיקה ג. התחלנו לנקות רובים קצרים של חיל-הפרשים הרוסי. כעבור רגע הגיע אלינו קולו של הקצין הגרמני, שקרא לחייל ששמר עלינו לצאת החוצה. החייל יצא. מהר ניגשנו לחלון וראיתי שהחייל והקצין נכנסו למחסן השני. הגיע הרגע לפעול. לגרשקה ג. אמרתי לעמוד עלייד החלון ולראות אם החייל חוזר. למשה ש. אמרתי לבחור אוטרזנק טובה ולהסתיר במעילו, ולראות בארגונים הסגורים — אולי יש שם כדורים. אני תפסתי גרזן, לקחתי רובה פרשים ובכררגע הורדתי את הקת ממנו. אמרתי לישיקה להסתיר את הקת במעילו ואת הרובה, שנתקצר מאוד, הסתרתי במעיל-החורף שלי, שהיה מונח יחד עם כל המעילים על ארגו בקצה המחסן. כל זה נעשה במהירות עד כדי כך שכאשר גרשקה ב. הודיע לנו בתוספת-יד שהגרמני חוזר, הכול כבר היה קודם, וכל אחד עמד במקומו ועבד.

הגרמני נכנס, רגע אחד הסתכל בנו, והתיישב ליד הדלת. את רובו חשעין בפינה, הוציא מכתב מכיסו והתחיל לקרוא בו. היה זה גרמני רגיל, בן חמישים בקירוב, מראהו כפועל. כאשר גמר לקרוא, ניגש אלינו והסתכל כיצד אנו עובדים. אחר-כך שאל אותי לשמי ועניתי לו. רגע שתק ופתאום התחיל לדבר. הוא סיפר שהיה חייל במלחמה הקודמת, ועכשיו שוב צריך לחילם. הוא השתתף במחפכה בשנת 1918 והיה קומנדיסט. בניד נמצאים בחזית. אחד מהם נהרג עלייד סמולנסק, ומי יודע מה עכשיו עם השני, שנמצא בחזית באוקראינה. מביתו מגיעים מכתבים לא טובים: אין מה לאכול, והאנגלים מפציצים אותם כל יום, ומי יודע מה יהיה בסופו של דבר.

הגרמני דיבר מהר מאוד והיה לי קשה להבין אותו. המשפטים לא היו קשורים וערוכים. כנראה שרצה בבת-אחת להוציא הכול מלבו. כל הזמן שדיבר, הסתכל בחלון, אם לא בא הקצין או סגנו. שיערתי שהגרמני קיבל מכתב רע מביתו, מה שתביא לפרץ הדיבורים הזה.

בחלון נראתה דמותו של סגן-הקצין המתקרב, ובו ברנע חל שינוי בחייל הגרמני. סגן-הקצין שלפני-רגע עמד והתלונן לפנינו, נעשה עכשיו גרמני השומר עלינו. את רובו לקח בידו, וזו אחורה כמה מטרים, וכאשר סגן-הקצין היה כבר ליד

הדלת, הרים עלינו קול צעקה: „יודן, שנעלער ארבייטן זי“ („יהודים, לעבוד מהר יותר“). סגן־הקצין נכנס למחסן, דיבר כמה רגעים עם החייל, ניגש ופנה אלינו ב„ברכה“: „פערפלוקטע יודן, צום דאנער וועטער זי“ („יהודים ארורים, חזיו ורעס זי“), בעט בשיקה ג, שעמד הכי קרוב אליו, והתחיל להסתובב במחסן הארוך. רגע אחד ניגש לארגן, שעליו מונחים המעילים שלנו, ונשאר עומד על־ידו.

במוחי חלפה מחשבה, שאם ינסה לראות מה נמצא בארגן, ויוריד את המעילים — הכול אבוד. החלפתי מבט עם חברי. הרגע שהגרמני עמד על־יד הארגן, היה בשבילנו אינסופי. — אבל סוף־כל־סוף הוא התחיל לצעוד הלאה. הוא הגיע לדלת ויצא מהמחסן. שארית היום עברה בלי שום תקריות.

בערב בא הקצין, ציווה לסיים את העבודה וערך לנו מיסדר בחצר. ניגשנו לארגן ולבשנו את המעילים. את המעיל לא כיפתתי לבל ירגישו שמשוה נמצא מתחתיו. נעמדנו בשתי שורות והקצין הודיע לנו שתהיה אצלו עבודה לחדש וחצי ושנאנחנו הפועלים הקבועים שלו. עד לגיטו ליווה אותנו משמר של חיילים שהביא אותנו לתוך הגיטו, ועברנו בלי חיפוש של שוטרים ליטאים על־יד השער. היום היתה לנו הצלחה גדולה. כוחנו גדל. היו לנו עכשיו רובה שלם ושתי אוטרוזנקות ומיספר גדול של כדורים שמשה ש. הצביר במגפו.

הכנסנו את הרובה והאוטרוזנקה למרתף בבית־סגורי ישיקה ג. ושם הסתרנו אותו. למחרת בערב הבאתי לשם את האוטרוזנקה שלי ולקחתי את הרובה ששישיקה הספיק במשך הערב להתקין לו בחזרה את הקת. הבאתי אותו לביתי והסתרתי במקום האוטרוזנקה. את הרובה העברתי מתחת למעיל, אבל הקנה היה נראה למזלי לא פגשתי אף בן־אדם, וגם איש מבני משפחתי לא ראה כשהכנסתי אותו הביתה. הבאתי גם שלושים כדורים, וכבר הרגשתי עצמי בטוח מאוד, כי יכולתי עכשיו לנהל קרב עם הגרמנים. מניין היה לי תבטחון הוה — אינני יודע. לאמיתו של דבר, לא ידעתי כראוי לטפל בנשק ולהשתמש בו. אבל העיקר שקיבלתי בטחון עצמי, וזה היה חשוב מאוד. ידעתי כי ברגע שאצטרך אדע מה לעשות.

עבר שבוע. במשך השבוע הצלחנו להביא לגיטו עוד שני רובי פרישים, ועוד שלוש אוטרוזנקות ומיספר גדול של כדורים. החלטנו לצרף לקבוצתנו מיספר חברים נוספים ולחלק להם נשק. לא היו לנו עדיין מטרות מוגדרות, אך החלטנו ראשית־כל לארגן קבוצה, ולשתף בה את כל חברינו שאפשר לתת בהם אמון. אחר־כך נקבע תכנית פעולה. בתחילה דיברנו עם כל חבר לחוד, הסברנו לו את מטרותנו, ואחר־כך קבענו פגישה של כל החברים. את האסיפה קיימנו בעליית־הגג של מחסן ישן. בכדי שלא לעורר חשד, הודענו שכל אחד מהחברים יגיע לבדו בהפרשים של 15 דקות. השעה היתה שעת בין־ערביים, כל החברים ישבו בשקט וחיכו למה שאגיד להם. רובם כבר ידעו כמה העניין, אבל על כמות הנשק שבידינו לא ידעו.

התחלתי לדבר בקול נמוך מאוד. סיפרתי להם על הנשק שהצלחנו להשיג, על כמותו ועל הדרך שבו השגנו אותו. על הצורך בהתארגנות לא הרביתי לדבר, כי על כך דיברנו בשיחות הפרטיות המוקדמות. ההתלהבות של החברים היתה גדולה מאוד וכולם היו מוכנים לשתף פעולה. בונתיים נהיה חושך ואנחנו המשכנו לדבר על

השגת נשק ממקורות אחרים ועל הבטחת הסודיות, שאף אחד, מחוץ לנמצאים פה, לא ידע שום דבר.

החלטנו שמטרתנו הסופית תהיה יציאה ליערות להתארגן ולנהל מלחמה פארטיזאנים נגד הגרמנים; אבל לפניכן צריך להשיג עוד נשק, כדי שכל אחד מהבוינו יהיה מצויד בנשק. היינו טוכנים לשבת ולדבר עד הבוקר, אבל החלטנו לגמור את תאסיעה, כי אם לא יראו אותנו ערב שלם בנית, יתחילו לשאול איפה היינו ומה עשינו, ועל השאלה הזאת לא היינו מעוניינים לענות. אחר-אחד ירדנו והתפורנו איש איש לביתו.

האסיעה הראשונה התקיימה ב־16 בפברואר 1942, ואלה שמות החברים שהשתתפו בה, חוץ ממני: ישיקה גרטמן, משה שוטאן, גרשון בק, ראובן מיאדזאלסקי, דוד ובריש יחאי, שאול מיכלסון, יצחק פרום, מוסקה בושקניץ, ירחמיאל מצייקין, בן־דודי יוסף רודניצקי, — סך־הכל 13 איש. זאת הייתה הקבוצה הראשונה שלנו. גיל המשתתפים מ־16 עד 19, פרט לירחמיאל מצייקין שהיה בן 25 ושהיה קורפוראל בצבא הפולני. הוא היה המומחה הצבאי שלנו וגם ידע היטב את סביבות עירנתנו, מה שהיה חשוב מאוד בשבילנו.

עברו שבועיים נוספים. אני ושלושת חברי עבדנו במחסן־הנשק הגרמני, אבל להביא עוד נשק לא הצלחנו. העבירו אותנו לעבודה במחסן אחר. שם היה רק נשק כבד: תותחים, מרגמות ומכונות־יריה כבדות. חלק מהתותחים והמקלעים לא היה ראוי לשימוש, אבל חלק אחר היה במצב מצויין. מכמה מכונות־יריה הצלחנו להוציא חלקים ולהשליך לבאר העמוקה שהייתה על־יד המחסן. הצלחנו גם לקלקל מכונת־יריה נגד אווירונים. הפעולה הייתה מסוכנת והגרמנים יכלו כל רגע לתפוס אותנו. על המחסנים האלה שמרו גוטרים ליטאים, ובמשך כמה שבועות של עבודה הצלחתי לסייר את סידור השמירה שלהם. השמירה בלילות לא הייתה חזקה ביותר. מסביב לכל השטח הייתה גדר־תיל ושלוש קבוצות של גוטרים סיירו במשך כל הלילה מסביב לגדר. כל קבוצה מנתה שני אנשים וכלב. בתוך שטח המחסנים עמד בניין קטן ובו תחנת הגוטרים. שתי קבוצות שמרו על־יד הגדר והשלישית בתוך התחנה, תוך חילופים במשך הלילה. הגוטרים הרגישו עצמם בטוחים מאוד, כי בסביבה לא היו פארטיזאנים ולא אירע עוד אף מקרה של חבלה או תקיפה. ערב אחד באו אלי ישיקה ג. ומשה ש. וקראו לי תנוצצה. שוחחנו קצרות וכבר הייתה לנו תכנית ברורה. החלטנו לאסוף את כל חברי הקבוצה. כעבור שעתיים ישבנו כולנו בעליית־הגג של המחסן הישן וישיקה סיפר לכל הקבוצה את תכניתנו. זאת היא התכנית: שמונה אנשים מקבוצתנו, חמושים בנשק משלנו, יצאו בלילה מהגיסו, יגיעו דרך השדות למחסן־הנשק, יעברו את גדר־התיל, יחדרו לתוך המחסן ויוציאו כמה עשרות רובים וארגז עם כדורים. את הגוטרים, אם אפשר יהיה, נוריד בשקט, בלי ירייה, ובמקרה שלא נוכל — נירה בהם ובהרוג אותם. עד שתגיע תגבורת מהעיריה — כבר נספיק לשוב לגיסו. אני קיבלתי על עצמי להשאיר מאחורי העבודה חלון אחד לא־נעול, שדרכו ניכנס לתוך המחסן. בפעולה הזאת צריכים להשתתף אנתנו ארבעת העובדים, ועוד ארבעה מתנדבים. הוספתי שלפעולה זו יכולים ללכת כל 13 החברים, כי בחזרה עלינו לשאת הרבה נשק. לפי דעתנו, התכנית היא פשוטה מאוד וצריכה להצליח, אבל לא כל החברים חשובו

כך. המתנגדים לתכנית אמרו, שאנחנו עשויים להצליח להוציא משם את הנשק, אבל המיטרה תגיע בעקבותינו בשלג לתוך הגיטו, ואז ידרגו את כל היהודים, ולקחת על עצמנו אחריות כזו איך לנו רשות. בלבי הסכמתי אתם, שאין אנו רשאים לסכן את חיי היהודים בגיטו, ואף־על־פי־כן התנגדתי לדעתם, כי ראיתי בתכנית הזאת אפשרות לספק נשק לכל הנוער בגיטו. ואם תבוא השעה — נוכל להתקומם ולהתנגד ולפרוץ את חסרונות של המיטרה שתהיה מסביב לגיטו — ולעבור ליערות, ומשם להמשיך להילחם.

חלק מהחברים, ובעיקר הצעירים יותר, היו בעד התכנית, אבל הרוב היה נגד, והמשרה היתה — לחכות עד שהשלג יפסיק, ואז נדון מחדש בתכנית.

באסיפה זו סיפר שאול מיכלסון, שידוע לו מקום מחוץ לגיטו, שבו נמצאים כמה אקדחים, אבל הוא צריך עוד לברר אילו פרטים בעניין, ורק בעוד ימים אחדים יוכל לומר לנו דברים מדויקים.

בינתיים המצב בגיטו הלך ורע. לאנשים רבים כבר לא היה מה לאכול, כי המלאי אזל. היו רק מזה שסיפקו הגרמנים, — 100 גרם לחם ביום, ומהעזרה המועטה שבאה מהברחת מזון. בגיטו פשטו שמועות שבבוא האביב יטבחו הגרמנים את היהודים הנשארים; מפני שבהורף איראפטר לחפור בורות, ובאביב אפשר במשך יום אחד להכין בור בשביל כל יהודי הגיטו שמספרם הגיע ל־500.

האנשים היו מיואשים, כי משום צד לא ראו ישועה. עקב השמועה הזאת קראנו לאסיפה כדי לדון במצב. באותו זמן גם הגיעו שמועות מרוסיה תלבנה על השחיטות הנערכות שם ושחלק מרוסיה תלבנה כבר נקי מיהודים. באסיפה החלטנו שהנשק צריך להיות אצל כל אחד מאתנו מוכן בכל שעה. קבענו את המקום בו נתאסף, בעת מצור על הגיטו, ובאיוזה מקום נפרוץ את גדר־החיל שמסביב לגיטו ואת ירשורת המיטרה והצבא. החלטנו שבמקרה כזה עלינו לאסוף את כל היהודים שיפוצצו יחד אתנו. ידענו שהלק גדול מאתנו יפול עד שנפרוץ, אבל לא היתה דרך אחרת. באופן כזה אולי נצליח להוציא קצת יהודים מהגיטו. במקרה שאחד מאתנו יפול צריך השני לקחת את נשקו ולא להשאירו בשום אופן. קבענו את מקום הפגישה ביער, מספר קילומטרים מעיירתנו למקרה שנתחלק לקבוצות.

אחרי־כך עלתה על הפרק שאלת הנשק ומניין להשיג כמות נוספת ממנו. שאול פ. תור לעניין האקדחים שהזכיר באסיפה הקודמת: בתקופת השלטון הפולני היו להם בבית ארבעה אקדחים. בבוא הרוסים לעיירתנו הם פירסמו הוראה למסור את כל הנשק, ואז הסתיר אותם אביו בתוך קיר המרתף של ביתם, ושם הם מונחים עד עכשיו. הבית נמצא מחוץ לגיטו, בכיכר המרכזית של העיירה. גרות בו משפחות של פקידים ושוטרים ליטאים, וכלילה ניצבים שם שוטרים ואיראפטר לגשת לבית. החלטנו ששלושה מאתנו יגשו לשם באמצע היום, ואם תהיה אפשרות, יוציאו את האקדחים מהקיר. כל אחד רצה ללכת לשם, אך הוחלט שילכו שאול מיכלסון, היודע את מקום המחבוא ואחו בריס יוחאי וישיקה גרסמן. באותה אסיפה הושמעה גם הצעה על־ידי שני חברים — משה שוואן ודוד יוחאי — לצאת מהגיטו בקבוצות קטנות של שלושה־ארבעה, להתגנף על שומרי־היערות החמושים ולקחת את נשקם. הצעה זו נדחתה אף היא בגלל אותה סיבה: לא לסכן את שאר יהודי הגיטו.

התפוזרנו כולנו לבתינו וכולם נצטוו לבדוק עוד הערב איש-איש את נשקו ולשים אותו במקום, שכל רגע יוכל לקחת אותו. חזרתי הביתה ואחרי ארוחת-הערב נכנסתי לחדר הישן, הוצאתי את הרובה ממקומי והתחלתי לנקות אותו. בחדר שרר חושך, והיה לי די קשה לנקות. פתאום נפתחה דלת ביתנו, מישזו עבר את הפרוזדור ופתח את דלת החדר שבו נמצאתי. נכנסה דודתי הניה ובידה החזיקה פנס. אני ישבתי מאחורי התנור הגדול ולא יכלה לראותני, אבל פחדתי שמא תתקרב לתנור ואז תגלה אותי. הדודה העמידה את הפנס, הוציאה תפוזי-ארסה מתוך שק שלייד הדלת, נטלה את הפנס, יצאה וסגרה אחריה את הדלת, בחדר שוב נשתרר חושך. סיימתי לנקות את הרובה והחלטתי לטעון אותו לכל מקרה שיהיה. לקחתתי חמישה כדורים, הכנסתי אותם לתוך המחסנית וסגרתי את הברית. בעת סגירת הברית החזקתי את הרובה עם הקנה כלפי מעלה, ופתאום... אש מהקנה, יריה, וכדור נפלס. רגע אחד הייתי גבוה ולא ידעתי מה לעשות. נשכבתי מתחת לתנור. דלת ביתנו נפתחה וכל בני-משפחתי יצאו החוצה. גם מהבתים השכנים יצאו אנשים. לאורני הניעה השאלה של אנשים מפחדים: „מי זה ירה פה?“ וקול שני אומר: „היה נדמה לי שליד ביתי ירו, אולי איזה שוטר שיכור מסתובב כאן!“ עוד כמה רגעים עמדו האנשים וסחו במאורץ, ואחרי-כך התפזרו כולם לבתיהם. שכבתי עוד קצת, אחרי-כך הסתרתי את הרובה במקומו. יצאתי בשקט החוצה והלכתי להיפגש עם חברי, נכנסתי לביתו של משה ש, שם ישבו עוד כמה חברים וחברות. השאלה הראשונה שהיפגנו אלי היתה: „איפה זה ירו עכשיו, אתה לא ידע?“ עניתי שגם אני שמעתי את היריה, אבל מי ירה אינני יודע. כנראה איזה שוטר עלייד הגדר, אחרי-כך שאלה אותי אחותו של משה: „מדוע אתה כל-כך חיוור?“ — „זה בטח נדמה לך“, — עניתי. הרגשתי שכולם מסתכלים עלי. הייתי בטוח שתחברי הבינו מה קרה אצלי.

איד קרה הדבר, בעצמי לא ידעתי, ורק אחרי-כך נתברר לי: למחסנית של רובה רוסי נכנסים ארבעה כדורים בלבד, והחמישי נכנס לקנה. אני הייתי בטוח שלמחסנית נכנסים חמישה כדורים. ברגע שסגרתי את הברית נכנס הכדור החמישי לקנה, ואז אירעה היריה. היתה זאת היריה הראשונה בחיי. בבית הרגישו שמשהו לא בסדר אתי; חרף זהירותי ראו אותי כמה פעמים נכנס ויצא מן החדר הישן. ערב אחד, בנוכחות כל בני משפחתי בבית, פנתה אלי דודתי בשאלה: מדוע נעשייתי בזמן האחרון כל כך רציני, כל היום הולך וחושב, ומה אני עושה בחדר הישן המשמש כמחסן של כל הבית? כל בני משפחתי הסתכלו בי בסקרנות. החלטתי שהדבר הטוב ביותר — לא לענות שום דבר.

כעבור כמה ימים שאלה אותי אחותי רחל אותה שאלה. שוב — לא עניתי דבר. בךדודי יוסף סיפר לי שהדודה הניה ערכה חיפוש בחדר הישן, אבל לא מצאה כלום, ובבית חושדים בי שיש לי שם מקלט ראדי. גם היריה פוררה חשד בלבם, אבל לא עלתה על דעתם שיש לי נשק. הכרחי איפוא להיות עוד יותר זהיר.

באחד הערבים היה שמח בגיטו. אנשי היודנראט אספו זהב ושעונים אצל היהודים והביאו מתנה למפקד ה-ס.ס. החדש שהגיע לעיריתנו, וזה הבטיח שליהודים לא יקרה שום רע; וזה עורר שמחה אצל היהודים שהאמינו במפקד ה„טוב“, שהוא ישאיר אותנו בחיים. המדיניות של היודנראט היתה לשחד את הגרמנים וזה ישמור

על חיינו. הם, אנשי היודנראט, לא אבו לדעת שגורלנו כבר נחתם בברלין, ואינו תלוי במפקד הטוב או הרע. אנשי היודנראט החזירו דעה זו בקרב יהודי הגיטו, ואלה תאמינו שבעבודה מסורה ובשומד לגרמנים ישארו בחיים. המחשבה הזאת הביאה מאות אלפי יהודים למוות, והאנשים, שנהגו בתאם לה והכניסו מחשבה זו בלב המוני היהודים, הם האחראים לכך.

העבודה במחסן־הנשק נסתיימה. הגיעה פקודה להעביר את כל המחסן לוויילנה, והתכנית שלנו להוציא משם נשק נסתיימה בלא־כלום. אנו העברנו את הנשק בעגלות ובסוסים לתחנת־הרכבת בנוברסווייציאן, ומשם הסיעו הגרמנים את הנשק לוויילנה.

באחד הימים, כאשר חורתי מהעבודה, בא אלי רובקה מ. והודיע לי בשמחה, ששלושת חברינו שאול, בריס וישיקה הצליחו היום בצהריים להוציא את ארבעת האקדחים מביתו של שאול שנמצא מחוץ לגיטו ולהעביר אותם לגיטו. עכשיו כבר חיינו כל השלושה־עשר בעלי נשק. זה היה חשוב מאוד בשבילנו. ראשית — גדל כוחנו, ושנית — נתבטל קיפוחם של מחוסרי־הנשק בקבוצתנו, שהסרנו עורר בהם קנאה לאחרים. אני קיבלתי אקדה, ואת הרובה שלי מסרתי לבן־דודי יוסף שגר יחד אתי. את האקדה הסתרתי בעליית הגג, עליד ארובת התנור. תיקרת הבית התנודדה בלכתי והבחינו שמישהו צועד למעלה. דודי עלה לעליית־הגג ומצא אותי שם. הוא שאל מה אני עושה שם, ועניתי לו שזה לא עניינו ושירד לחדרו. הדוד ירד ולא אמר יותר שום דבר.

כאשר ירדתי ונכנסתי לבית, איש מבני המשפחה לא דיבר אלי. יצאתי החוצה עם כדודי יוסף והוא אמר לי שבבית חושדים שיש לי נשק, וכולם מפחדים מאוד שמא יגלו אותו — ואז כל המשפחה תהיה אחראית. אמרתי לו שישתדל לבל יסול התשד גם עלי, ואת הרובה שלו אני אלך מדי פעם לנקות; כי ממילא חושדים בי, ואני מוכן ליטול את כל האשמה עלי.

מצב זה נמשך עוד זמן קצר, עד שמקרה אחד נילה אותנו בפני כל הגיטו והביא לקרבנות הראשונים שלנו.

בא האביב. השלג כמעט נעלם, פרט לכתמי לובן פה ושם במורדי הגבעות. מבעד לגדרות־התיל של הגיטו חיינו מסתכלים בשדות הירוקים, שלאחר תרדמת החורף החלו לחזור לחיים. השמש ייכשה את הבוץ שבא בעקבות השלג הנסוג. בשמחה גדולה קיבלנו את האביב, כי ידענו שהוא מקרב אותנו למסרתנו ובקרוב נוכל לצאת ליערות ולהתחיל במלחמה פארטיזאנית. הימים התקרבו לאמצע אפריל. בעוד שבועות מיספר נעזב את חומות הגיטו, ואז... יערות, קרבות, נקמה באויב, התקפות פתע, מארבים, חבלות, ובסוף — כדור של האויב ומוות ראוי לאדם בן־חורין. כזה היה מהלך מחשבותי.

בבוקר ה־13 באפריל ישבתי בעגלה טעונה נשק ולידי שני חיילים גרמנים ששוחחו ביניהם. נסענו בשיירה ארוכה של עגלות עם נשק, שהיינו מעבירים ממחסן־הנשק שעבדנו בו לתחנת־הרכבת בנוברסווייציאן. עברנו כמה כפרים ליטאים, בהם קיבלו האיכרים את פנינו בלעג. בשבילים המלחמה היתה מקור של עושר. רבים מהאיכרים לא עיבדו כלל את האדמה. היו מחגיגים למשטרה הגרמנית ומשם היו מביאים לבתיהם דברים שלקחו מהיהודים. הרבה איכרים כאלה שלפני

המלחמה לא היה להם ממש מה לאכול, כעת התעשרו, ורק חיכו לרגע שתהיה להם אפשרות להרוג את שאר היהודים ולשדוד את חפציהם.

איכרים אלה היו גם מפיצים שמועות מתוך כוונות-זדון. למשל, איכר אחד היה רוסז ליהודי מכר שלו, שהוא ידע ממסור מוסמך שביום זה וזה ישחטו את שאר היהודים והוא, האיכר, מוכן להסתיר אותו בימים אלה. היהודי היה כבר משתדל להעביר את כל חפציו מהגיסו לבית האיכר, כי הרי תמורת חלק מהחפצים שלו יסתיר אותו האיכר עד סוף המלחמה. בסופו של דבר נשארו החפצים אצל האיכר, והטבח ביום המסוים לא התקיים. האיכר היה משתדל בכל הדרכים שהיהודי בעל-החפצים לא ישאר בחיים, ובגמר המלחמה לא יהיה מי שיקח אותם בחזרה. היו גם מקרים שהאיכר היה מוציא את היהודי מהגיסו, מחזיק אותו כמה ימים בביתו, ואחר-כך מוסר אותו לידי המשטרה שהיתה מייד הורגת אותו. זה היה סופם של רוב היהודים שחשבו בדרך זו להינצל. היו רק מקרים בודדים שאיכר הסתיר יהודי והחזיק אותו עד בוא הצבא האדום.

הגענו לתחנת-הרכבת. שם פרקנו את הגשק מן העגלות לקרונות. העבודה נמשכה כמה שעות ולפנות-ערב חזרנו בעגלות בלוויית הגרמנים עד לגיסו. באתי הביתה וישבתי קצת לנח. לא עברה שעה ונסתחה הדלת ונכנס החבר שלי יצחק פרום. הוא אף פעם לא ביקר בביתי, ובגיסו השתדלנו לעשות רושם שאנחנו רחוקים אחד מהשני, כדי לא לעורר חשד. ברגע שנכנס, הבנתי שמשהו קרה. הוא רמז לי שאצא אתו החוצה. יצאתי החוצה ושם סיפר לי מה קרה. לרגע נשאיתי דומם, כי פשוט לא ידעתי מה לעשות. הדבר היה דחוף והיו צריכים לפעול מהר. בדטיוני תיארת לי איך זה קרה. הנה גרשקה בק, ראובקה מיאדזיאלסקי ודוד יוחאי עולים לפליית-הגג של הבניין הגדול בקצה הגיסו, שצד אחד שלו יוצא אל מחוץ לגיסו. לעלייה זו עלו שלושה חברי במטרה לסדר גרתיק-עזר בשביל האקדחים. לצורך קביעת המידה, הם לקחו אתם שני אקדחים. המקום לעבודה זו היה טוב מאוד, מכיוון שאיש אינו עולה לשם, כי המדרגות שבוחות. גרשקה בק ודוד יוחאי לקחו את העזר והתחילו לתפור את הגרתיקים, וראובקה מיאדזיאלסקי החזיק את האקדחים. בזמן העבודה הם גיהלו בשקט שיחה, וכרגיל השיחה ביניהם נסבה על היציאה הקרובה ליערות ועל הפרטיואנים. דוד יוחאי סיפר על מלחמת פארטיואנים שהיתה בטיביר במלחמה הקודמת, כאשר היאפאנים לקחו חלק גדול מטיביר, יחד עם אינטרוואנטים אחרים ועם הרוסים מהגווארדיה הלבנה בפיקודו של קולצ'אק רצו לקחת את השלטון מידי הקומוניסטים. ואז בשטח הכבוש עלי-ידי היאפאנים וקולצ'אק, התקוממו הפועלים והאיכרים והתחילו במלחמת פארטיואנים נגד הכובשים ויחד עם הצבא האדום הצליחו להשמיד אותם. את כל הסיפורים האלה ידע דוד מאביו שהיה חייל רוסי במלחמה הקודמת והשתתף גם במהפכת אוקטובר. התלהבות מן הסיפור הזה היתה גדולה מאוד. ברגע אחד תפס ראובקה מ. אקרה ואמר: „אן, אילו עכשיו היה עלי-ידי גרמני, הייתי..." ובאותו רגע נפלס כדור מהאקדח ופגע ישר בפה של גרשקה בק, שישב מולו. גרשקה נפל על הריצפה ומפיו יצא זרם של דם. דודקה ירד מיד למטה, ורץ להודיע להוריו של גרשקה מה קרה. ראובקה נשאר אתו. אביו רץ מייד לקרוא לרופא טרסיסקי, שהיה גם יושב-ראש היוזנראט. יחד הלכו למקום ששכב גרשקה. ראובקה הצליח בינתיים להוריד את

גרשקה מהעליות למטה. הרופא בדק את גרשקה: הכדור שבר שתי שיניים קדמיות ונשאר בגרון. כפי שנתברר לנו אחרי־כך, הפצע לא היה מסוכן, והרופא יכול היה בקלות להוציא את הכדור והעניין היה עובר בשקט. אבל אחרת חשב הרופא טרסיסקי. הוא היה צריך למלא את תפקידו כיושב־ראש היודנגראט, והחליט שיש להודיע על המקרה הזה למשטרה, ואז יקחו את גרשקה לבית־חולים ושם יעשו לו ניתוח. אבל כדי שלא לסכן את כל הגיטו וגם את עצמו עליידי גילוי שבגיטו יש נשק, הוא החליט להודיע על המקרה שהוא קרה באופן כזה: גרשקה, שאביו הינו זנג, הלך להפסד זכויות בבתיים שלא גרים בהם. בדרך פגש את ראובקה וקרא לו ללכת איתו. הם עלו על העליה והיפשו זכויות, ושם מצאו אקדח. ראובקה לקח את האקדח ובאותו רגע נפלס כדור וגרשקה נפצע.

את גרשקה העבירו לביתו ודייר טרסיסקי הלך להודיע למשטרה. הידיעה על המקרה עברה במהירות את כל הגיטו, וכל האנשים הבינו שזה לא היה מקרה סתם. את כל זה סיפר לי יצחק פרום בעמדו עליידי ביתי. הייתי צריך להחליט מה לעשות. ראובקה מיאדזיאלסקי לא ידע מה לעשות: האם להתחבא, או ללכת למשטרה לכשייקרא. באותו רגע גינש אלי אביו של גרשקה ואמר שגרשקה רוצה לראות אותי. באתי לביתו. גרשקה שכב במיטה, הדם כבר הפסיק לזרום מפיו. רגע אחד עמדתי עליידו והסתכלתי בו. הוא עשה תנועה בידו שאתכופף, כי ברצונו להגיד לי משהו. גרשקה הסביר לי היכן חבוי הרובה שלו, ושאני אוציא אותו מהבית, כי ייתכן שיערכו חיפוש בביתם. שאלתי אותו, אם משפחתו יודעת על העניין. הוא אמר שכן, מפני שכל־זמן שלא רצה לספר לאביו במה העניין, אביו לא רצה ללכת לקרוא לי. הדבר היה מסוכן מאוד — להעביר לאור היום רובה דרך כל הגיטו, וגם להסתירו בביתי, כך שבני משפחתי לא ידאו... אך אמר להסס, צריך לפעול מהר, מכיוון שכל רגע יכולה להגיע המשטרה הגרמנית. המלים האחרונות שגרשקה אמר לי: „המשיכו הלאה ותינקמו“.

הוצאתי את הרובה שלו ועטפתי אותו בשק. היו אצלו גם כמה ידידות ממכונות־ידיה קלות, שרצינו להתאימן כקתות לאוטרונקות שלנו. את הידידות נשאתי בגלוי, כי לא היה לי זמן לחפש כיסוי בשבילן. עם הרובה העטוף ביד אחת, והידידות ביד השנייה — עברתי את כל הגיטו, עד לביתי. לא ניסיתי להסתיר את הדבר מפני האנשים בגיטו, כי ראשית — זה היה בלתי אפשרי, ושנית — בין מה ומה כבר כל יהודי הגיטו ידעו על העניין.

את הרובה הסתרתי באותו מקום בו נמצא הרובה של בן־הדוד, ואחרי־כך נכנסתי לביתי. כל שלוש הדודות שלי — הניה, לאה ושיינה, ישבו בפינה עלייד השולחן ושוחחו. ברגע שנכנסתי, הפסיקו לדבר. הבנתי שהן דיברו על הדבר שקרה, ועל הקשר ביני והעניין הזה. ראיתי שאצל הדודה הניה השיניים רועדות מפחד. היא שנתה אלי ורצתה להגיד משהו, אבל לא הנחתה לה להגיד שום דבר ואמרתי לה שתיתן לי כרגע מנוחה.

היתה לי כבר חכנית ברורה: את ראובקה צריך להסתיר עד הלילה; והלילה אנחנו, כל הקבוצה, נצא ליערות. הייתי בטוח שכולם יסכימו אתי. מבעד לחלון ראיתי שראובקה מיאדזיאלסקי הולך אלי. כעבור רגע נכנס לביתי. הוא היה חיוור ולא יכול להוציא מלה מפיו. הוא הרגיש את עצמו אשם בכל הדבר שקרה. ראובקה

אמר לי שהוא מוכן למסור את עצמו למשטרה, אם אנחנו נחליט על כך. אמרתי לו שהדבר אינו בא בחשבון וגיליתי לו את התכנית שלי. אמרתי לו שישב לעת עתה בביתו, ואני אלך להתייעץ עם עוד חברים היכן להסתיר אותו, ולהודיע להם שיתכוננו ליציאה הערב מהגניטו. בביתו של יוחאי לא מצאתי לא את דוד ולא את בריס. האם אמרה לי שבריס עוד לא חזר מהעבודה, ורוד כנראה הלך להודיע לו מה קרה. ניגשתי למשה שוטאן. הוא רק לפני כמה רגעים חזר מהעבודה, אבל כבר ידע מה שקרה. הוא הסכים אתי שאת ראובקה צריך להסתיר, ובלילה נעזוב כולנו את הגניטו. משה הודיע לי, שאת ראובקה אפשר להסתיר עד הלילה בביתו. יצאתי עם משה מביתו והתקרבנו לביתו. אבל איחרנו את המועד. מרחוק כבר ראיתי את ראובקה בלוויית שוטרים ליטאים ואנשי היודנראט. אנשי היודנראט באו והוציאו את ראובקה מביתי ומסרו אותו לידי המשטרה. עמדנו והסתכלנו איך מביאים את ראובקה אל שער הגניטו, שם הושיבו אותו על־יד גרשקה ששכב בעגלה והוציאו אותם מהגניטו. יותר כבר לא ראיתי את גרשקה וראובקה. מרחוק עוד ראיתי איך שהרופא טרסייסקי מנחם את אביו של גרשקה, שכל העניין יגמר בסור, ותמורת שוחד ישחררו את בנו. בעד ראובקה לא היה את מי לנחם, כי ראובקה היה יחידי ממשפחה, שכולה נהרגה בפוליוגוני. כן, אנשי היודנראט יכלו להיות מרוצים; הם מסרו עוד שני יהודים לידי הגרמנים, ובאופן כזה רחשו להם יותר אמן...

בינתיים חזרו כל חברי הקבוצה שלנו מהעבודה, ובגניטו נודע להם על האסון. כולם הסכימו אתי, שאין לנו יותר מה לעשות בגניטו. היהודים אינם רוצים להבין אותנו. במקום לעזור לנו ולתמוך בנו, — הם מנסים אותנו לגיסטאפ, אפילו משפחותינו אינן רוצות להבין אותנו ורואות בנו את האויב מיספר אחד של הגניטו. היודנראט הצליח להכניס ביהודים אמונה כזאת שבעבודה וכשוחד יחנו לנו הגרמנים לחיות.

תוך שעות אחדות לאחר המקרה, נודע לכל תושבי הגניטו שקיימת קבוצת צעירים מזוינת, ומשנודעה להם זהותנו, כבר הרגשנו את המבטים שלהם בעברנו את הגניטו. האנשים הביטו בנו בשנאה גלויה, — כי הרי בגללנו יתורנו את כולם. רק מתייספר באמת אתנו ותמכו בנו. אלה היו: אביו של שאול מיכלסון — יעקב, ואביהם של דוד ובריס יוחאי — חיים. שניהם ידעו כל הזמן על קיום קבוצתנו, ולפעמים עזרו לנו בעצה טובה, שאנחנו, הצעירים, היינו כל־כך זקוקים לה.

החלטנו להתאסף ב־11 בלילה ליד ביתו של משה שוטאן. כל אחד יבוא עם נשק, ומשם נצא ליער. החלטנו לנהוג כך, שאף איש לא יראה אותנו בצאתנו מן הגניטו. בדיק ב־11 היו כל החברים במקום; כל אחד עם נשקו וצידה ליומיים. אך הדבר לא היה כפי שקיוונו. בגיטו הרגישו שאנו מתכוננים לעזוב אותם, ובן־רגע התאספה על־ידינו כמעט כמחצית הגיטו ומשפחותנו בתוכם. אנשי היודנראט התחילו בקרב הנאספים ורצו לאסור עלינו את היציאה. טענתם העיקרית היתה: מה יהיה במקומות־העבודה שלנו? אם לא נתייצב מחר לעבודה, תיפול האחריות על משפחותינו. בנימוק זה רצו להפחיד את המשפחות ולהניען שישיפו עלינו לבל נצא. הטענה השניה היתה, שאם לגרמנים יודע, שמהגניטו יצאו יהודים ליפרות

ונלחמים בגדם — ישחטו את כל יושבי הגיטו. ידענו שלאנשי היודנראט יש סיבה חשובה יותר למגיעת יציאתנו. אבל זאת לא אמרו, כי חשבו שאם יאמרו אותה בוודאי נלך. וזהו הדבר: אנשי היודנראט ידעו היטב, שהגיסטאפו לא יאמין לסיפור על מציאת האקדח, מפני שברגע הראשון, כאשר הרופא טרסיסקי הודיע על זה למשטרה, ומשנטלו לידם את האקדח, אמרו כי לא יכול להיות שהאקדח היה מונח שם זמן רב; מכיוון שהאקדח נקי, ואי אפשר, אם היה מונח שם, שיהיה נקי כל כך. הגיסטאפו הבין מייד שיש להם עניין לא רק עם שני הבחורים האלה, אלא עם קבוצה שלמה. גורלם של גרשקה וראובקה נחרץ איפוא מהרגע הראשון, והגיסטאפו רצה רק להוציא מהם, מי הם שאר החברים; ובכדי להוציא מפיהם את שמותינו, הם יענו אותם עד מוות.

את הדבר הזה ידע היודנראט וידענו גם אנחנו, והם פחדו, שהגיסטאפו ידרוש אותנו מידם והם עלולים לשאת באחריות.

יהודי הגיטו דיברו על לבנו שלא נצא ליערות, כי במקרה זה נהיה אחראים לטבח שיתחיל בעיירתנו. כל אחד מקבוצתנו היה מוכן ליפול מחר בקרב עם הגרמנים, ואף אחד מאתנו לא חשב על חייו, — אבל לקבל על עצמנו את האחריות לחיי כל יהודי הגיטו — בזאת לא רצינו. ידענו שלא זאת תהיה הסיבה לטבח, כי הנה הרבו בכל ליטא את היהודים בלי כל סיבות ותירוצים. כאשר יגיע המועד, יחסלו את שאר היהודים גם בלי סיבות. אבל המחשבה בלבד שהיהודים לפני מותם יחשבו שבגללנו הם מוצאים להורג — רק בגלל המחשבה הזאת החלטנו להישאר. ידענו שאנחנו מסכנים את חיינו. סוף־סוף ראובקה וגרשקה הם בחורים צעירים, ואחרי עינייים קשים הם עלולים לגלות את שמותינו, ואז — הכול אבוד: אותו המוות כמו לכל היהודים, — הליכה בשקט אל הבור. כמה ידיות — ואתה נופל לתוך הבור, ואין לך מלחמה פארטיזאנים, אין לך קרבות ונקמה — שכל כך רצית בה ואין לך המוות המכובד כראוי לבן־חורין.

ידענו גם שהיודנראט יכול למסור אותנו לידי הגיסטאפו, גם מבלי שראובקה וגרשקה יגלו את שמותינו. אבל מוטב שנמסור את חיינו, משאחרים יחשבו שבגללנו הם נספים.

מכיוון שלא יכולנו עכשיו להכניס את הנשק לבתינו בהסתר, החלטנו להעביר את נשקנו לבית־מדרש שהיה מייד אחרי גדר־החיל של הגיטו, ושם להסתיר את הנשק. כולם התפזרו לבתיהם ורק חמישה מאתנו נשארו לסדר ולהסתיר את הנשק. עברנו את גדר־החיל של הגיטו, נכנסנו לבית־המדרש שעמד ללא חלונות וללא דלתות. על הריצפה התגוללו סידורי תפילת וגמרות. הסתרנו את הנשק וחזרנו לגיטו. הרגשתנו היתה איומה: באיזה קשים ובאילו סכנות השגנו את הנשק — והנה השארנו אותו מחוץ לגיטו. בזכרוננו עלתה תמונה מלפני שנתיים ויותר, כיצד החיילים והקצינים בוארשה הנכנעת זרקו בדמעות בעיניים את נשקם. אצל כל אחד מאתנו עמדו דמעות בעיניים. נפרדנו באין אומר וכל אחד חזר לביתו, וחיכה לרגע שיבואו לקחת אותו לגיסטאפו.

לכל מיני מצבים חיינו מוכנים: לסבל פני קרב בגיטו ברגע שיבואו לחסל את היהודים, לפרוץ את שרשרת הצבא שיקיף את הגיטו ביום של טבח, ושעל גופותינו יוכלו יהודים אחרים להימלט; והיינו מוכנים להילחם ביערות, לנקום בעד

כל יהודי שנפל מידי הגרמנים. לכל זה התכוננו. כל אחד מאתנו ידע שתפקידו הוא רק לנקום בלי לחשוב על חייו הוא. אבל לכך שנצטרך ללכת למוות כמו כבשים, ועוד משום שיהודים מסרו אותנו, אותם היהודים שכבודם היה יקר לנו מכל, אותם היהודים מסרו כבר את שני חברינו לידי הגרמנים ורוצים למסור גם את הנשארים — זאת היתה בשבילנו מכה גדולה מאוד. נגד זה לא היינו מוכנים ומסוגלים להילחם.

ראובקה וגרשקה היו בידי הגיסטאפו הליטאי. את גרשקה, אף שזוהי פצוע, נתחזקו בגיסטאפו יחידי בתא. הגיסטאפו הבטיח לשחרר אותם כתנאי שימסרו את שמות כל החברים שלהם ואת מקום מחבוא הנשק. ראובקה וגרשקה טענו שאין להם עוד חברים ואת האקדח מצאו במקרה. בערב השני למאסרם החלו לענות אותם. בתחילה היכנס במקל גומי, אחר־כך היו שמים אצבעותיהם בדלת וסוגרים אותה; אבל שום עינויים לא הועילו. הם לא מסרו אף אחד מאתנו. בגיסטאפו הליטאי עבדה בחורה יהודיה בסידורי הנקיון. ביום השני למאסרם ראתה איד העבירו את ראובקה מחקירה. הוא היה חיוור ועל פניו סימנים של מכות. מפיו נזל דם. בעברו על־יד הבתורה, אמר ראובקה ביידיש: „זאג די חברה זאלן נישט מורא האבן, איד וועל קיינעם נישט ארויסגעבן, און זאלן זיי נקמה נעמען“ („אמרי לתורה לכל יתיירא, לא אמסור אף אחד מהם, ושיקחו נקם“). זו היתה דרישת השלום האחרונה מהם.

ביום השלישי למאסרם, לפנות בוקר, נשמעו בעיירה כמה יריות מצד בית־הקברות היהודי. כעבור שעות אחדות נודע בגיטו שראובקה, גרשקה ובחורה יהודית, שרה לוויץ, שנתפסה עם תעודות אריות, נורו בבית־הקברות היהודי. זה היה ב־16 באפריל 1942.

באותו יום החלטתי לא ללכת לעבודה. בשבילי היתה זו מכה כפולה. ראובקה וגרשקה, מלבד היותם חברי לקבוצה, היו גם חברים אישיים שלי. משנת 1939 למדנו שלושתנו בכיתה אחת, ועם ראובקה ישבתי שנתיים על ספסל אחד. שניהם היו חברי „תחלוצ הצעיר“ ורקמנו תכניות משותפות לעלייתנו ארצה. ראובקה היה ספורטאי מובהק, ולפעמים צפיתי במשך שעות בהנאה במשחק הכדורגל שלו; תמורה לספורט ניבא לו עתיד בספורט, — ועכשיו הכול נגמר.

לי נשאר רק דבר אחד: להוסיף את שמותיהם לרשימת האנשים שאני רוצה לנקום בעדם. והרשימה כבר היתה ארוכה מאוד. היא הגיעה כבר למיליונים. גרשקה וראובקה היו הקרובות הראשונים של קבוצתנו. הם מתו מות גיבורים, ולמרות העינויים הקשים לא מסרו שום דבר לאויב. תודות למסירות־נפשם יכולנו אנחנו להמשיך בדרכנו, להמשיך ולהגדיל את קבוצתנו ולצייד אותה ביותר נשק. ייזכר שמם לברכה!

כעבור כמה ימים החלטנו להתאסף שוב ולדון בהמשך מעשינו. פתחנו את האסיפה בעמידת דום לזכר חברינו שנפלו. כולם הרהרו באותו רגע בשני חברינו שנפלו ראשונים במערכה. מראשית פעולתנו ידענו שלא אחד מאתנו יפול, וכולנו היינו מוכנים לכך, אבל כולנו רצינו ליפול בקרב עם האויב, אך חברינו אלה נפלו, וגם אנחנו עלולים ליפול, בלי להרוג גרמני אחד. וכגלל הסגרתם על־ידי יהודים, כאב לנו הדבר מאוד.

לאחר רגע ההתייחדות עם זכר חברינו שנפל, עברנו אל סדר־היום. ראשית כל החלטנו שהלילה נחזיר את הנשק לגיטו וכל אחד יקח את נשקו לביתו. דגנו גם בעניין שליחת אנשינו לעבודה למחנות „טודט“ במסילת־הברזל הליטאית. וזה היה העניין: באה דרישה מצד הגרמנים לשלוח יהודים לעבודה במחנות „טודט“, שהיו בונים ומתקנים מסילות־ברזל. מחנות כאלה היו בנוברסווינצ'אן, איגלינה ודוקשט. ביוֹדגראט היו בוחרים אנשים ושולחים אותם לשם לעבודה. לאנשים האלה היו נותנים לחזור פעם בכמה חודשים למשפחותיהם לחופשה. מסקור מחימן נודע לנו שהיוֹדגראט מתכוון לשלוח אותנו למחנות אלה, כמה אנשים לכל מחנה — ובאופן כזה להרחיק אותנו מנשקנו ולפרק ולפורר את קבוצתנו. במקרה של סירוב לצאת למחנות אלה, היה היוֹדגראט מוסר את רשימת האנשים למשטרה הליטאית וזו היתה שולחת אותם בכוח למחנות. אם מישהו היה מסתתר, היתה משפחתו אחראית בעדו.

החלטנו שבערב ניכנס אני ובריס יוחאי לביתו של אחד מאנשי היוֹדגראט ונמסור לו את דעתנו על הכניתם. החלטנו גם לקבל כמה חברים חדשים לקבוצתנו ולהגביר את מאמצינו בחיפוש נשק. באותו ערב נכנסנו אני ועוד שני חברי לביתו של חבר היוֹדגראט מאטל גילינסקי. גילינסקי עצמו היה מפעילי „בונד“ בפולין והיה מחנך „מעדעם־סאנאטאריע“ על־יד וארשה, ובזמן השלטון הסובייטי עבד כמורה בבית־הספר היהודי בעיירתנו. מצאנו אותו בבית. ביקשנו מאשתו שתצא מהחדר והתחלנו לשוחח אתו ישר לעניין. אמרתי לו שידועה לנו התכנית של היוֹדגראט, לפיה מתכוננים בימים הקרובים לשלוח למחנות „טודט“ את כל חברי הקבוצה שלנו ובאופן כזה לחסל את קיומנו, ולפי התכנית הזאת במקרה שנסרב ללכת, צריך למסור אותנו לידי המשטרה הליטאית והיא תיקח אותנו בכוח. אנחנו רוצים איפוא שימסור ליוֹדגראט את החלטתנו: אף אחד מאנשי קבוצתנו לא יסע לשום מחנה ואנחנו כולנו נשארים בגיטו. במקרה שהיוֹדגראט ימסור את עניין העברתנו למשטרה, וזו תבוא לקחת אותנו — אנחנו נתנגד למשטרה וגם נשתמש בנשק חם, ואם יהיו אז נפגעים בצד הליטאים והגרמנים, ישפכו הללו את דמם על שאר היהודים ויערכו טבח כללי. האחריות לכל דבר אשר יקרה היא איפוא על היוֹדגראט.

מאטל גילינסקי ניסה להתדיין אתנו, אך אמרנו לו שהננו עומדים על דעתנו, ושיעביר את זאת מייד לשאר אנשי היוֹדגראט. בו בערב התקיימה אסיפה של היוֹדגראט ונכבדי הגיטו דנו בה עלינו. כפי שידענו, סברו בגיטו שכוחנו גדול הרבה משהיה באמת. בעת שהעברתי מביתו של גרשקה את רובהו ואת ידידת מכוונות־הידיה פשטה בגיטו שמועה שנמצאת אצלנו מכוונת־ידיה. כעבור יומיים דיברו כבר על חמש מכוונות־ידיה בידנו. לכן עשתה ההודעה שלנו רושם גדול על היוֹדגראט, כי ידעו שאנחנו מסוגלים לכול. בשביל היוֹדגראט היה בהודעה זו דבר נוסף: מרגע זה הם ידעו שבגיטו מצוי כוח שיתנגד לכל מזימותיהם, ושכנגדו אין ביכולתם ללחום. עתה הצטערו בוודאי על שלא מסרו אותנו לידי הגיסטאפו יחד עם ראובקה וגרשקה; אבל הם איחרו את המועד, כי אם ימסרו אותנו עכשיו, הם יסכנו את כל הגיטו, ובעיקר — גם את עצמם.

האסיפה נמשכה עד מאוחר בלילה ואחרי צעקות ואיומים כלפינו החליטו לא לשלוח אף אחד מאתנו למחנה „טודט“. היתה זו הופעתו הפומבית הראשונה בגיטו והצלחתנו היתה מלאה. ראינו שבכות נצליח יותר מאשר בבקשות. באותו לילה גם הכנסנו את נשקנו בחזרה לגיטו.

עברו עוד מיספר ימים. הגרמנים צירפו לליטא כמה מחוזות נוספים של רוסיה הלבנה. בעיירות אחדות שם היו עדיין גיטאות. יום אחד הגיעו לגיטו כמה מאנשי הגביטסקומיסאר (מינהל-המחוז) והודיעו שאת יהודי הגיטאות האלה יביאו לעיריתנו. סך-הכל כאלף יהודים; כולם ממחוז וידו. לגיטו צירפו רחוב קטן אחד, ואת שני בתי-המדרש הגדולים שהיו מחוץ לגיטו. לשני בתי-המדרש יוכנסו מחצית האנשים הבאים, כלומר חמש מאות איש. היה זה דבר בלתי-אפשרי, אך באין ברירה, סידרו מיטות בשלוש קומות. המיטות עמדו צפופות ואי-אפשר היה לעבור ביניהן. כל בתי-המדרש היה מלא מיטות. החליטו גם להכפיל את מיספר האנשים בכל בית.

כעבור ימים אחדים הגיעה השיירה הראשונה של היהודים; הם הגיעו בלילה. נתנו להם מיספר מצומצם של עגלות להעביר את חפציהם וקצת אוכל. האנשים עברו כחמישים קילומטרים ברגל במשך יומיים. גם הילדים והזקנים הלכו ברגל. בדרך מתו כמה אנשים מרוב עייפות. כל הדרך ליווה אותם משמר חזק של שוטרים ליטאים. עד שלא הגיעו לגיטו, האמינו רוב האנשים שהגרמנים מרמים אותם ובעצם מובילים אותם לטבח. מראה האנשים היה איום. בחורים צעירים וגברים כמעט שלא היו ביניהם, וכאשר שאלתי על כך אשה אחת, היא התחילה לבכות ואמרה שאת הגברים והצעירים שלהם הרגו הגרמנים אחרי בואם לעיריתם, וגם את שאר היהודים רוצים הגרמנים לרכו במקום אחד ולהרוג אותם.

השמעות, שהגרמנים אכן מתכוונים לרכו את היהודים ואחר-כך להשמידם, עברה את הגיטו מן היום הראשון בו נודע שמביאים יהודים נוספים. ועכשיו, בראותנו מי ומי הבאים — לא אנשי-עבודה אלא ילדים, נשים וזקנים — היינו בטוחים שסוף הגיטו מתקרב. כל הלילה עמדתי ליד שער הגיטו והסתכלתי באנשים הבאים. בעגלה אחת שנכנסה לגיטו ישבו ארבע זקנות ובכו בשקט, אבל ברגע שראו שהשוטרים הליטאים נשארו מחוץ לגיטו והן עצמן כבר נכנסו פנימה, תחלו לבכות בקול רם. כעבור רגע הרימו קול כבי כמה נשים וילדים שישבו על חבילותיהם עלייד בתי-המדרש, כי בפנים כבר לא היה מקום. עוד מעט והבכי התפשט על פני כל הגיטו, ובכל מקום, איפה שרק תפנה — בוכים.

לא יכולתי עוד לשאת את הבכי והלכתי לביתי. בדרכי הביתה עברתי על-יד בחורה צעירה שישבה על חבילה ובכתה. ניגשתי אליה, ואמרתי לה, שלצעירה לא נאה לבכות. לרגע אחד נשתתקה ואחר-כך אמרה: „כן, אין באמת מה לבכות? ממה נחיה פה, מה נאכל ואיפה נגור פה? לו הם היו מביאים אותנו הנה כדי לחיות, היו נותנים עוד כמה בתים בשביל הגיטו, והיו מניחים לקחת אתנו קצת מזון מבתינו. הם הביאו אותנו לשחיטה“, ושוב פרצה בבכי.

נכנסתי לביתנו ושכבתי לישון. כל בני-הבית היו כחוצ. בשום אופן לא יכולתי להירדם. לעיני עמדו מראות הצער והסרנדיה שהייתי עד להם, ושוב הגיע לאוזני קול בכי. היתה זו השכנה שלנו, שבכתה ואמרה: „אוי, וואס וועט זיין מיט אונדז?״

(הוי, מה יהיה אתנו ?!). כן, באותו לילה אי־אפשר היה לברות מן הבכי. כל הגיטו בכה. הכול הבינו שחסוף מתקרב.

למחרת הביאה אותי הסקרנות לבתי־המדרש לראות איך התמקמו האנשים. כבר מרחוק הגיע אלי קולם של המון אנשים ולהיכנס פנימה היה כמעט בלתי־אפשרי, גם בגלל הצפיפות וגם בגלל הרעש הגדול. נכנסתי לפרוודור בית־המדרש. הוא היה מלא אנשים. אנשים שכבו על הריצפה ועל החבילות שלהם. כדי להיכנס לפנים בית־המדרש הייתי צריך לעבור מעל לאנשים ששכבו או ישנו בפרוודור והייתי צריך להיזהר מאוד שלא לדרוך על מישהו. מכל הצדדים נשמעו צעקות ובכי של ילדים ובתוך הרעש הגדול שכבו אנשים וישנו מרוב עייפות. סוף־סוף הצלחתי לעבור עד דלת בית־המדרש ומשם ראיתי את הנעשה בפנים. חרף הקור, בפנים אי־אפשר היה לנשום מרוב חום. היו כל־כך הרבה אנשים, שבכל אשר הסתכלתי — היו רק אנשים. המיטות היו בשלוש קומות ובכל מיטה היו כמה אנשים. הרעש היה עוד יותר גדול משבפרוודור. אשה אחת, ששכבה על־יד הדלת, שאלה אותי משהו, אבל ברעש הגדול לא שמעתי את דבריה, אך מהתנועות של ידיה הבנתי שהיא אומרת לי לצאת, שפה לא תיאטרו שבאים להסתכל. הסכמתי שהיא צודקת, ובאותה דרך שבאתי, יצאתי בחזרה החוצה. רק בחוץ הרגשתי מה מתניק האוויר בפנים. גם בכתים היתה הצפיפות רבה מאוד, כי לכל הבתים הכניסו עוד משפחות, אבל בכתים הדבר לא נראה כל־כך איום כמו בבית־המדרש. הצפיפות היתה גדולה גם בחצרות הגיטו. מיספר היהודים בו הגיע לאלף וחמש מאות.

באסיפה הבאה של קברצתנו דגנו בשאלה שהיתה חשובה לנו מאוד, — שאלת הנשק. ברים יוחאי התקשר עם אחד הטאטארים שעבדו אתו בבית־חרושת לעורות. הטאטארי היה מוכן למכור לו כמה אקדחים שקנת משוטרי ליטאי, ואם יהיה צורך, יוכל לקנות עוד כמה אקדחים אצל שוטרים ליטאיים ולמכור לנו. שאלתי את ברים אם אפשר לתת אמון בטאטארי ולמסור לידייו את גורלנו וגורל הגיטו. ברים ענה שהוא מכיר את הטאטארי מזה שנים אחדות ושהטאטארי הזה הוא ידיד של אביו, ולפי־דעתו אפשר לתת בו אמון. השאלה השניה היתה איפה להשיג כסף בשביל האקדחים. בכסף שאספנו בינינו יכולנו לקנות שני אקדחים, כי הטאטארי רצה סכומים עצומים בעד אקדחים (שלושים אלף רובל בעד אקדח אחד). החלטנו שברים צריך לברר מהי כמות הנשק שהטאטארי יכול למכור לנו, ואז גדון מניין להשיג כסף. תכניתנו היתה שאם תהיה אפשרות להשיג נשק בכמות גדולה, לפנות ליוזגראט בדרישה לכסף; כי ליוזגראט היו סכומים גדולים של כסף וזהב, שהיה מיועד לשחד את הגרמנים. רצינו להציע ליוזגראט תכנית כזאת: בעזרת הכספים שלהם אנחנו נארגן את כל הנוער שבגיטו ונצייד אותו בנשק. קבוצות אחדות מאתנו יצאו ליצרות ויכינו מחבואים למיספר גדול של יהודים, בהם יכינו גם כמות גדולה של מיצרי־מוזון. כמה קבוצות מוויינות משלנו ישארו בגיטו, ובהתקרב סכנת הטבח, הם יוציאו את כל האנשים המסוגלים ללכת אל המחבואים האלה. אנחנו הצעירים נפתח במלחמת פארטיזאנים וגם ניקח על עצמנו לספק מזון ליהודים שיחיו במחבואים.

התכנית הזאת היתה תלויה רק באפשרות להשיג נשק ובהסכמת היוזגראט לספק את הכסף. החלטנו לברר תחילה את האפשרות ואת הכמות של הנשק שנוכל

להשיג, בחרנו גם ועדה של 5 אנשים לטיפול בתכנית הזאת, ולאחר תשובת הטאטארי, יהליטו אם לפנות ליודנראט או לא. גם אני נכנסתי לאותה ועדה.

למהרת התאספנו כל החמישה בביתו של בריס והוא סיפר לנו על שיחתו עם הטאטארי: אנחנו יכולים להשיג אצלו כמות גדולה למדי של אקדחים, רובים ורימונים, אבל זה צריך לעלות הרבה כסף. התלטנו להיכנס לביתו של חבר היודנראט מאטל גילינסקי ולספר לו את כל תכניתנו, ולהברע שהיודנראט יעזור לנו בכסף לרכישת נשק נוסף. אותו ערב סרנו אל מאטל גילינסקי והזחחנו אתו כמה שעות. הסברנו לו את תכניתנו, שתאפשר להוציא מהגיסו חלק גדול של היתורים בעת סכנה, ושאנחנו מוכנים לוותר על התכנית הקודמת — יציאת כל הקבוצה ליער וניתוק כל קשר עם הגיסו. אך כדי לבצע את כל התכנית אנחנו תלויים בפזרה הכספית של היודנראט. מאטל הבטיח לנו שלמחרת באסיפת היודנראט יעלה את תכניתנו, וכעבור יום יתן לנו את תשובתם.

לאחר יומיים באנו אליו והוא מסר לנו את תשובת היודנראט. התשובה הייתה שלילית. היודנראט אינו מוכן להיכנס לשום דברים, "לא כשרים", וגם לא מוכנים לחת' לנו שום עזרה כספית לקניית נשק. יצאנו מאוכזבים מאוד. אנחנו מלכתחילה לא האמנו שהיודנראט יקבל את תכניתנו, אבל היו לנו אשליות, אולי באמת יראה היודנראט שבדרך כזאת נצליח להציל יותר יהודים, ואולי יראו בכך דרך של הצלה אף לעצמם. אנחנו הרגשנו שמילאנו חובתנו. רצינו לעזור לשאר היהודים, אך עזרתנו לא נתקבלה. בינתיים קנינו בכסף שלנו עוד שני אקדחים, אבל גם מספר חברינו גדל, ומינו כבר קרוב לעשרים איש. לא לכולם היה נשק, והדבר היה תלוי רק בכסף. אבל גם לכך מצאנו פתרון.

ימים אחדים לאחר תשובתו השלילית של היודנראט החלטנו להתחיל לפעול. באחת האסיפות של היודנראט, שנמשכה עד מאוחר בלילה, נכנסנו כל החמישה לחדר האסיפה. ברגע שנכנסנו נעשה שקט ואיש מהיודנראט לא אמר מילה. בחדר היו כשנים-עשר איש חברי היודנראט וסידור העבודה. אנחנו כולנו היינו חמושים באקדחים ואנשי היודנראט ראו זאת מייד. באופן "ג'נטלמני" ביקשנו מהם סליחה על שאנו מפריעים להם באסיפה המכובדת שלהם, אבל יש לנו עניין "קטן" ודחוף שצריך לסדר אותו. הדבר הוא כזה: למרות שאהם, היודנראט, דחיתם את תכניתנו, עדיין לא התייאשו ואנו צריכים כסף כדי לקנות נשק, ככה שאנחנו "מבקשים" את היודנראט, "המכובד" שלנו, שמתכסף שהם אספו במטרה לשחד את הגרמנים, ירשו נא לנו קצת לקחת.

אחרי הדברים האלה קמה סערה של זעם בגדנו. אנשי היודנראט צעקו שבשום אופן לא יתנו כסף ל"שנעקס" (פירדחים עלובים) האלה. הנחנו להם לגמור את הדיבורים כאוות נפשם, ואחר-כך אמרנו להם, שאם הם לא יתנו לנו, נלך בעצמנו בגיטו לאותם אנשים שיש להם הרבה כסף ונמצא את הדרך לקחת מהם. אנשי היודנראט ידעו היטב שהדברים מכוונים נגדם, כי ביודנראט ישבו כל עשרי הגיסו. אסרנו להם שהסכום הראשון הדרוש לנו הוא מאה אלף רובלים, ועד מחר בערב אנחנו מקווים לקבל את הכסף. אחרת, נתחיל מחר בלילה לפעול.

למחרת בערב קיבלנו את הסכום שדרשנו, והתעשרנו בנשק נוסף.

כעבור זמנ־מה הצלחנו להוציא מהיודנראט עוד סכום כסף גדול וקנינו עוד כמה אקדחים. קראנו לאסיפה כדי לברר מיספר דברים הקשורים ביציאתנו לישראל. באסיפה מסר לנו אחד החברים ידיעה שדרומית־מזרחית לעיירתנו, ביערות שליד אגם נארוץ, הופיעו קבוצות גדולות של פארטיזאנים ויש לקוות שבקרוב יתחילו לפעול בסביבות עיירתנו. החלטנו לעשות מאמצים כדי להתקשר אתם, ושני חברים שלנו, משה שוטאן וראובקה לוין, יצאו לכפר הנמצא 15 ק"מ מעיירתנו, ושם, בעזרת איכרים מוכרים, יבואו בקשר עם קבוצת חיילים וקצינים מהצבא האדום, שכפי שנודע לנו פועלים בסביבה ההיא. ידענו גם שאותה קבוצה עומדת בקשרים עם הפארטיזאנים מנארוץ. החלטנו גם להשיג מפות של המחוז שלנו, למען נוכל להתמצא יותר טוב בסביבה שלנו. קבענו גם מה כל אחד מאתנו צריך לקחת אתו, חוץ מהנשק, ברגע שנעזוב את הגיטו.

לאחר קבלת ההחלטות האלה התפזרנו. כעבור ימים אחדים קרה מקרה, שהביא לקרבנות נוספים מבין היהודים והפולנים. וכך היה הדבר: באחד מימי מאי נסעו מפקד המחוז וסגנו, שניהם קצינים גרמניים, במזגית מעיירתנו לעיירה לינטופ, הנמצאת 14 ק"מ מאתנו. יחד אתם נסעה גם המתורגמנית שלהם, בחורה פולנית. באמצע הדרך זינקו פתאום מהיער חמישה פארטיזאנים והשליכו רימון אל מתחת לגלגלים הקדמיים של המזגית. זו נעצרה, שני הגרמנים קפצו החוצה והתחילו לברוח. הפארטיזאנים פתחו עליהם באש מתת־מקלע והרגו את שניהם. הבחורה הפולנית נשארה לשבת במזגית, שבינתיים החלה בוערה. אחד הפארטיזאנים קפץ לתוך המזגית והציא אותה משם. בינתיים הורידו הפארטיזאנים מעל הגרמנים את מדיהם ואת נשקם. כאשר הביאו את הפולנית, שעדיין רעדה מסחד, לפני מפקד קבוצת הפארטיזאנים, יצאו מפיה שתי מלים: „פידקה מארקוב!“.

פידקה מארקוב היה בן עיירתנו. בתקופת השלטון הפולני הוא היה מורה להיסטוריה בבית־הספר היהודי. הוא עצמו היה רוסי. בשל פעולתו הקומוניסטית שמו אותו הפולנים כמעצר האיום ביותר בפולין — במתנה קארטיד־ברז. הוא שוחרר משם על־ידי הצבא האדום. עם שיחרורו חזר לעיירתנו ונעשה לראש מועצת העיירה. אחר־כך נבחר כציר למועצה העליונה של ברית־המועצות. אחרי הפלישה הגרמנית עזב מארקוב את עיירתנו ונסע לרוסיה, ומשם שלחורו, כעבור כמה חודשים, בראש קבוצת צנחנים למחוזנו. תפקידו היה לארגן מלחמת פארטיזאנים במחוז. הפרטים הללו נודעו בעיירה, אחרי שהמתורגמנית הפולנית חזרה לעיירתנו ומסרה על ההתקפה ומי שביצע אותה.

לקראת תחורף יצרנו קשר עם האירגון היהודי הלוחם בוויילנה. על קיומו של האירגון היהודי הלוחם נודע לנו באמצעות מיספר שוטרים מניטו וילנה, שהגיעו לגיטו סווינציאן. היה ביניהם קצין אחד שהוא עצמו היה חבר באירגון זה. קיימנו אתם קשר די רופף.

פשוט ידיעות, כי עומדים להעביר את כל יהודי הגיטו לריכוז יותר גדול של יהודי ליטא, חלקם לקובנה וחלקם לוויילנה.

היות ונפוצו שמורות על העברת יהודי הגיטו מסווינציאן, ואנו הגענו כבר לגיבוש מבחינה אירגונית, ובגישו שגדל לא תעורר יציאתנו תשומת־לב, סיכמנו כי הגיע הזמן לעזוב את הגיטו ולהתחיל במלחמתנו עם הגרמנים. באחד מימי

החורף, בתחילת 1943, יצאנו בקבוצה של כ-15 איש. נפרדנו ממשפחותינו ויצאנו דרך השדה שליד הגיטו. עקפנו את העיירה וחלכנו מזרחה לכיוון יערות צרקלישקי. לא היה קל לצאת, כי הגיטו היה מוקף שוטרים, ששמרו עליו מכל עבר. יצאנו אחד-אחד ונפגשנו במקום מרוחק מחוץ לגיטו, משם המשכנו ליערות צרקלישקי.

פגישתנו הראשונה עם היער לא היתה מעודדת ביותר. היה שלג, קר, והרי נוסף לכול לא נולדנו אנשי יערות. היו לנו קשיים בהשגת מזון. אך לאט-לאט התחלנו להסתדר, להביר את הסביבה, לקשור קשרים עם איכרים — הן לצורך השגת מזון, הן לצורך השגת ידיעות. גייסנו גם לברד אישה נמצאים פארטיוזאנים רוסיים. במקביל לזה המשכנו עדיין להיות קשורים עם הגיטו. היינו באים מדי פעם לגיטו ושומרים על המגע איתו. ברור שלא כולנו היינו תולכים לגיטו, אלא שניים-שלושה בלבד.

באחד הביקורים שלנו בגיטו נודע לנו, כי בקרוב שולחים את כל יהודי גיטו סוויינצ'אן לקובנה. בכדי להרגיע את היהודים, שלא מדובר כאן בהשמדה, אלא אך ורק בהעברה לגיטו אחר, הודיעו הגרמנים, כי אף חייל ליטאי או גרמני לא יעסוק בהעברה, אלא שוטרים יתודיים מגיטו וילנה.

ואכן, הגיעו לסווינצ'אן שוטרים יתודיים. אחדים מהם היו חברי האירגון פ.פ.א.¹ כשיחה איתנו הציעו השוטרים שכל הקבוצה שלנו תעבור לגיטו וילנה ותצטרף לאירגון פ.פ.א. דעתנו היתה נגד החליטה לגיטו וילנה. לא ראינו שום סיכוי ושום עתיד למאבק בתוך הגיטו. אנחנו הצענו להם, שהם יבואו ליערות. נציג הפ.פ.א. ציין, שהוא אינו מוכן להתחייב בשם האירגון, והציע ששני בחורים שלנו יסעו אתם לחילנה להמשיך במשאומתן עם ראשי הפ.פ.א. הסכמנו לכך. החלטנו שאני ושיקה גרסמן ניסע לוויילנה, וניסע באותה הרכבת בה יעברו יהודי הגיטו. ידענו את היום שנועד להעברת היהודים לוויילנה, לכן קבענו שגבוא ישר לתחנת-הרכבת בגובורסווינצ'אן.

ביום המיועד באנו, אני ושיקה, מהיער לתחנת הרכבת. לכל אחד מאתנו היו אקדה ורימון. הגענו בסביבות 9—10 בבוקר. כל היהודים היו כבר בתוך הקרונות של רכבת-משא. הקרונות היו סגורים. באמת לא היה שם אף גרמני ואף ליטאי. כל המבצע התנהל עליידי המשטרה היהודית. פגשנו שם את איש הפ.פ.א. מבין השוטרים. הוא היה גם מפקד קבוצת השוטרים. הוא אמר לנו: „היכנסו לאחד הקרונות, כאשר תגיע הרכבת לוויילנה, תבואו אלי, ואני אכניס אתכם לגיטו“. אמרנו לו שיש לנו נשק והוא הבטיח להעביר אותנו דרך שער הגיטו ללא חיפוש. אנחנו בינתיים הסתובבנו לאורך הרכבת, ראינו את קרובינו ומכרינו יושבים צפופים בתוך קרונות המשא. מדי פעם מישחו ביקש שנביא לו קצת מים. לבסוף החלטנו שלתוך קרון סגור אנחנו לא ניכנס. אמרתי לו שאנחנו מוכנים לנסוע בקרון הראשון, בו נוסעים כל השוטרים היהודיים. הקרון הזה היה פתוח. שאר הקרונות נסגרו ונחתמו בעופרת. הוא הסכים שנצטרף לנוסעים בקרון הראשון.

¹ „פאריינגטע פארטיואנער ארגאניזאציע“ — „אירגון פארטיואני מאוחד“ — שם הארגון הלוחם בגיטו וילנה.

הרכבת וזה רק לפנות ערב. לפנות בוקר הגענו לוויילנה. השוטר הכניס אותנו לגיטו, כפי שהכתיבה. בוויילנה היתה אחותי. היא עברה לשם מסווינציאן זמן־מה קודם לכן. אמרתי לשוטר את כתובת אחותי והוא הוביל אותי ישר לביתה. היא קיבלה אותנו בשמחה. היינו מאוד עייפים, לכן שכבנו מייד לישון. בשעה 11 לפתח התעוררתי לשמע רעש בחוץ. הצצתי מבעד לחלון וראיתי קבוצות יהודים עומדים ומדברים ביניהם. ראיתי שמשוהו לא רגיל קרה. יצאתי מייד החוצה ושאלתי מה קרה. סיפרו לי את הסיפור המזעזע, כי מייד אחרי שאנחנו עזבנו את החגת הרכבת ונכנסנו לגיטו — כעבור כמה דקות, הופיעו לפתע גרמנים וליטאים, סילקו את השוטרים היהודיים, והסיעו את כל הרכבת עם היהודים הסגורים בתוך הקרונות ישר לפונאר. אלה שהיו צריכים להגיע לגיטו וילנה הורשו לרדת ולהיכנס לגיטו. אלה שנסעו לקובנה, כביכול, — הוסעו לפונאר. בפונאר פתחו כל קרון בנפרד והובילו את היהודים לגיא ההריגה.

למעשה היה זה החיסול הסופי של יהודי סווינציאן.

בהיותנו בגיטו וילנה נפגשנו אחרי טיספת ימים עם מנהיגי ה.פ.א. זכורה לי פגישה עם אחד מראשיהם, שיותר מאוחר זיהיתי אותו כאבא קובנר. לא הגענו לשום סיכום. הם הציעו שנעבור לגיטו וילנה. חיסולם של יהודי סווינציאן שיכנע אותנו עוד יותר שאין שום סיכוי בגיטו, והסיכוי היחידי להילחם ולגרום לגרמנים יותר אבדות — זה רק תוך כדי לחימה ביערות. בסופו של דבר, לא יצא מהמשא ומתן שלנו כלום. החלטנו לחזור ליער.

כעבור יום נאסרנו, שיקה ואני, על־ידי שוטרים יהודיים. הביאו אותנו לקצין משטרה יהודי בתוך הגיטו. אינני זוכר את שמו, הוא היה בלונדי, לבוש מעל־עור ארוך. הוא הושיב אותנו לפניו ואמר: „רבותי, אני יודע שאתם שניכם פארטיזאנים ויש לכם נשק. אני רוצה את הנשק שלכם ולא נעשה לכם שום דבר. אם לא תמסרו את הנשק תיאסרו“. טענתנו היתה שאין לנו נשק. אמנם היינו ביערות, אבל התיאשנו, היות וקשה להתקיים ביערות; נישאר שנינו בגיטו ככל היהודים.

קיבלנו מסגנו כמה מכות חגונות והכניסו אותנו לבית־הסוהר אשר בגיטו וילנה. נודע לנו אחר־כך, כי הקצין הזה היה יהודי מומר או חצי יהודי.

ישבנו טיספת ימים בבית־הסוהר בגיטו והמשיכו לחקור אותנו. טענו שאין לנו נשק, איננו פארטיזאנים ורצוננו להישאר בגיטו. בית־הסוהר היה בתוך הגיטו, אך השער שלו היה יוצא אל מחוץ לגיטו. דרך השער הזה היו מוסרים יהודים לידי הגרמנים. אני סיכמתי עם שיקה, שאם יוציאו אותנו דרך השער, נתחיל שנינו לרוץ, כל אחד לכיוון אחר, אולי נצליח לברוח.

לילה אחד התעוררנו ושמענו רעש ודיבורים. בתא שלנו הופיע שוטר והודיע לנו כי אנו משוחררים. היות ובגיטו היה עוצר לילה, ליוזה אותנו השוטר עד לביתה של אחותי. שיחרורנו בא כתוצאה מהתערבות ה.פ.א.

נשארו עוד טיספת ימים בגיטו, ואחר־כך יצאנו בעזרת אותו השוטר שהביא אותנו מסווינציאן. יצאנו מהגיטו עם קבוצת יהודים שהלכו לעבודה. הלכנו עם המגידוד הצהוב על הזזה ועל הגב. באחד הרחובות קפצנו מהשורה ונכנסנו לאחת החצרות. הורדנו אחד לשני את המגידוד, היו לנו שני פסי־שוול של עובדי הרכבות הגרמנים עם הכתובת „דויטשה רייכסבאהן“, אותם הכנו לנו מראש.

תחלטנו ללבוש אותם על השרוולים, להגיע לתחנת-הרכבת ולהתגנב לאיזו רכבת משא שנוסעת צפונה, לכיוון גובורסוויינציאן.

היה זה ביום ראשון. זכור לי המראה של רחובות וילנה באותו יום. בדרכנו אל תחנת-הרכבת ראינו המוני ליטאים, גרמנים ואף רוסים. בשבילם המלחמה כאילו אינה קיימת. הם מילאו את הרחובות בצחוק ושמחה, ביום אביבי ויפה זה. כשנוכחתי אז באווירה של הגיטו, שם היינו שעה קודם לכן — ראיתי שני עולמות, שקשה לגשר ביניהם, כאילו לא אותו עולם, לא אותה עיר, לא אותה תקופה.

הגענו לסביבת תחנת-הרכבת. התחנה היתה מלאה צבא גרמני. היתה זו מסילת-הברזל העיקרית לחזית לנינגראד. כל 10—15 דקות יצאה רכבת מהתחנה. תחלטנו שלחיקנו לרכבת בשעות היום — מסוכן מדי. תחלטנו להמתין עד הלילה. עברנו דרך גשר אל מחוץ לתחנה ושכבנו בשדה. כעבור כמה שעות, כאשר החשיך, עברנו את הגדר ונכנסנו לתחום התחנה. עמדנו על השרוולים את פסי ה, דייטשה רייכסבאהן. ראינו רכבת-משא ארוכה עם שני קטרים עומדת במסילה לכיוון גובורסוויינציאן. ליד הרכבת הסתובבו כמה זקופים גרמניים. עברנו לידם בביטחה, כאילו היינו עובדי רכבת. ידענו שאם ניראה לא כל-כך בטוחים בעצמנו, נעזר מייד חשד ויאסרו אותנו. היו אתנו האקדחים והרימונים.

כאשר הסתובב הוקף עם גבו אלינו, קפצנו על הרכבת ונכנסנו לתא המיוחד תמוזעד לעובדי הרכבת, ליד קרוונת-המשא. סגרנו את דלת התא. כעבור כרבע שעה זזה הרכבת. נשמנו לרווחה. בדרך נעצרנו במיספר תחנות, כשבכל פעם עוברים זקופים ובודקים. זכור לי מקרה אחד שזקוף האיר אותי בפנסו דרך הסדקים שבדלת התא. תחזקנו את האקדחים מוכנים, תוך תחילה שאם יפתחו את הדלת נירה ונימלט. אך הזקופים לא הבחינו בנו ולא פתחו את דלת התא בו ישבנו. לפנות בוקר הגענו לגובורסוויינציאן.

עוד באותו לילה הספקנו להגיע לסוויינציאן (מרחק כמה קילומטרים). נכנסנו לביתו של אחד הטאטארים, שם הסתתר יוחאי הזקן. הטאטארים קיבלו אותנו יפה והעלו אותנו לעליית-הגג, בה שכבנו במשך כל היום. יוחאי סיפר לנו, שכבר שבעים בערך שלא שמע דבר על הקבוצה שלנו ביער. עם חושך עזבנו וחלכנו לכיוון יער צרקלישקי כדי להצטרף לקבוצה. תוך כדי הליכה ביער הבחנו בשהי דמויות שעברו לידנו. קפצנו הצידה והסתתרנו ליד עץ. הם עברו וחלכו מהיער לכיוון העיירה. הם לא ראו אותנו. כשהגענו למקום הבסיס שלנו ביער, בו השארנו את כל החבריה בצאתנו, מצאנו שם רק את שרידי המתנה, ותבחנו גם שהמקום נעזב בבהלה. הפצים זרזקים ומפוזרים מסביב, ואף אחד מהם אינו. הרגשנו את עצמנו מאוד בודדים. לא ידענו מה קרה לקבוצה שלנו. האם נהרגו? האם נתפסו? לא ראינו גם שום אפשרות לחשיג קשר אתם. לא ידענו היכן לחפש. גם העובדה שיוחאי הזקן סיפר לנו, כי לא שמע כשבועיים דבר מבנו, הצביעה על כך שמהו קרה להם. לפתע צץ בי הרעיון, כי שני האנשים שראינו כלילה ביער הולכים לכיוון העיירה, הם יוחאי ומוכלסון, היות וההורים של שניהם היו מוסתרים אצל גויים בסוויינציאן.

במשך היום נשארו במקום, הסתתרנו בין העצים והיכינו, אולי בכל-זאת משהו משלנו יופיע. ובאמת, פתאום שמענו צעדים מתקרבים, ומאחורי עץ תופיע,

בזהירות ועם אקדח ביד, שימקע לוויין. קפצנו אליו בשמחה, וחשבנו שהוא יודע מה קרה לחברים שלנו והוא בא מטעמם. הסתבר כי גם הוא אינו יודע כלום; כי באותו היום הגורלי, כאשר קרה כאן מה שקרה, הוא לא היה במקום. כעת גם הוא מחפש אותם.

החלטנו שעם רדת החשיכה נתחזר אני ושיקה לסווייצאן. אולי בכל זאת שתי הדמויות שראינו — היו חברים שלנו. לוויין יישאר במקום ויחכה — אולי יופיע משהו.

חזרנו לסווייצאן בלילה, ושוב באנו אל הטאטארים. הסתבר שההנחה שלי היתה נכונה. השניים היו באמת בעריש יחזאי ושאלו מיכלסון, שבאו לבקר את תוריהם. הם סיפרו לנו את כל מה שעבר עליהם בהיעדרנו: לגרמנים ולליטאים גורע על הקבוצה ועל מקום ומחנה שלה. הגרמנים היו כבר בדרכם למקום הזה, אך אחד האיכרים הזהיר את הבחורים ממש ברגע האחרון. הם הצליחו לכרוח דקות ספורות לפני בוא הגרמנים. מכאן הסימנים של עוביכת חפורה, בהם הבחנתי שם. עוד באותו לילה חזרנו ליער והצטרפנו לחברינו במקומם החדש. כעבור תקופה קצרה הצלחנו ליצור קשר עם קבוצת פארטיואנים מ„אוטריאד על־שם צ'אפאייב". היתה זו חוליה של 3–4 אנשים ובראשם ואסקה טשארני. פגשנו אותם בדרכם לפעולה. הם הלכו למקש רכבת. אחד הבחורים שלנו הצטרף אליהם, וסיכמנו כי בדרכם חזרה מהפעולה הם יקחו אותנו למקום האוטריאד שלהם ביצרות קוזיאן.

ואכן כך, באביב 1943, הצטרפנו כלוחמים של האוטריאד ע"ש צ'אפאייב. נדמה לי, שלא הסכימו לקבל כל אחד. קיבלו רק את אלה שהיה להם נשק. מי שלא היה לו נשק, נשלח להשיג קודם־כל נשק.

בקשר לבעיית הקבלה לפארטיואנים, יש לציין, כי לא־יהודים היו מתקבלים גם בלי נשק. כאשר ליטאי, רוסי או פולני היה מביע את רצונו להצטרף לפארטיואנים, היו מייד מקבלים אותו. לעובת זאת, מיהודים דרשו שיביאו עמם נשק.

במסגרת האוטריאד ע"ש צ'אפאייב השתתפתי בכמה פעולות: מארבים על שיירות גרמנים וליטאים, פעולות כלכליות, כלומר יציאה לאזורים מרוחקים להשיג מזון, ועוד.

יום אחד עמדתי בקצה היער בשמירה, ונאמר לי, כי עומדים להגיע מיספר צנחנים ליטאיים. היה עלי להביא אותם למיפקדה, כשיגיעו. ואכן, לפנות ערב הבחנתי בקבוצה של 12–13 איש, כולם לבושים אורחית, כולם מצוידים בתת־מקלעים, אקדחים, מצפנים — ציוד ונשק שלא היה בנמצא אצל פארטיואנים רגילים. באוטריאד שלנו היו תת־מקלעים רק למפקד ועוזריו הקרובים. למפקד שלנו קראו בכינוי „ראסוניה מוריה" (את שמו אינני זוכר).

אמרתי לאנשי הקבוצה שיעצרו מרחוק ומאחד מהם ביקשתי להתקרב ולזהות את עצמו. אחד מהם ניגש, מסר לי את הסיסמה ואמר לי מי הם. ביקשתי מהם לחכות קצת, כי עוד מעט יבואו להחליף אותי, ואז אוביל אותם למיפקדה, שהיתה כמה מאות מטרים בתוך היער. תוך כדי שיחה סיפרתי להם, שאני עצמי מליטא, ושידוע לי כי קיימת קבוצת מחתרת ליטאית קומוניסטית.

פת אני צריך להסביר את עצמי. תוך כדי חיפושי נשק, עוד בהיותנו בגיטו, באנו במגע עם עתונאי ליטאי (את שמו שכחתי), שאצלו הסתתרו שתי בחורות יהודיות. השניים באו אחר־כך אלינו לגיטו, והיו גם אתנו בקבוצת הפארטיזאנים. הסתבר לנו, כי העתונאי הזה הוא חבר בקבוצת מחתרת ליטאית, אשר התארגנה עוד בסוף 1941. באותה תקופה הוצנחו בליטא שלושה צנחנים ליטאים, כדי להתחיל באירגון מחתרת. הקשר נפל לאגם שלא היה עדיין קפוא די־צרכו, וטבע עם מכשיר הקשר שלו. שני הצנחנים הנותרים נשארו ללא קשר עם רוסיה, אך הם הצליחו לארגן במקום קבוצת קטנה של קומוניסטים מקומיים שהסתתרו. העתונאי הזה היה חבר הקבוצה המחתרית הזאת. אני ידעתי איפה הוא גר בנוברסווינציאן.

כשסיפרתי לאלה שהגיעו את הסיפור הזה, הם ממש רצו לנשק אותי. אחת המשימות שהטילו עליהם במוסקבה היתה לגלות מחתרת קומוניסטית בליטא — היות ולמוסקבה הגיעו ידיעות על קיום איזו מחתרת בליטא, אך לא ידעו כיצד למצוא אותה. היות והרוב המכריע של הליטאים שיתף פעולה עם הגרמנים, הית חשוב לאותה מנהיגות — הצמרת הקומוניסטית הליטאית שברחה ב־1941 לרוסיה — לגלות פעילות קומוניסטית — ולו הקטנה ביותר — בתוך ליטא. הפגישה אתי היתה בשבילם כאילו מילוי חצי משימה, שלמעשה הם נשלחו.

שעה אחרי שהבאתי אותם למפקד היחידה שלנו, נקראתי אל מפקד היחידה, „יסנור סוריה“, והוא שאל אותי אם אני מעוניין לעבור ליחידה הליטאית. יש לציין, כי לצנחנים שבאו היתה סמכות לקחת ליחידתם כל אורח ליטאי הנמצא ביחידה פארטיזאנית. עניתי שאני בסדר־הכול חייל־פארטיזאן, ומה שיגידו לי, אני מוכן לעשות.

כעבור חצי שעה כבר הצטרפתי לקבוצה הזאת. היא שכנה כמה מאות מטרים מהאוטריאד שלנו. נתנו לי מייד תת־מקלע ואקדח, נשק שהיה חלומם של כל הפארטיזאנים. קבוצתנו מנתה כ־15 איש, רובם קומוניסטים ליטאיים ותיקים, אשר בשנים 1940–1941 השתייכו לצמרת השלטונית, היו מזכירי מפלגה אזוריים וקציני משטרה. ב־1941 הם ברחו עם הצבא האדום הנסוג. ברוסיה אירגנו אותם והצניחו אותם כאן כדי לארגן פעילות פארטיזאנית בתוך ליטא. הם היו מאורגנים בקבוצות של שלושה אנשים: מזכיר המפלגה מאיזור מסויים, מפקד המשטרה ועוד איזה פעיל. היה עליהם להתפזר באזורים שלהם וליצור מגע עם הפעילים הוותיקים, שאולי עדיין קיימים.

אני הצטרפתי לחוליה כזו של מזכיר המפלגה ומפקד המשטרה של איזור נוברסווינציאן. יצאנו לכיוון ליטא. יצא אתנו גם אחד עם מכשיר־קשר, שצריך היה לחדור לקובנה ולהישאר שם כקשר, וגם לפעול כסרגל בתוך העיר. עוד מיטפר אנשים יצאו אתנו.

בהגיענו לנוברסווינציאן התפלגנו ונשארו רק השלישייה שלנו. בלילות היינו הולכים לאיכרים, שידענו עליהם כי היו אותה השלטון הסובייטי בזמנו. היו מקרים קצת משעשעים, שכאשר התדפקנו בלילה על דלת ביתו של איכר, וכאשר פתח לנו, ראה לפתע לפניו את מזכיר המפלגה, שהופיע כאילו מעולם אחר. האיכר ידע, כי האיש נמצא הרחק מכאן, ברוסיה, ופתאום עומד הוא לפניו מזוין

כפארטיזאן. היו בסביבה ההיא כ־4–5 איכרים, עליהם ידענו כי הם עדיין אוהדי הקומוניסטים. יצרנו אתם מגע.

אחרי שהסתובבנו כשבוע בסביבה הזו, הוחלט כי ביום ראשון הקרוב אלך אני לגובורסוויינציאן, אגש לביתו של העתונאי הליטאי ואצור קשר אתו. ביום ראשון בבוקר לבשתי חולצה לבנה ומכנסים קצרים, לקחתי מתחת לחולצה רימון ואקדח ויצאתי לגובורסוויינציאן בדרך עפר בין השדות. השניים נשארו לחכות לי בחורשה. פתאום ראיתי עגלה, בה נסעו אשה וילד אל הכנסייה בעיירה. שאלתי בפולנית אם אוכל לנסוע אִתָּם. הם הירשו לי ועליתי על העגלה. התיישבתי על חבילת קש והקשבתי לשיחתם. הילד סיפר לאמו כי שמע מפיו שכנים בכפר, שמסתובבים בסביבה שלושה צנחנים, אחד מהם רוסי, אחד ליטאי ואחד יהודי. הוא גם הזכיר מקומות בהם היינו. כשהגענו לעיירה ירדתי מהעגלה, הודיתי להם והלכתי לדרכי. הגעתי לביתו של העתונאי ודפקתי על הדלת. אין תשובה. גם אחרי שדפקתי יותר חוק, לא באה תשובה. לפתע נפתח הבית שממול ויצאה ממנו אשה. שאלתי אותה איפה נמצא האיש, אליו באתי. היא הסתכלה עלי בחשדנות, נכנסה חזרה לבית וסגרה את הדלת, בלי לענות לי. הבנתי שמשעו כאן לא כשורה, ומהר הסתלקתי מהמקום. היתה מוטלת עלי משימה נוספת: ידענו, כי באחד הבתים מסתתר איש, שהיה סמל משטרה בזמן המשטר הסובייטי. תפקידי היה למצוא אותו ולהודיע לו, כי מפקד המשטרה מזמין אותו להצטרף לפארטיזאנים.

היה עלי ללכת לאורך כל הרחוב הראשי של העיירה, המקביל למסילת הברזל. מצד ימין היתה הקומאנדאטורה הגרמנית. אני הלכתי בצד השמאלי. לפתע ראיתי במרחק כ־50 מטר לקני גרמני שהיה האחראי על המגירה בסוויינציאן. בזמנו עבדתי שם כמה שבועות והוא הכיר אותי היטב. הוא הלך בדיוק כולי מחובק עם בחורה. רציתי ברגע הראשון לעבור לצד השני של הרחוב, אך שם בדיוק היתה הקומאנדאטורה, הסתובבו שם זקופים, ועלול הייתי לסכן את עצמי עוד יותר. לבסוף עברתי ממש לידו, עשיתי עצמי מסתכל על השעון והוא לא הבחין בי.

הגעתי לביתו של סמל המשטרה. פתחה לי אשה זקנה, כנראה אמו. נכנסתי פנימה ואמרתי לה: „אני יודע שהבן שלך מסתתר במרתף. הגידי לו שאני בא בשמו של מפקד המשטרה“. תחילה היא ניסתה להכחיש, ואמרה כי זה שנתיים אינה יודעת איפה נמצא בנה. אחרי שעמדתי בתוקף על כך שיודע לי כי הוא נמצא כאן, היא נעלמה, וכעבור דקה חזרה וקראה לי לבוא אחריה. ירדנו למרתף. התברר, כי אחרי ישיבה במשך שנתיים במרתף, הוא לגמרי לא היה מסוגל ללכת. הוא אמר, כי עקרונית הוא מוכן לבוא אלינו, אך אינו יכול בגלל מצבו. הוא הבטיח להתקשר אתנו — לפי כתובת של איכר שמסרתי לו — בעוד כמה שבועות, אחרי שרגליו יברואו ויתרגל קצת ללכת. בזה גמרתי את המשימה וחזרתי אל חבְרִי, שחיכו לי בחורשה. אחרי יומיים חזרנו לקוזיאן ושם הצטרפנו ליחידה.

בינתיים הגיעו צנחנים ליטאיים נוספים, ואז הוקם האוטרִיאד „וילניוס“. אני צורפתי לאוטרִיאד הזה, ובו נשארת עד הקיץ של 1944, כאשר התאחדנו עם הצבא האדום.

באוטרִיאד „וילניוס“ עסקתי בפעולות חבלה. פעלנו בעיקר על קו מסילת הברזל וילנה—דווינסק. בקו זה נסעו כל הרכבות לחזית הצפונית, לכיוון לנינגראד. במשך

שנה ורבע השתתפתי בפיצוץ של 13 רכבות. שיטת העבודה שלנו היתה פשוטה: היינו יוצאים בקבוצה של 5 אנשים. כל אחד מאתנו נשא שני מטעני תומרג'נס — כ־10–12 ק"ג. תוך כמה לילות היינו מתקרבים למסילת-הברזל. מיטען אחד היינו מסתירים ביער או אצל איכר. עם המיטען השני היינו מתקרבים לרכבת. היינו מניחים את המיטען בין שני אדני הרכבת ועליו היינו מניחים טוקס-נעל. ברגע שגלגל הרכבת היה נוגע בפס, זה היה לוחץ על המוקש והמיטען היה מתפוצץ. היינו בוחרים בדרך-כלל מקום בו הרכבת עוברת על סוללה גבוהה ונוסעת במהירות. אז היה יורד מהסוללה הקטר ועוד כ־12 קרונות.

במשך הזמן שיכללו הגרמנים את השיטות שלהם, ובמקום שהקטר יסע ראשון, היו דוחפים מלפנים כמה קרונות עם חול. הם גם האטו את מהירות הנסיעה, ואז היו תוצאות הפיצוץ — הורדת 2–3 קרונות בלבד. נוסף על כך עשו בונקרים כל 200–300 מטר, בעיקר במקומות המסוכנים, וגם פיטרלו בין בונקר לבונקר. זכור לי מקרה, שהתקרבונו לפס-הרכבת בכדי להניח מוקש. ברגע שעמדנו לעלות במדרון, היינו שניים, — עבר מעלינו פטרול של שלושה אנשים. אני בטוח שהם ראו אותנו. אנחנו היינו עם שני מקלעים וברגע שהיינו מבחינים שהם זיהו אותנו, היינו פותחים עליהם באש. ברור שאז כבר לא מיקשנו את הרכבת וחזרנו לבסיסנו.

לקראת 1944 נעשתה הפעולה קשה יותר ויותר ומסוכנת וגם התוצאות פחתו. כפי שצינתי, במקום 15 קרונות, היו יורדים רק 2–3 קרונות. הגרמנים גם פיתחו שיטת תיקונים מהירה, היות והיתה זו מסילת-הברזל העיקרית שלהם לחיות הצפון, וכל 15–20 דקות היתה עוברת שם רכבת. לפעמים היינו שוכבים, רואים רכבת עוברת, רצים ומניחים מוקש, ועד שהיינו מספיקים לרוץ חזרה כבר היתה מגיעה רכבת שניה והיינו שומעים את הפיצוץ לפני שהצלחנו להתרחק. במשך הזמן טיחור הגרמנים שטח של כ־100 מטר משני צידי המסילה. הם כרתו את העצים והטאירו בשטח רק את הענפים היבשים, שהיו מקימים רעש כאשר היינו דורכים עליהם.

למרות הקשיים הצלחנו להוריד 13 רכבות רחבות, ושלוש רכבות צרות, בקו סוויינציאן—נוברסוויינציאן. יצא לי להשתתף בשיחרור הפארטיואן סמיונוב, שנפל בשבי הגרמנים ושכב פצוע בבית-חולים בסוויינציאן. הדבר היה כך: הגרמנים הקימו צבא ליטאי, שהיה צריך להילחם לצד הצבא הגרמני. היות והיה זה כבר בתחילת 1944, אחרי תבוסת סטאלינגרד, היפשו הליטאים תאלה דרך לעבור לצד המנצח. אנחנו עמדנו במשא'ומתן אתם, במטרה להעביר את היחידות תאלה לצד הפארטיואנים. אני עצמי השתתפתי בכמה פגישות אתם. באחד המקרים נפצע פארטיואן אחד משלנו, סמיונוב, ונפל בידי הגרמנים. היה זה בעת שהלך למקש רכבת. הביאו אותו לבית-חולים בסוויינציאן לריפוי, ואחר-כך עמדו לחקור אותו, בניסטאס. היות והוא ידע על המשא'ומתן שלנו עם היחידות הליטאיות — וזה היה דבר רציני ביותר — הוטלה על האוטריאד שלנו המשימה להוציא אותו מבית-החולים. היה זה בתחילת קיץ 1944, קרוב לבוא הצבא הסובייטי. הלילות היו אז קצרים, וחושך ממש היה במשך 3–4 שעות בלבד. סוויינציאן היתה אז מבוצרת מאוד. הגרמנים הקימו בונקרים מסביב לעיירה והשמירה היתה חזקה. האוטריאד

שלנו מנה כ־100 איש, ולפרוץ לעיירה בכוח היה מאוד מסוכן. אני לא הייתי היהודי היחיד באוטריאד. היו גם בעריש יחאי ומוטי השקה בושקאניק, ועוד כמה יהודים.

יצאנו בלילה. היה ברור לנו כי עד שנחקרב לעיירה יהיה כבר אור ולא נצליח לפרוץ לעיירה עם כל האוטריאד. במשך היום אסף המפקד את כל היחידה ביער ואמר שהוא זקוק לכמה מתנדבים. יצאתי אני ועוד שלושה אנשים, ביניהם רוסי אחד המכונה „פאפקה“. המפקד אמר, שהוא רוצה, כי בלילה נחדור ארבעתנו לתוך העיר, נוריד את הזקיף שליד בית החולים למטה, נחדור אל תוך הבניין ונוריד את הזקיף שעומד ליד החדר של סמיונוב. ידענו שהוא שוכב בקומה השניה, אך לא ידענו באיזה חדר. ידענו גם, כי שוכב שם עוד קצין סובייטי שברח מהשבי, נפצע ונתפס. נאמר לנו כי את סמיונוב אנחנו מוכרחים להוציא ויהימה, ואת הקצין — רק אם יוכל ללכת בכוחות עצמו.

התחלנו להתקרב לסוויניציאן כשהיה עדיין אור. את שעות החושך רצינו לנצל בתוך העיירה. כאשר החשיך כבר נכנסנו לעיירה, בזחילה בין הבונקרים. זכור לי, כי זחלתי בין בתים וידעתי מי גר בהם. היתה לי הרגשה מוזרה לזחול בלילה בגניבה בעיירה בה נולדתי וחייתי. הגענו לבית החולים. הבניין היה קצת מואר בפנים, וראינו את הזקיף שהסתובב מפינה אחת עד לפינה השניה. נצמדנו לקיר בית החולים. ברגע שהוא הפיע בפינה, הנחתנו לו מכה על הראש עם הרובה, הוא נשכב. פרצנו לדלת. הדלת היתה סגורה מבפנים. כמה משיכות של פאפקה — והדלת נפרצה. אחד מאתנו נשאר למטה ואני עם פאפקה התחלנו לרוץ למעלה לקומה השניה. לא ידענו איפה שוכב סמיונוב, לכן פנה פאפקה שמאלה ואני ימינה. לפתע באה מולי אחות. תפסתי בידי את התת־מקלע ופניתי אליה: „איפה שוכב כאן הפארטיזאן הפצוע?“ היא נבהלה מאוד, צעקה „אוי!“ ונפלה. פרצתי לחדר אחד, בו שכבו תולים ושאלתי אותם איפה שוכב הפארטיזאן. אמרו לי שהוא שוכב בצד השני. יצאתי מהחדר וברגע זה ראיתי שפאפקה ועוד אחד מהבחורים שלנו נושאים כבר את סמיונוב על הידיים. רצתי במהירות למטה. כשירדתי מהמדרגות ראיתי פתאום ליד הדלת שוטר ליטאי, והדלת היתה סגורה. הסתבר כי שוטר ליטאי ישב למטה, במשרד שבקומת הקרקע ליד הטלפון, ואנחנו לא ידענו על כך. כאשר הוא שמע את הרעש, טילפן למשטרה ויצא לראות מה קרה. כשראה את הדלת פרוצה, נעל אותה בחזרה מבפנים. אני לא התבלבלתי, נתתי לו עם המחסנית של התת־מקלע מכה על הראש. הוא נפל ואני פרצתי החוצה. אנב, מהשוטר שעמד ליד חדר הפצוע נטלנו את הנשק ואותו הובלנו אהנו. כשיצאנו החוצה שמענו כמה יריות אזעקה מכיוון חיל־המצב, — המשטרה לא היתה רחוקה משם, — כ־200–300 מטר. התחלנו ללכת לכיוון השדות של ליגטופי. אני רצתי ראשון, אחרי — אחד שהוביל את השוטר השבוי, ואחריהם שניים שנשאו את סמיונוב הפצוע. אני הייתי המוביל. מרחק ראיתי סוס במרעה. שמחתי מאוד, כי חשבתי שנשכים את סמיונוב על הסוס ואז נוכל להתקדם הרבה יותר מהר. הגעתי אל הסוס ולמפת־נפשי נצאתי טרגליו הקדמיות געולות בשרשרת. חשבנו כי מייד יתחילו לרדוף אחרינו, אך משום־מה הדיפה לא באה. מצאנו סוס אחר, הושכנו עליו את סמיונוב ולפנות בוקר הגענו בשלום ליער. שם פגשנו את האוטריאד שלנו.

המפקד סיפר אחר־כך, כי לא האמין שנצליח במשימה, אך הוא החליט לנסות, אשילו אם יצטרך להקריב את ארבעתנו. הוטלצנו לקבל על מיבצע זה אות הצטיינות. יותר מאוחר התברר לנו מדוע הגרמנים והליטאים לא רדפו אחרינו: באותו לילה חלפו מעל סווייצרלנד מטוסים סובייטיים בדרכם להפציץ את העיר קניגסברג. ברגע שהשוטר טילפן מבית־החולים, שקרה כאן משהו חשוד, באותו רגע היו המטוסים מעל העיר. יתכן שהם חששו כי העניין קשור עם הפצצה או הצנחה ובגלל זה לא יצאו למירדף אחרינו. הם גם לא תפסו מייד מה שקרה, כי שני השוטרים שהשאירו היו מעולפים. כך הסתיים „מיבצע סמיונוב“.

בין הפרטים המעניינים אני רוצה להזכיר את יחסינו עם יהודים. פרט ליהודים שבתוך היחידות הפארטיוזאניות, היו ביערות באותה תקופה תרבה משפחות יהודיות, בתוך מחנות. בכל הזדמנויות היינו באים, אני ופארטיוזאנים יהודים אחרים, אליהם ומביאים להם מזון, ובכלל שמחנו להימצא קצת בקרב משפחות יהודיות. פעם אחת, אחרי ביצוע משימה, הלכתי אני עם פארטיוזאן אוקראיני בשם קאפלוקה ונכנסנו לתוך מחנה כזה של יהודים, שהיו לי מכרים ביניהם. הבאתי להם בשר ולחם. כאשר נכנסנו לתוך הבונקר, בו הם חיו, אמר קאפלוקה: „שלום, זיידים!“. היהודי מן הבונקר שאל אותנו: „למה אתם אוסר זייד ולא ייבריי?“ ענה האוקראיני: „טולקה הוא ייברי, ואתם זיידים“. טולקה — זה הייתי אני. כאן עלי לציון כי כל הפארטיוזאנים הליטאים הוכרחו לשנות את שמותיהם — כי לכל הצנחנים היו משפחות בתוך ליטא. היות וביחידה שלנו לא היה אף אחד בשם אנאטולי, קראו לי בשם זה, ובקיצור: טולקה. שם משפחתי שונה מרודניצקי לקוניצקי. ובכן קראו לי טולקה קוניצקי. האבחנה תגויית שלהם היתה: מי שנלחם — הוא ייברי, ומי שמסתתר — הוא זייד.

מצב היהודים ביערות היה קשה מאוד. הגרמנים היו סורקים לעתים את היערות, ואז הפארטיוזאנים היו מסתלקים מזרחה, והיהודים האלה היו נופלים קרבן לפשיטות הגרמנים. לפעמים היו מסתתרים בתוך ביצות ביערות עד שתעבור הסריקה, וממשיכים כך עד הסריקה הבאה. במשך הזמן השתלטו הפארטיוזאנים על אזורים נרחבים והשטח שבו היינו באיזור מיאדאל היה למעשה איזור פארטיוזאני, שבו היו חסיכות פארטיוזאניות רוסיות, והאיזור הזה כלל עשרות כפרים על שטחים של מאות קילומטרים מרובעים של יערות. כדי לחדור לשטח הזה היו הגרמנים נאלצים לרכו כמה דיוויזיות של חיילים. הם היו עושים זאת בערך פעם בחצי שנה. אחרי גמר הסריקה היו הפארטיוזאנים מופיעים שוב באיזור. הסובלים העיקריים היו בדרך־כלל הכפריים, האיכרים, שהגרמנים היו שורפים את בתיהם והורסים את רכושם.

מצב כזה נמשך עד לאמצע שנת 1944, כאשר הצבא האדום התקרב אלינו. מן הזמן ההוא זכורים לי עוד מיספר מקרים של פעולות פארטיוזאניות יפות: באחד המקרים היה זה מארב על חיל־מצב ליטאי־גרמני בתוך איזור היערות. היו בחיל־מצב זה גם לאטבים. שיטת הפעולה היתה די פשוטה: שלושה פארטיוזאנים, כולם יהודים — בכוחות כדי להבליט שזה כוח יהודי, נכנסו לכפר קרוב לחיל־המצב. הם התחילו להשתלט על הכפר, לקחת מזון ולעשות רעש ומחמה. אנחנו בינתיים שמנו מארב בין חיל־המצב ובין הכפר הזה. כעבור עשר דקות ראינו שאחד רוכב

על סוס מן הכפר לכיוון חיל-המצב. אחרי חצי שעה יצאו משם כ־60–70 לאטבים על עגלות וסוסים. ברגע שהגיעו למארב שלנו, קצרו בהם והרגנו כעשרה אנשים. יתרם הצליחו לברוח. אנחנו במארב מנינו כ־18 איש.

הנה מקרה מעניין שני. אני ועוד פארטיואן אחד חזרנו מסיור. נסענו בעגלה עם סוס. היינו צריכים לחצות כביש שהיה בין שני חילות-מצב גרמנים-ליטאיים. היה זה בתורף, בלילה. לפתע עצר הסוס שלנו. הסתכלתי קדימה וראיתי שמולנו באה עגלה עם סוס. מייד קפצתי מהעגלה, לקחתי את התת-מקלע וצעקתי: „צמוד! ידיים למעלה!“. להפתעתי הרבה הופיעו לפני חמישה שוטרים ליטאיים וידיהם מורמות. אנחנו, כאמור, היינו רק שניים. אני עמדתי עם התת-מקלע והשני שדחה אתי פירק מהם את הנשק. הרשבנו אותם על העגלה שלהם, קשרנו אותם, והבאנו את כולם לאוטריאד. הסתבר שהם הובילו בעגלה שלהם משכורת מחיל-מצב אחד לשני, וגם קצת מזון. שניים מהם הוצאו להורג, כי נתברר שהם שירתו כשוטרים עוד במשטרה הליטאית הפאשיסטית. שלושה האחרים נשארו אצלנו כפארטיואנים, עד סוף המלחמה.

ועוד מקרה מעניין. בדרך לאחת הפעולות של מיקוש רכבת נתקלנו בקבוצת אוקראינים. הם סיפרו לנו, כי שמרו על כחנה יהודי בליטא. הם הרגו את הקצין הגרמני שלהם, ואחר-כך ברחו והיפשו דרך אל הפארטיואנים. הם היו 12 איש. הבאנו אותם ליחידה שלנו והם היו אֶתנו כפארטיואנים. קאפלקה, שסיפרתי עליו למעלה, היה אחד מהם.

באחת הפעולות יצא לי פעם להביא לאוטריאד שני חיילים ושתי חיילות שבויים, שברחו מהשבי באיזור שאוולי. אחר-כך הסתבר, כי שניים מהם, בחור ובחורה, היו מרגלים שנשלחו להיטל בין הפארטיואנים. כשנודע לנו הדבר הוצאנו אותם להורג.

נוכת התקרבות הצבא האדום קיבלנו פקודה לנוע לקראת הצבא, שהיה כבר באיזור גלובוק. אנחנו היינו אז בסביבת גוברסוויינציאן. אני ועוד חבר נשלחנו להעביר מזרחה יחידה של 15 איש, שנתקעו בגוברסוויינציאן. נתקלנו אז בדיק במעבר החזית, כלומר הגרמנים היו בנסיגה והרוסים התקרבו. אחרי שפגשנו את הקבוצה שלנו, הודענו להם כי הפקודה היא לעבור מזרחה. היות והייתה לנו עגלה עם סוסים, החלטנו לנסוע בעגלה ולא ללכת ברגל. בדרכנו צריכים היינו לחצות כביש, שהיה סואן צבא גרמני נסוג. אני זוכר כי שכבנו אז כל הלילה, ולא הצלחנו למצוא פירצה בין שיירה לשיירה גרמנית, כדי לחצות את הכביש. לפנות בוקר חזרנו ופנינו לשומרי-יערות ליטאי אחד, ששיתף אֶתנו פעולה, והודענו לו שאנחנו נמצאים ביער וביקשנו שיביא לנו אוכל. החלטנו לנסות לעבור את הכביש בלילה השני. בשעות היום בא שומרי-יערות אלינו ואמר, כי הגיעו אליו חמישה חיילים ולאסוכצים (חיילים רוסים תחת פיקודו של הנגל ולאסוכ בשירות הצבא הגרמני), שברחו מהצבא הגרמני ומחפשים דרך להתקשר אל הפארטיואנים. אמרנו לו שיביא אותם אלינו. ואכן, הופיעו חמישה חיילים, כולם במדים גרמניים, עם נשק גרמני. הסיפור שלהם היה פשוט. מאז שכתרו בשנת 1941 הם היו בשבי הגרמני. כל הזמן הם רצו לברוח ולהצטרף לפארטיואנים אך לא נודמן להם — ועכשיו הם רוצים לחזור ולתלחם. במשך היום אָספנו 12 חיילים כאלה. בלילה החלטנו לעבור את

הכביש ולהצטרף בחזרה ליחידה שלנו. האמת היא, כי קצת חששנו מהוולאסובצים, אבל החלטנו, שהם עכשיו במצב כוח, שאין להם ברירה והם באמת מחפשים דרך לחזור, להצטרף לצבא ולנסות לבנות את עתידם מחדש.

בלילה התקרבו שנית לכביש, שיום קודם לא הצלחנו לחצות אותו. גם הפעם היה שם צבא גרמני בנסיגה. החלטנו שמוכרחים לחצות. אחרי שלא מצאנו אף הפסקה בתנועת השיירות, שנעו ברנל וגם ברכב, החלטנו שנעלה על הכביש כקבוצה גרמנית, כי מלבדי וסלבד חברי, כל היתר היו במדים גרמניים, — נצעד כברת דרך יחד עם הצבא הגרמני הנסוג, — והיה שם איסור כוח, שגם אנחנו יכולנו להשתלב בתוכו — ואחרי שנצעד כמה מאות מטרים יחד עם הגרמנים על הכביש, נרד ממנו מצידו השני.

כך עשינו. עלינו על הכביש. אנחנו שנינו היינו במרכז הקבוצה כדי שלא יבחינו בנו. השתלכנו בתוך שיירה שהיו בה, סלבד הצבא, גם פליטים שברחו עם הגרמנים הנסוגים — משפחות של כל מיני משתפריעוּלה, חיילים ושוטרים. כך צעדנו בתוך כל המזומה הזאת ולא הרגישו בנו. אחרי כמה מאות מטרים ירדנו מהצד השני של הכביש, בלי שמיישר שם לב אלינו, והתחלנו לנוע מזרחה. היה זה בקיץ 1944. הלילות היו קצרים, ובשלוש לפנות בוקר כבר האיד היום. שוב הגענו לאותה כביש. החלטנו לחצות אותו בין שני כפרים. כאשר רק עלינו על הכביש, נפתחה עלינו אש משני הכפרים. ראינו שמתוך אחד הכפרים ירו גם מזרחה לתוך היער שאליו נענו. מסתבר שביער היו כבר יחידות רוסיות. פתחנו בריצה. שניים מהוולאסובצים שהיו אתנו נפלו, אינני יודע אם נפצעו או נהרגו. אני והחבר שלי ועוד כעשרה מהוולאסובצים הצלחנו להגיע ליער. לאט לאט התרחקו היריות וכבר שמענו אותן מאחורינו, סימן שהיינו מזרחית לתוֹת. היער היה גדול מאוד. תציינו אותו כל הזמן מזרחה. מצידו השני של היער היה כפר קטן, ובזאת קרבנו לשם ראינו כבר בתוך הכפר יחידה רוסית. השארתי את כולם ביער ואני ניגשתי לכפר. קראתי לחייל הראשון שתזדמן לי והזדהיתי כפארטיזאן. הם היו די רגילים לזה, כי בכל איזור ביילורוסיה, ככל שהתקדמו נתקלו בהרבה פארטיזאנים. סיפרתי לו כי ישנה אתי קבוצה של וולאסובצים. הוא הכניס אותי למאוזר. סיפרתי למאוזר שאני מחפש את היחידה שלי ושאלתי אותו אולי ידוע לו משהו עליה. הוא אמר שאינו יודע, אבל הישנה אותי למיפקדה, כי לדעתו הם צריכים לדעת איפה נמצאים הפארטיזאנים שכבר התחברו אתם. ביהם לוולאסובצים אמר לי, שאדאג שהם ישאירו את הנשק בצד, ובהמשך הוא כבר יטפל. חזרתי ליער והבאתי את כל הקבוצה לכפר. נכנסתי אתם לבית אחד ואמרתי: „רבותי, עכשיו צריך לשים את הנשק הצידה“. ואני בעצמי באופן הפגנתי הנחתי את תחמושתי שלי בסִינֶה. אמרתי להם: „בואו, עכשיו נשתה, אחרי שנים של אי־היפרדות מנשק ופחד שכל רגע יופיעו הגרמנים“. ברגע שהנחנו את כל הנשק בצד, הופיעו שני חיילים רוסיים ונעמדו ליד הנשק. אחרי־כך הופיע המאוזר, לקח את עשרת הוולאסובצים הציידה, ואחרי עשר דקות הרג את כולם. אני קצת הופתעתי מהגישה הזאת, אך להגיד את האמת, — לא הצטערתי. לא אהרתי את הוולאסובצים. במשך שנות הפארטיזאניות די סבלנו מהם. לא מעט וולאסובצים השתתפו במיכצעים נגד פארטיזאנים רוסיים והם היו נאמנים לגרמנים.

למחרת מצאתי את היחידה שלי. המפקד התליט, לפי פקודה כנראה, שכל האוטריאד יעבור מערבה, שוב יהדור דרך החזית, ושוב יפעל בעורף. כעבור לילה שוב נענו מערבה. במשך היום חנינו במיספר בתים ליד דרך שחוצה את היער. פתאום הופיעו מיספר טאנקים גרמניים שהיו בנסיגה. הנשק היחידי שלנו נגד טאנקים היה טיך רובה אנטי-טאנקי, שלא היה יעיל ביותר. פתחנו בריצה מן הבתים ליער. מתוך היחידה שלנו שמנתה 50–60 איש, כ־20 נפלו ונהרגו. היתה זו המפלה הגדולה ביותר שלנו במשך כל התקופה וגם האכזרית החמורות ביותר. בזה נסתיים למעשה הנסיון שלנו להדור דרך החזית בחזרה למערב. למחרת הגיע הצבא האדום, התחברנו איתם.

נתקבלה פקודה שאנחנו צריכים ללכת לסווייצאן. הצבא כבש את סווייצאן ובאותו יום לפנות-ערב אנחנו נכנסנו אליה. היתה זו הרגשה מאוד משונה – יסחת מהולה בעצב. מצד אחד, השמחה שחזרתי לעירייה בה נולדתי וגדלתי, בה מוכר לי כל רחוב וכל בית; מצד שני, לנוע ברחובות ולראות שהיהודים אינם, בו בזמן שהעיר עומה קיימת – היה עצוב.

הופעלנו מייד בתפקידי מימשל. אני רשוד חלק מהפארטיזאנים שובצנו בחפקידי בטחון. תוך זמן קצר הופיעו ביערות, שקודם היינו בהם אנחנו – קבוצות של פארטיזאנים ליטאים אנטי-סובייטיים. היו אלה אותם הליטאים שקודם שיחפו פעולה עם הגרמנים, אך לא הספיקו לברוח: אנשי-משטרה, אנשי-צבא ליטאיים, ואפילו גם קצת גרמנים. הצטרפו אליהם גם הרבה ליטאים שסירבו להתגייס לצבא הסובייטי, כאשר הוכרו על גיוס. אנחנו הופעלנו נגד הפארטיזאנים האלה. קראו לנו „איסטרביטלני אוטריאד“. פעלתי ביחידה כזו בחודשי החורף 1944/45 בסביבות סווייצאן. במקרה אחד הצלחנו לחסל כנופיה של 80–90 איש מהם. לצורך מיבצע זה הובא גדוד שלם של נ.ק.ו.ד. הקפנו את המחנה של הכנופיה. יום שלם הם נלחמו ולא נכנעו. באוטריאד זה הייתי היחיד היחידי.

במסגרת היחידה הזאת יצא לי גם לשבת במקום אחד בליטא, בעיר קטנטונת בתוך יערות. ישבנו בתוך טחנת-קמח גדולה. בלילה הסתובבו באיזור פארטיזאנים ליטאיים, וביום – אנחנו. היינו שם, עשרים וכמה איש, כמו במיבצר, שכל יציאה ממנו היתה סלון בירית ובקרב.

באביב 1945 נקראתי לוויילנה, לקבל אות הצטיינות מדי נשיא הרפובליקה, פאלצקיס. הנשיא קיבל אותי אישית בארמונו והעניק לי את המדליה „פארטיזאן של מלחמת הגנת המולדת, דרגה ראשונה“. הייתי צריך לקבל עוד כמה אותות הצטיינות, אבל כבר לא הייתי לזה.

כשהתחילה הרפאטריאציה של אזרחים פולניים לפולין, סידרתי לי ניירות, באופן לא רשמי, ליציאת לפולין. למעשה הייתי אזרח פולני, אבל ידעתי שבתפקידי, כפעיל במחתות המזוינים של ברית-המועצות, לא יתנו לי לצאת, ולא חציתי לבקש. לכן, כשהייתי בוויילנה לקבל את אות-ההצטיינות, סידרתי לי שם, תמורת כסף, ניירות על שם בדוי, יחד עם חברי בריש יוחאי.

סיפור יציאתי מרוסיה גם הוא מעניין: הייתי אז בעיר קטנה ליד הודוצ'סקי, ביחידה שפעלה נגד הפארטיזאנים הליטאיים. כל העירות שרצו או פארטיזאנים

ליטאים. כאשר הנורתי מוויילנה, התייצבתי בפני המפקד שלי בסוויינצ'אן וביקשתי תחבורה למקום בו נמצאת יחידתי. נתנו לי איכר עם עגלה, שצריך היה להוביל אותי למקום. לפנות ערב הגענו להודוצ'יסקי. שם התייצבתי בפני מפקד המיליציה ואמרתי לו שאני צריך להמשיך הלאה, צפונה לעיירה, שם נמצאת יחידתי. הוא אמר לי שבלילה מסוכן לנסוע, כי רק אתמול בלילה הרגו בדרך הזאת שני חיילים סובייטיים. הוא יעץ לי ללון בהודוצ'יסקי ולמחרת בבוקר להמשיך הלאה. הסכמתי. היו לי שם כמה בנות ממדות שגרו בקצה העיירה, ממש ליד היער. דרך הודוצ'יסקי היתה עוברת הרכבת, שנסעה מפוסטאבי לוויילנה, בשעה 10 וחצי בערב. החלטתי לברוח. הלכתי לכיוון היער, כאילו אל הבחורות הנרות שם. עלייד הבית שלהן יריתי כמה צרורות מתת-המקלע באוויר, ורצתי מהר לתחנת-הרכבת. הפסתי את הרכבת ועם בוקר הייתי כבר בוויילנה. את היריות יריתי כדי שיהשכו שהפארטיזאנים הרגו או חטפו אותי. ואכן התברר, — כך נודע לי — שכאשר לא חזרתי עד הבוקר אל המיליציה, חיפשו אותי, ואז תושבי הסביבה ההיא אמרו ששמעו בלילה יריות. הם היו משוכנעים שהרגו אותי — ומבחינתם נעלמתי.

באתי לוויילנה, שם שהיתי עוד כשבוע-שבועיים, עד שעניין הנגירות הסתדר, ואז יצאתי לפולין באחת הרכבות של הרפאטריאנסים. הגעתי ללודז'. זה היה בתחילת מאי 1945. אז התחילה להתארגן שם התנועה הציונית, וגם אני הייתי פעיל בה. במסגרת הבריחה יצאתי עם קבוצה דרך צ'כיה לבודאפשט. שם קיבלנו תעודות של אורזי ויון, והמשכנו לאוסטרית. את הגבול האוסטרי-איטלקי היינו צריכים לחצות ברגל. באיטליה היה עלינו להישגש עם אנשי הבריגאדה. חוץ כדי הצטיית הגבול היה לפנינו קטע-כביש, שהיינו צריכים לעבוד אותו אחד-אחד. כנראה תעיתי, כי אחרי שעברתי את הגבול, מצאתי את עצמי באפלים, לבד, מנותק מהקבוצה. הסתובבתי יומיים יחיד, עד שתפסו אותי פארטיזאנים איטלקים. היה זה ימים אחדים אחרי כניעת גרמניה, והם חשבו אותי לגרמני. ניסיתי להסביר להם „יהודי“, „יוֹדֶה“, „וִידֶה“ — אך הם לא הבינו אותי. בסוף ציירתי להם מגן-דוד, מייד הבינו ואמרו: „א, אַבְרָאָה“. לא ידעתי שיהודי באיטלקית — אבראָה. הם שחררו אותי והגעתי לעיירה, בה אמורים היו להיות חיילי הבריגאדה. הסתבר, כי ימים אחדים קודם לכן עזבו בכיוון לבלגיה. עוד באוסטריה נאמר לנו שאנו צריכים להישגש באודינה שבצפון איטליה. כמעט יומיים חיכתי בתחנה, עד שהגיעה הרכבת. נסעתי על גג הרכבת, דרך מנהרות, עד שהגעתי לאודינה. לא פגשתי שם אף אחד. הייתי בודד ולא ידעתי לאן לפנות. שאלתי אנשים ברחוב, אולי הם ראו חיילים מישראל. לבסוף, אשה אחת הובילה אותי למקום, בו מצאתי חיילים מן הבריגאדה. היתה זו תגבורת שעברה כאן בדרכה ממצרים לבלגיה. הם כיוונו אותי לריכוז היהודים בפאדוֹאָה. היה שם מתנה גדול של יהודים, וחיילים מהארץ טיפלו בהם. משם נשלחתי לסמינר לנוער הלוצי, בצפון איטליה, שם הייתי כשלושה שבועות. הציעו לי להישאר לעבוד בצפון איטליה במסגרת תנועת ה„בריתה“. אמרתי שאני מעוניין לנסוע מהר ככל האפשר לארץ-ישראל. אז ירדנו לדרום איטליה, לחכות לאגניית מעפילים. האגיה לא הגיעה, והעבירו אותנו בחזרה צפונה. בסופו של דבר עליתי ארצה באניה „תנה פנסי“.

הגענו מול חוף נהרית. האנגלים גילו אותנו, אך לא הצליחו לתפוס אותנו בשל הים הסוער. ירדנו לחוף בליל חג המולד, בדצמבר 1945, והמטמרות האנגליים היו אז שיכורים, ולא הצליחו לתפוס אותנו, למרות שמטוס שלהם גילה אותנו. הסתבר שטעינו וירדנו במרחק קילומטרים אחדים מן המקום שם חיכו לנו אנשי ההגנה והפלמ"ח. אני ועוד שני חברים הגענו בשחייה לחוף, ואז בדיוק הגיעו גם אלה שחיכו לנו.

באותו לילה הביאו אותנו לרמת יוחנן, ולמחרת העבירונו ליגור. ביגור הייתי מיספר חודשים. היתה זו תקופת המאבק של היישוב העברי. אף-על-פי שכל רצוני היה להגיע סוף-סוף אל המנוחה ואל הנחלה אחרי כל השנים הסוערות שעברו עלי — לא יכולתי לשבת בשקט בזמן שהארץ היתה שרויה במאבק. החלטתי להתגייס לפלמ"ח, ולצורך כך פניתי אל בני מרשק. היה זה בשנת 1946. הציפו לי להצטרף לאחת משלוש המחלקות הנבחרות של הפלמ"ח: למחלקת הסיירים שהיתה המחלקה המובחרת, לפלוגה הימית שעסקה בהעפלה, או למחלקת הטייסים שהיתה למעשה הגרעין לחיל-האוויר הישראלי בעתיד. לפלוגה הימית לא רציתי להצטרף — לא היה לי שום רצון לחזור לחוף-לארץ, וכל רצוני היה להישאר בארץ. החלטתי לבחור בטייס, והלכתי למחלקת הטייסים של הפלמ"ח. היינו קבוצה של 10–15 בחורים, ישבנו בקיבוץ נצן, וכחברי קלוב התעושה הישראלי למדנו טייס ברמלה. התאמנו מדי פעם גם אימוני פלמ"ח רגילים, כלומר נשק וחבלה. היות ואני הייתי איש מקצוע בחבלה עוד מחוף-לארץ, הורכתי גם בכמה קורסים לקציני חבלה בפלמ"ח שהתקיימו באפיקים ובאשדות-יעקב. אחרי שלמדתי לטיס, הוצאתי רשיון-טייס אנגלי, המצוי בידי עד היום הזה. טסתי כמה טיסות מיבצעיות וצילמנו בסיסים ערביים, כפרים ערביים, ומחנות-צבא בריטיים, והכל — במצלמת „לייקה" פשוטה. השתתפתי גם במיבצעים של הורדת מפעלים אל החוף.

מצב זה נמשך עד סוף 1947, עד להחלטת האו"ם על הקמת המדינה. אז לא יכולנו כבר לטוס ברמלה, כי לא יכולנו להגיע לשם. העבירו אותנו עם המטוסים לחיפה, והיינו ביגור. כעבור זמן קצר עברנו לשדה-דב בתל-אביב, ואנחנו, הטייסים, נרצו בבית פעילי ההסתדרות בתל-אביב. משדה זה יצא לי לטוס במסגרת הטיסות לגוש עציון הנצור ולעזרת השיירה המותקפת בנבי-דניאל, שאז השלכנו מהמטוסים רימונים ופצצות מתוצרת עצמית בידיים.

לקראת אפריל 1948 עברנו בדיוקת רפואיות לצורך יציאה לציכיה לקורס-טייס ב„מסרשמיטס". בבדיוקת הסתבר שאני עיוור-צבעים ולכן לא נשלחתי לקורס. הציפו לי להישאר בקטת חיל-האוויר שהחלו לארגון. סירבתי ואמרתי שאינני איש-קטת, בייחוד בעת מלחמה.

אז בדיוק התארגן הכוח לקראת מיבצע „נחשון", שצריך היה לפרוץ את הדרך לירושלים. חיים לסקוב אירגן אז גדוד שהיה צריך לפרוץ מכיוון חולדה. בגדוד זה שירתתי כקצין חבלה.

לפני פסח 1948 הייתי בליווי השיירה הגדולה לירושלים. הייתי במאסף של השיירה יחד עם חברי שנהרגו, מכבי מוצרי, יוסקה סימבול וסטוצקי. כמעט כל היום שכבנו מול לטרון תחת אש הערבים, ורק בנס הגענו לקראת הערב לירושלים. היתה זו השיירה האחרונה לירושלים עד לפריצת „דרך בורמה".

בירושלים הייתי, במסגרת הטיבת „הראל“, כל תקופת המצור. השתתפתי בקרבות על שיירי-גיראח ובפריצה לעיר העתיקה דרך שער ציון, שלא הצליחה. יחד עם יצחק רבין מפקד החטיבה צפיתי מהתצפית שעל הר-ציון בכניעת העיר העתיקה. אחר-כך השתתפתי בכל הקרבות של שער-הגיא (באב-אל-ואד) ובכל הקרבות שהיו בירושלים ובסביבה.

בעת מיבצע „חורב“ השתתפתי בכיבוש ביר-עסלוג, עוג'ה-אל-חפיר, והגענו גם אז עד מרכז סיני.

את מלחמת-השיחרור גמרתי בדרגת טרן, בתפקיד מפקד פלוגה (מ"פ). נשארתי בצבא-הקבע והתקדמתי: מ"פ, סגן מפקד גדוד, מפקד גדוד 9 (שריון). השתתפתי בקורסים בצה"ל: קורס קצינים, קורס מג"דים. הייתי גם מדריך בבית-הספר לפיקוד ומטה. במסגרת תפקידי קטה שימשתי בתפקידים בכירים בגייסות השריון. מטעם צה"ל הייתי בשליחויות ובביקורים בצבאות מערב-אירופה. שימשתי גם בתפקידים באפריקה: בחבש, קניה, אוגאנדה וטאנגאניקה. אני ממשיך בצה"ל בדרגת אלוף-משנה.

לפני שנתיים וחצי יצאתי מטעם צה"ל ללימודים באוניברסיטה. סיימתי לימודי בהיסטוריה ומדעי-המדינה וקיבלתי תואר B.A.

עבשיו אני גר ברמת-השרון, אני נשוי ואב לשלושה ילדים: גיורא בן 17, אורית בת 12 וישראל בן 3. אשתי מיכל, לבית פינקלשטיין, היא ילידת הארץ, בת מושב ירקונה. הכרנו בסוף 1947, כאשר הדרכתי בקורס חבלה ליד המושב, בו היא גרה. כאשר ירדתי עם הגדוד מירושלים, בהפוגה הראשונה, נישאנו.

אחותי רחל היתה בין הפארטיזאנים ביערות רודניצקי. אחרי המלחמה נפגשנו בוויילנה, ועכשיו נמצאת גם היא בארץ. על הורי שנשארו בווארשה לא נודעו לי שום פרטים, מתי וכיצד ניספו.

חוספת הקורץ: מאז שנכתבו הדברים עליידי יצחק ארד (1968) חלו שינויים מסויימים בדרך חייו, עשירי פעולה ומעש. יצחק ארד היה לקצין חינוך ראשי בצה"ל והועלה לדרגת תת-אלוף. בנובמבר 1971 מונה יצחק ארד לתפקיד אורחי: יושב-ראש יד-ושם — רשות הזכרון לשואה ולגבורה.

SUMMARY

YITZCHAK ARAD — *A chapter from his Life.*

This number opens with the memoirs of Lieutenant-General Yitzhak Arad, the chairman of "Yad Veshem".

At the outbreak of the Second World War, Arad was a young boy living with his parents in Warsaw. At the end of the bombardments, when the town was conquered by the Germans, the boy fled from it, reaching the Lithuanian town of his birth, Swiecany, where many of the members of his family were living. His parents remained in Warsaw until the end of their lives, with a frontier between them and the town in Lithuania. Warsaw was in the German zone of occupation, while Swiecany finally became part of Soviet Russia. But in the middle of 1941, the German-Soviet war breaks out and the Germans reach peaceful little Swiecany.

The town had no connections with the outside world and no organised youth movement existed there. However, observing the Nazis in action and gathering rumours, and information which reached them somehow, Arad and his boy-companions learn that the Nazis have sentenced the Jewish people to death. The boy, fifteen years old at the time, abhors the enemy and a deep desire for revenge ripens in him. At a great risk to his life, Arad obtains arms from the German store-houses, influencing other boys to follow him. Very soon, a group of youngsters, inspired by the idea of selfdefence and militant resistance, comes into being. An armed underground cell is organised, making its mark in the town and eventually becoming a nucleus of fighters who leave for the forest, to join the partisan units.

This chapter is significant, as this group of youngsters had no connections with any guiding centre, but was created and unified independantly, in an environment which neither understood nor encouraged it. Arad is the group's life and spirite. Leaving the town to join the partisans in the forest, he participates in raids into enemy territory, acts of sabotage and in many battles.

After the war, Arad was active in the "Bericha" movement.

Ever since his arrival in Israel, he has served in Tsahal, attaining major posts of command. He left the army a short time ago to head the "Yad Veshem" executive.

JERZY ROSS: *The "Red Star of David" in the Warsaw Ghetto.*

In this number we present the reader with an additional chapter of the memoirs of Jerzy Ross, a new immigrant from Poland. A journalist and a writer, Ross was also active in the diplomatic service of the Polish State. In the former chapter we published, Ross related his experiences in the period he spent at the labour camp of Poniatov. In this chapter, he describes his life in the Warsaw ghetto till the revolt broke out, during the battle and the events preceding his expulsion to Poniatov.

Jerzy Ross worked in the "Red Star of David" founded by the Judenraat.

The activity of this organisation has a unique historic value and the writer's story is one of the few sources from which we can learn about it, as there is no documentary evidence whatsoever.

Dr. MARK DWORZECKI: *The Tenth Anniversary of the Eichmann Trial — Summary and Conclusions.*

Dr. Mark Dworzecki of the Bar-Ilan University publishes an article about the lessons of the Eichmann trial. The article includes a detailed account of the events following his capture, before the trial opened. The trial itself is also described extensively together with procedures adopted and the chapters of evidence. In conclusion, Dworzecki reviews the journalistic and literary harvest following the trial and analyses the opinions and viewpoints in the controversy concerning Hanna Arendt's book — "Eichmann in Jerusalem".

The scientific section opens with Proftssor YAACOV TURF's paper which presents us with findings so far unknown, concerning the Jewish resistance to the "Hep! Hep!" antisemitic movement, active in the first quarter of the nineteenth ctatury in Germany.

Professor L. LIPSHER, former member of the Slovakian Academy of Science, now living in Switzerland, publishes an